

Egy nemzet, két országban, 41 évig

**Az NSZK és az NDK viszonya, és az utazás
kérdése az NDK-ban**

Jelige: VFB 893

Tartalomjegyzék

Történelmi áttekintés-bevezető fejezet	3
I.fejezet: Miért váltak el az utak?	11
II. fejezet: Sztálin javaslata: elhibázott	
lehetőség vagy az évszázad politikai blöffje?	14
III. fejezet: Külön utakon: a Német Szövetségi	
Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság	25
IV. fejezet: Jogtiprás az NDK-ban	28
V. fejezet: 1961: drámai fordulat, és a lehetséges	
kiutak	54
VI. fejezet: A végjáték	81
VII: fejezet: „Einigkeit und Recht und Freiheit, für	
das deutsche Vaterland...” – Zárszó	95
Olaf Wazlawik nyilatkozata	99
Irodalomjegyzék	100
Vége	106

Történelmi áttekintés, bevezető fejezet

Napjainkban Európa térképére tekintve egy egységes Németországot látunk, melynek fővárosa Berlin. Azonban ez nem mindig volt így. Kétségtelenül igaz, hogy a német Európa egyik legnagyobb és legrégebbi kultúráinak egyike. Ebből a tényből jogosan arra következtethetnénk, hogy a német nép egy erős, egységes nemzetállamban élt, már évszázadok óta. Ám bármennyire is hihetetlenül hangzik, még a múlt században sem volt mindig egységes német nemzetállam. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy a németek nem saját akaratukból nem alkottak egy államot; ennek legfőbb oka sokkal inkább a második világháború lezárását követő politikai események eredménye volt, valamint ezek kedvezőtlen alakulása, s ezen tényezők összessége végül az egységes Németország széthullásához vagy ha úgy tetszik, szétválásához vezetett. A hitleri Németország (akkori nevén a „Harmadik Birodalom”) hivatalosan 1945. május 8-án, 23 óra 1 perckor kapitulált¹, s így elismerte vereségét a második világháborúban.² Ez a tény azonban a német nép számára sokkal többet jelentett egy pusztán háborús vereségnél, s ezt a németek többsége is szomorúan, s sajnálattal bár, de előre látta. Hiszen nem csak a nemzeti szocialista rendszer vezetőire és az azt támogatókra várt az igazságszolgáltatás, hanem mint utóbb kiderült, sajnos, a németeket, mint egységes népet is hatalmas tragédia érte. Németországot, a potsdami konferencia során elhangzottak és jegyzőkönyvbe foglaltak alapján, politikai, gazdasági és biztonsági okoktól vezérelten, 4 megszállási övezetre osztották a győztes oldalon harcoló szövetséges hatalmak.³ Délkeleten amerikai, délnyugaton francia, északnyugaton brit, míg északkeleten szovjet megszállás alá került az ország, a fővárost, Berlint pedig szintén négy zónára osztották fel: Berlin keleti része szovjet, míg nyugati része 3 egységre osztva francia, brit és amerikai ellenőrzés alá került, olyannyira, hogy (ugyancsak a potsdami szerződés alapján) a megszálló erőket kizárólagos politikai hatalom illette meg a saját területükön. 1947-ig a brit-francia-amerikai erők fokozatosan, és dinamikusan egységesítették megszállási övezeteiket, a Szovjetunió azonban nem követte ezt a gyakorlatot. De miért? Merülhetne fel a kérdés jogosan. Nos,

¹ Kapituláció: feltétel nélküli, azonnali megadás és haladéktalan fegyverletétel.

² <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k50508.html>, internetes digitalizált dokumentum, „A német kapituláció okmánya”, hozzáférés dátuma 2012. május 25., 15-01

³ <http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>, internetes digitalizált dokumentum, Potsdamer Abkommen, hozzáférés dátuma 2012. május 25., 16-41

erre nézve a válasz szovjet részről igen egyszerű: a szovjeteknek egyszerűen nem állt érdekükben az, hogy a térségben egy újabb, nagy erejű állam jelenjen meg, mely ráadásul immáron a „nyugatnak” van elkötelezve, és kapitalista berendezkedésű. Talán az egységesítésre válaszként, a szovjetek is „egységesítettek” (ironikusan szólva) a politika területén, csak ők kicsit másképp. Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD, németül Sozialdemokratische Partei Deutschlands), valamint Németország Kommunista Pártja (KPD, németül Kommunistische Partei Deutschlands) a szovjet megszállású övezetben szovjet politikai befolyás hatására kényszerhelyzetbe került, s obligátnan egyesült is egymással,⁴ majd ezt követően a „nyugati-szemléletű” politikusok etikátnan eltávolításával (házi őrizet illetve kényszerszolgálat!)⁵ a szocialista gondolkodású, Szovjetunióhoz hű politikusok teljesen átvették a hatalmat az új pártban, melynek neve Németország Szocialista Egységpártja lett (rövidítve SED, németül Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). A közvéleményt természetesen az esetről úgy tájékoztatták, hogy a két párt önszántából egyesült egymással.⁶ A szovjetek tehát saját megszállási övezetükön belül erőteljes (ám ugyanakkor egyben etikátnan) politikai átalakításokat hajtottak végre, mégpedig úgy, hogy az a szovjet érdekeket, és a nyugattól való különbözést szolgálja. Ezt követően az úgynevezett „belnémet határon”⁷ megkezdődött a műszaki zár, vagyis a vasfüggöny⁸ építése (természetesen a szovjetek részéről). A politikai események után ez a döntés szintén erősítette a szovjetek azon törekvését, hogy minél inkább elkülönítsék saját övezetüket a „nyugatiak” által megszállt területektől, meggátolandó ezzel egy egységes, nyugati elkötelezettségű Németország létrehozását. Ezalatt a brit-francia-amerikai megszállású övezetekben az egységesítés továbbra is zavartalanul haladt előre, melynek következő momentuma az 1948. június 2-ai valutareform volt.⁹ Ez egy új, egységes német fizetőeszköz, a német márka bevezetését jelentette, a szinte már teljesen értéktelenné vált birodalmi márka

⁴ Hermann Weber: Das politische System der SBZ/DDR zwischen Zwangsvereinigung und Nationaler Front

⁵ Olaf Opitz: Halb faule Lösung, újságcikk a Focus című német folyóirat 24. számából, 2004.

⁶ Hermann Weber: Die DDR 1945-1990, Oldenbourg Kiadó, München, 2006, 180. oldal

⁷ A brit-francia-amerikai valamint a szovjet megszállású övezetek közötti határszakaszok taroznak ide (a szerk.)

⁸ Vasfüggöny: fizikai akadályok sora, legfőképpen drótakadályok, kerítések, elaknásított területek, többnyire fegyveres, katonai ellenőrzések által biztosított olyan területek, melyek célja egyértelműen a szabad mozgás korlátozása volt. Az évtizedek során a hidegháborúban a kelet-nyugat ellentét egyik fő metaforájává és megtestesítőjévé vált.

⁹ http://www.bundesbank.de/Navigation/DE/Bundesbank/Aufgaben_und_Organisation/60_Jahre_Waehrungsreform/60_jahre_waehrungsreform.html, a valutareform teljes leírása a Német Szövetségi Bank hivatalos oldalán egy digitalizált dokumentumban, hozzáférés dátuma 2012. május 25., 16-50

helyett. Ezt természetesen a Sztálin vezette Szovjetunió sem hagyhatta válasz nélkül, hiszen ez az intézkedés a nyugatiak részéről újabb lehetőséget kínált arra, hogy a szovjet megszállási övezet különbözhessen a többitől. A nyugati német márkára (Deutsche Mark) mintegy válaszul, a szovjet övezetben a hivatalos fizetőeszköz a keleti марка (Ost Mark) lett.¹⁰ A szovjetek különbözni akarása, s a meghozott rendelkezések, ha észrevétlenül is, de természetesen feszültséget szültek a „nyugatiak”¹¹ és a szovjetek között. Ez a feszültség pedig rövid időn belül, 1948. június 24-én fegyveres beavatkozásig mérgesedett el. Ekkor akarták ugyanis a nyugatiak Nyugat-Berlinben is bevezetni a német márkát, hiszen bár Nyugat-Berlin teljesen a szovjet zóna által volt körülhatárolva, mégis a nyugatiak ellenőrzése alatt állt, s így ilyen keretek között mondhatni, jogos is volt a nyugatiak ezen igénye. A szovjet politikai vezetés körében azonban eltökélt cél volt a nyugatiak kiűzése Berlinből, így tehát nem engedhették, hogy a nyugatiak saját valutájukat bevezessék Nyugat-Berlinben¹². Hivatalosan 1948. június 23-án reagáltak a szovjetek a „nyugatiaknak”, s a kiadott közleményben elutasították az új, német марка bevezetését a szovjet zónában, mi több, nem csak kelet, hanem Nyugat-Berlinben is jogtalanak minősítették ezt, s ezzel párhuzamosan a keleti márkát kívánták bevezetni a város egész területén. Erre azonban a nyugati hatalmak egyértelmű elutasítással reagáltak, ráadásul érvénytelennek minősítették a szovjet közleményt, s kijelentették, hogy Nyugat-Berlin hivatalos fizetőeszköze a nyugati, német марка lesz.¹³ A nyugatiak elutasításával a szovjetek a tárgyalásokat azonnali hatállyal megszakították, s szárazföldi blokád alá vették Nyugat-Berlint, teljes szárazföldi határa mentén, elvágva így a helyi lakosok ellátásának utánpótlását, mind közúton, mind vasúton, mind pedig vízen. Egyedül a légifolyosók maradtak szabadon, máig kérdés, hogy miért. Tanulmányunk szempontjából azonban érdekes előzmény az, hogy az egyértelmű szembenállás és a blokád ellenére a városban a lakosok szabadon utazhattak egyik megszállási zónából a másikba, a villamosok és a helyi érdekű vasutak ugyanúgy szállították az utasokat, mint a blokád megelőző időszakban. Így tehát ebben az időszakban Berlin fizikailag még nem, hanem sokkal inkább politikailag volt megosztott (bár ennek mértéke sem mondható abszolútnak, hiszen a két városrész nem

¹⁰http://www.bundesbank.de/Navigation/DE/Bundesbank/Aufgaben_und_Organisation/60_Jahre_Waehrungsreform/60_jahre_waehrungsreform.html, a valutareform teljes leírása a Német Szövetségi Bank hivatalos oldalán egy digitalizált dokumentumban, hozzáférés dátuma 2012. május 25., 16-51

¹¹ Nyugatiak: az Egyesült Királyság, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok.

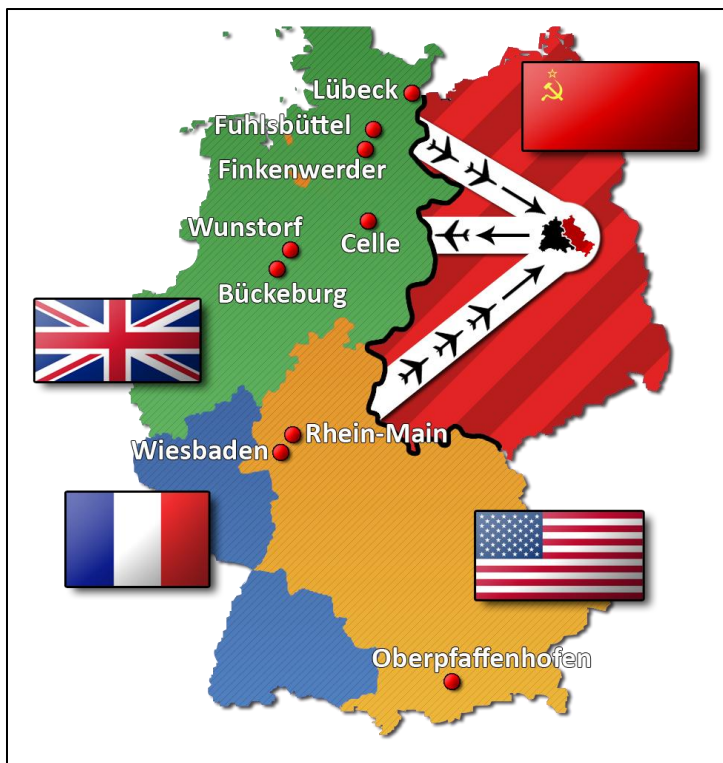
¹² Dr. Martin Vogt: A XX. század krónikája, Officina Nova Kiadó, Budapest, 1995

¹³<http://www.chronik-berlin.de/blockade.htm>, Berlin krónikájának digitalizált változata, hozzáférés dátuma 2012. május 25., 17-18

mutatott gyökeres különbségeket egymáshoz képest a korszakban, már csak azért sem, a Berliniek alapvetően egységes identitással rendelkeztek, mivel Berlin mindig is egységes város volt. Fontos azonban, hogy ne feledkezzünk meg a szovjetek agresszív politikai küzdelméről, mely elsősorban arra irányult, hogy egy párt jöjjön létre a szovjet megszállású övezetben, s ezt német nemzetiségű, de szovjetbarát politikusok fémjelezzék. A későbbiek folyamán ennek eredménye lesz Berlin politikai megosztása.) A blokádra visszatérve azonban tény volt, hogy a „kettészakadt Berlin” külön utakon nem igazán mutatkozott képesnek a fennmaradásra, már csak azért sem, mert a városban (mint egyébként szinte bármely más városban a világon) nem volt egyenletes az infrastruktúra eloszlása (pl.: gyárak, erőművek stb.). Ez a tény Berlin esetében a szovjeteknek jelentett előny. Ezt az „ütőkártyát” a szovjetek a blokád idején maximálisan igyekeztek kihasználni és saját javukra fordítani. Ennek ékes példája többek között az is, hogy a blokád első napjaiban a szovjetek felére csökkentették a Nyugat-Berlinbe szállított áram mennyiségét, mellyel komoly áramellátási fennakadásokat okoztak Nyugat-Berlinben. A szovjetek ezzel az intézkedéssel kívántak nyomást gyakorolni a nyugati hatalmakra, s rábírní őket a távozásra. A nyugatiak azonban a szovjetek várakozásával ellentétben „ellenblokáddal”¹⁴ válaszoltak, ahelyett, hogy alárendelt szerepre vállalkoztak volna. Ennek hatására azonban a szovjetek „bekeményítettek”, teljes mértékben leállították az áramszállítást Nyugat-Berlinbe, melynek következményeként a közszolgáltatási rendszer a város nyugati részében rövid idő alatt teljesen összeomlott.¹⁵ A szovjetek szándékát egyértelműen tükrözték a történetek: a cél az volt, hogy a nyugatiak távozzanak Berlinből, s ha ez politikai nyomásgyakorlással vagy diplomáciával nem megy, akkor Nyugat-Berlin népét kell lázadásra bírni, hogy ez okozzon zavart, melyet a szovjetek kihasználhatnak. A nyugatiak tudták, hogy kivonulásuk Berlinből csak biztatást jelentene Sztálinnak és a Szovjetunióknak, s talán későbbi szovjet expenzióra ösztönözhetne, így ismét nem úgy reagáltak, ahogyan azt a szovjet vezetés várta; az áramszállítás teljes leállítása sem törte meg őket, s ebben a helyzetben sem gondoltak a megadásra. Sokkal inkább azon gondolkodtak, hogy hogyan lehetne a legjobban megoldani az előállt, törékeny helyzetet. A nyugati hatalmak hamar elvetették a fegyveres válasz lehetőségét, ugyanis

¹⁴ Gyakorlatilag gazdasági intézkedések, melyek hátrányosan érintették Németország szovjetek által megszállt részét (pl.: egyes termékek importjának tilalma a szovjet zónába, stb.) forrás: Sebastian Merla - Frederic Trigault: Die Berliner Blockade: Das Ende der Luftbrücke, Salvator Katolische Schule, 1999 (német nyelven)

¹⁵ Dr. Martin Vogt: a XX. század krónikája, Officina Nova Kiadó, Budapest, 1995

1. ábra. A Nyugat-Berlint ellátó repülőjáratok légifolyosói és az általuk használt légibázisok az egyes megszállási övezetekben.

tartottak attól, hogy ebben a közegben ismét kitör egy háború, valamint mivel saját maguk megszálló tevékenységét az emberiség érdekében legitimálták, így egy fegyveres fellépés, mely ennek teljességgel ellentmondott volna, s nagy valószínűséggel politikai hitelességük elvesztéséhez vezethetett volna. Megoldásként inkább a szovjet blokád gyengeségét használták ki: a légi utakat ugyanis nem zárták le

a szovjetek, s így a nyugatiak úgy döntöttek, hogy bármennyire is

költséges, de légi úton kell gondoskodni a nyugat-berliniek ellátásáról. Így a 3 nyugati állam (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország) 1-1

2. ábra. Kelet-berliniek figyelik, ahogyan egy nyugatról érkezett, segélyszállítmányokkal megpakolt repülőgép landol Berlin-Tempelhofban.

légifolyosón keresztül biztosította az utánpótlást, s így az életet a nyugat-berlini lakosságnak.¹⁶ Ennek megvalósulásával azonban a szovjet blokád gyakorlatilag kudarcba fulladt, hiszen nem érte el valódi célját: azt, hogy a nyugat-berliniek szenvedjenek, éhezzenek, s nélkülözzenek, majd ezek hatására a nyugati hatalmak ellen forduljanak, majd végül valóban távozásra kényszerüljön Berlinből az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, valamint Franciaország, gyakorlatilag szabad kezet biztosítva így a szovjeteknek a német főváros egésze fölött. A nyugatiak légi megoldása azonban átütően sikeresnek

¹⁶ Hyde Filippo: The Berlin Blockade and Airlift, internetes cikk a www.german-way.com internetes honlapról, angol nyelven

bizonyult: 1949-re a légi úton szállított áruk mennyisége meghaladta a korábban közúton, vasúton és vízi úton szállított mennyiségeket. A szovjet vezetés, Sztálinnal az élén 1949 februárjában végleg belátta, hogy a blokád nem megfelelő módja Nyugat-Berlin megbénításának. Ezt a nyugati hatalmak is érzékelték, s ennek eredményeképp

Bundesarchiv, Bild 183-585102
Foto: Heilig, Walter | 11. Mai 1949

3. ábra. Véget ért a berlini blokád: bontják a korábban felállított útakadályokat.

ők is elkezdtek puhatolózni, hogy hogyan lehetne feloldani a gyakorlatilag már egyik fél számára sem előnyös blokád¹⁷. Az eredménytelenség hatására a szovjetek is inkább a megegyezés felé hajlottak, s ennek eredményeképp 1949.

május 12-én véget ért Nyugat-Berlin szovjet, míg a szovjet

megszállási övezet nyugati ellenblokádjá. A berlini blokád¹⁸, ha nem is érte el eredeti célját, de kétségkívül alapvetően hozzájárult a valutapiac stabilizálódásához, mégpedig úgy, hogy a nyugati márka nem tudott beférközni Kelet-Berlinbe, illetve a szovjet megszállású övezetbe, mintegy kettévágva, megosztva ezzel Németországot, illetve Berlint.¹⁹ A nyugati hatalmak egységes német államra való törekvését ismét csak elfojtották a történések. Mindannyian érezték, hogy Sztálin hajthatatlan, és egyáltalán nem hajlandó kompromisszumra sem, ez pedig nehéz, sőt, szinte lehetetlen tárgyalási pozíciót teremtett. Azzal is tisztában voltak, hogy fegyvert fogni a Szovjetunió ellen egyet jelentene egy újabb világméretű háborúval²⁰, méghozzá egy olyan harctéren, ahol a német nép minden bizonnyal maga is fellázadna függetlenségéért, kihasználva a kínálókozó lehetőséget. Ezen túlmenően a fegyveres beavatkozás a nyugati hatalmak már említett megszálló tevékenységükre vonatkozó legitimációját is lerombolta volna, mely

¹⁷ Hiszen a nyugatnak sem volt már előnyös a blokád: Nyugat-Berlin légi ellátása rendkívüli anyagi terheket rótt rájuk, ezen kívül pedig Nyugat-Berlin nem tudta nélkülözni például a város keleti részében termelt elektromos energiát.

¹⁸ A szovjetek blokádja Nyugat-Berlin ellen.

¹⁹ D. M. Giangreco – Robert E. Griffin: Airbridge to Berlin – The Berlin Crisis of 1948, its Origins and Aftermath, Harry S. Truman könyvtár, 1988

²⁰ Ha újabb világméretű fegyveres konfliktus alakult volna ki, az minden bizonnyal soha nem látott pusztítást jelentett volna, már csak azért is, mert a nagyhatalmak többsége már atomfegyverekkel is rendelkezett, melyek addig soha nem látott pusztításra voltak képesek, s melyek bevetése akár a teljes emberiség pusztulását is jelenthette volna.

hosszú távon szintén instabilitást jósolt, ezt viszont nyilván senki sem akarta. Európa tehát 5 fegyvermentes év után ismét egy bizonytalan háttérű harctérre változott volna, ez pedig a nyugati hatalmak számára egyértelműen nemkívánatos volt. Hogy miért volt nemkívánatos, arra pedig egyszerű a válasz: egyrészt ezeket az államokat is súlyosan megterhelte a második világháború, s ők is ki voltak merülve, nem csak a vesztes hatalmak, valamint még az előző világméretű fegyveres konfliktussal kapcsolatban is voltak nyitott kérdések. Mégpedig azért, mert a világ országainak túlnyomó többsége egyetértett abban, hogy olyan szabályozásokat kell bevezetni, és olyan új, kooperáción alapuló világrendet kell létrehozni, melyben egy újabb fegyveres konfliktus nem csak hogy elképzelhetetlen, de kivitelezhetetlen is. Ezt kívánja ugyanis az emberiség érdeke, melynek egyik legalapvetőbb célja a fennmaradás. Fegyverrel és erőszakkal tehát a nyugati hatalmak a fent említett okokból egyértelműen nem próbálkozhattak. A diplomácia pedig már sajnos korábban kudarcot vallott (lásd például a nyugati-márka bevezetésének kérdése Nyugat-Berlinben²¹). Ennek több oka is volt: először is a nyugatiaknak és a szovjeteknek oly mértékben különböztek céljaik és elképzeléseik, hogy csak kompromisszumok oldhatták volna meg a kényes kérdéseket, viszont (és ez tulajdonképpen a második ok) egyik fél sem mutatkozott igazán hajlandónak arra, hogy a másik félnek engedmény(ek)e)t tegyen (hozzá kell tennünk, hogy többnyire Sztálin volt hajthatatlan). A fegyveres beavatkozás és a diplomácia eredménytelenségének hatása immár választás elé állította a nyugati hatalmakat: el kellett dönteniük, hogy mi a fontosabb. Fontosabb-e egy egységes, nyugati berendezkedésű német állam létrehozása, mely azonban nagy valószínűséggel újabb világméretű háborúhoz vezet vagy fontosabb-e a béke fenntartása, még ha ennek ára Németország kettészakadása is. S hogy hogyan döntöttek a nyugati hatalmak? Erre következő lépésük ad választ: 1949. május 23-án a nyugati megszállású övezetekből (a köznyelvben gyakran Trizónia) megalakult a Német Szövetségi Köztársaság (a köznyelvben gyakran Nyugat-Németország vagy NSZK), mely egy nyugati mintájú állam volt, fővárosa pedig a Kölnntől nem messze fekvő Bonn²² lett. A Német Szövetségi Köztársaság (német nevén

²¹ Bár kétségtelenül igaz, hogy a blokád feloldása miatt Nyugat-Berlinben a nyugati-márka, míg Kelet-Berlinben a keleti-márka stabilizálódott, mint fizetőeszköz, de ez egyáltalán nem a diplomácia sikeres közbenjárása miatt történt így, hanem egyszerűen a blokád elhúzódása miatt eltelt idő „hagyta jóvá” a helyzetet.

²² Bár meg kell jegyeznünk, hogy Bonn hivatalosan nem kapta meg a „Bundeshauptstadt” (azaz szövetségi főváros) státuszt, hiszen a német nép továbbra is Berlint tartotta fővárosának. Bonn a „Provisorische Hauptstadt”, (azaz ideiglenes főváros) címet kapta meg. Ez kétségkívül a nyugati hatalmak

Bundesrepublik Deutschland) létrejöttét azonban felemás fogadtatás érte: a nyugati hatalmak tudták, hogy így elkerültek egy háborút, és ezzel egyetemben, ha nem is a teljes Németország területén, de szavatolták a békét, viszont a szovjet megszállású övezetben „hagyott” németek cserbenhagyva érezték magukat, s ez, valamint az, hogy ezt a helyzetet a szovjet propaganda kiválóan kihasználta, a keleten maradt németek többségét sikeresen a nyugati hatalmak, sőt, némelyeket még a nyugaton élő németek ellen fordított. Ez tulajdonképpen nem jelentett mást, minthogy a szovjet övezetben élő németek többsége elfogadta a gondviselő szerepében tetszelgő, Sztálin vezette Szovjetunió vezető szerepét, s hitét veszítette a „gaz cserbenhagyóként” beállított nyugatban. Így hát talán nem is meglepő az, hogy 1949. október 7-én a szovjet megszállású övezetből létrejött a Német Demokratikus Köztársaság (hivatalos német nevén Deutsche Demokratische Republik), mintegy válaszként a nyugati hatalmak Német Szövetségi Köztársaságára. Ez az állam szovjet mintára épült fel; a szocializmus eszméjén nyugvó, tekintélyelvű, tervgazdálkodású állam volt, akárcsak Kelet- Közép Európa szocialista köztársaságai. A szovjet vezetésnek azonban az NDK-val más célja is volt, nevezetesen az, hogy a nyugatiak számára mintaállamot teremtsen, mégpedig egy olyan mintaállamot, melyben egy virágzó gazdaságú, boldog, elhivatott, egységes társadalom él, mely igazolhatja a kapitalista államoknak a szocializmus diadalát, a kapitalizmus fölött.

Ezen hosszas folyamatok eredményeképp tehát a német nép útjai valamelyest szétváltak, hiszen két német állam is létezett egyidejűleg, ráadásul két olyan állam, melyek berendezkedése egymástól már alapjaiban különbözött. De mit is jelentett valójában a német nemzetállam kettészakadása? A két állam nem ápolt egymással jó viszonyt, s ez többek között abban is megnyilvánult, hogy nem volt szabad a két állam közötti átjárás (elsősorban keleti részről akadályozták mindezt). Családok, vállalatok, gazdasági-és kulturális kapcsolatok ezrei szakadtak széjjel, megbénítva a német népet, és kettészakítva az egykori erős gazdaságot, s Németországot. Olaf Wazlawik Magdeburgban élt, mely a Német Demokratikus Köztársasághoz tartozott. A családi kötelékekre ekképp emlékszik: *„Azt, hogy milyen volt az élet nyugaton, csak sejtthettük, még akkor is, ha a rokonság az NSZK-ban élt. A velük való kapcsolat bár leveleken keresztül lehetséges volt, ám ezeket a Stasi ellenőrizte. Én magam 18 évesen Budapesten*

egységes Németországra való törekvését élte tovább, de legalábbis azt, hogy a kialakult helyzetet csak ideiglenesnek, nem pedig végelegesnek tekintették.

*találkoztam az unokatestvéremmel, aki Münchenben élt. Hatalmas élmény volt, nem is tudom leírni, hogy mit éreztem akkor.”*²³ A Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai sokkal szélesebb jogokat élveztek, mint keleten maradt német társaik. A nyugaton uralkodó állapotot talán leginkább a mai demokratikus jogállamhoz lehetne hasonlítani. Keleten azonban, szovjet mintára, tekintélyelvű, totalitárius államrend alakult ki, mely az élet minden területét irányítani akarta, mely (akár ok nélkül is) büntetett, s mely szinte mindenben korlátozott, s elnyomott. Tanulmányunk a túlzott korlátozás és a büntetés egyik megnyilvánulásáról szeretne hiteles képet festeni: nevezetesen a kelet-német állampolgárok utazási, szabad mozgási illetve helyváltoztatási jogairól és lehetőségeiről.

I. fejezet

Miért váltak el az utak?

1949-et írunk. Immáron két éve dúl az ideológiai és nagyhatalmi harc, az úgynevezett „hidegháború” a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok között. S hogy hogyan kapcsolódik mindez a mi témánkhoz? A válasz egyszerű: elegendő csak egy kicsit elgondolkodni a bevezető fejezetben leírtakkal kapcsolatban, s könnyen rájöhettünk, hogy Németország kettészakadásának eredendő oka végső soron nem más, mint az ideológiai és nagyhatalmi harc, s annak egy fejezetének lezárása, mely ahogyan a későbbi évek alakulásai (is) jelzik, nem nevezhető sikeresnek. Az 1949-es esztendő már csak azért is jelentős, mert ekkorra mindkét fél belátta (a szovjetek talán a sikertelen berlini blokád, míg a nyugati hatalmak a nyugati márka bevezetése sikertelensége után),²⁴ hogy nem képes rövid időn belül a másikat meggyőzni saját álláspontjáról, s hogy nem képes rövid időn belül a másik fölé kerekedni. Ahogyan azt a bevezető fejezet is leírja, 1949-ben a nyugatiak léptek először: a brit, francia és amerikai megszállású övezetekből létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot. Ez több volt, mint pusztán a három zóna egyesítése, ugyanis hiányzott a negyedik, szovjet megszállású övezet. Ezt a tényt figyelembe véve a szovjet propaganda mint a szocializmust igazoló tényről számolt be a nyugatiak e lépésről, nem mellel felhasználva ezt a nyugatiak ellen is, cserbenhagyó, saját érdekeik szerint cselekvőknek beállítva őket, s sikeresen elvakítva több millió embert. A nyugatiak azonban a fennálló

²³ Olaf Wazlawik, NDK-ban élt és ott felnőtt német személyes emlékezései

²⁴ Ezek persze nem kizárólagos okok, de talán ezek voltak a folyamat kulcsmomentumai.

állapotot ideiglenesnek tekintették, s a szovjet zóna bevételeiről csak azért mondtak le, mert mindenképpen el akarták kerülni a fegyveres konfliktust. A szovjet vezetés tudta, hogy ha valamikor, akkor most „véglegesíthetik” a saját zónájuk különállását. Így 1949 októberében a szovjet megszállású övezetből létrejött a Német Demokratikus Köztársaság, melyet a bevezető fejezetben már bemutattam. Ezek után úgy tűnhetne, hogy a német állam kettészakadása nem volt több pusztán „nagyhatalmi játéktól”, avagy egy „közös megegyezéstől”. Ez már csak a fentebb leírtak miatt sem állja meg a helyét. S ha ezek még nem lennének elegendők, ott van az a tény, mely szerint a két állam hosszú évtizedeken keresztül nem ismerte el a másik létezését, olyannyira nem, hogy mindezt törvényekben is rögzítették.

A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényében (Grundgesetz) így határozza meg a német létet: *„Német ezen alaptörvény értelmében, minden további szabályozástól eltekintve az, aki a német állampolgárságot birtokolja, illetve aki szökevényként, menekültként, házasság útján avagy leszármazás miatt a Német Birodalom területén 1937. december 31. előtt felvételre került.”*²⁵ E megfogalmazás értelmében a Német Szövetségi Köztársaságon kívül is sok német volt található, olyan németek, akik az új államban nem tudtak részt venni, de a Német Szövetségi Köztársaság őket németnek tekintette. A Német Szövetségi Köztársaság tehát azt kívánta, hogy minden német állampolgár a Német Szövetségi Köztársaságban egyesülhessen.²⁶ Ezen felül a németiség kérdése az Alaptörvény preambulumban is egyértelműen kinyilatkoztatja a Német Szövetségi Köztársaság, és a német nép akaratát: *„Istennek és embernek való felelősségének tudatában, a nemzeti és állami egység szavatolásától, egy egyenjogú és egy egységes európai tagságtól, valamint a világ békéjének szolgálatától indítva, a német nép [...], azért, hogy az átmeneti időszak állami létére vonatkozóan új törvényes rendet adhasson, alkotmány adta hatalmával, ezt az Alaptörvényt megszavazza. Azon németek nevében is eljár, akiknek részvételét megtagadták.”*²⁷ Ez az alapvetés több ponton is utal arra, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nem csak az állam területén élőket tekinti állampolgárnak (*„Azon németek nevében is eljár, akiknek részvételét megtagadták”*, stb.), hanem minden egyes németet, így azokat is, akik az új állam határain kívül rekedtek. Ezen túlmenően nyilvánvaló célként az újraegyesülést vetíti

²⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Artikel 116

²⁶ Félreértés ne essék, itt nem a hitleri Németországra utalnak, hiszen az Alaptörvény az 1937. december 31-e előtti állapotok alapján nyilatkozik, tehát nem tekinti a Német Szövetségi Köztársaság részének sem Ausztriát, sem pedig a Szudéta-vidéket.

²⁷ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Präambel

előre (pl.: „*ideiglenes állapot*” stb.) A Német Szövetségi Köztársaság, tehát ha nem is szó szerint, de igen erőteljesen kihangsúlyozta Alaptörvényének több cikkében is álláspontját, nevezetesen azt, hogy a fennálló állapot csupán ideiglenes, illetve hogy a szovjet propaganda állításaival szemben esze ágában sincs magára hagyni a határokon kívül rekedt nemzettársait, s hogy a német nép célja nem lehet más, mint az újraegyesülés, mégpedig a Német Szövetségi Köztársaság keretei között. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy egyetlen törvény szövege sem tesz említést a Német Demokratikus Köztársaságról, tehát azt a Német Szövetségi Köztársaság de jure nem ismerte el önálló államként. Az Alaptörvény ugyanis „*egységes német népet*” említ, akik csak „*önrendelkezés útján teljesíthetik be az egységet és a szabadságot*”²⁸. S mivel az egyetlen ilyen, demokratikus német állam a Német Szövetségi Köztársaság volt, így az NSZK jogosnak és indokoltnak látta azt, hogy ne csak a Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai, hanem minden német, azaz a teljes német nép nevében nyilatkozzon, s járjon el.

A Német Demokratikus Köztársaság, a Német Szövetségi Köztársasághoz hasonlóan szintén jogot formált arra nézve, hogy a teljes német nép nevében nyilatkozhasson és járhasson el. A mindössze csak a kormány által ratifikált alkotmány a következőt rögzíti: „*A német nép elfogadta ezt az alkotmányt.*”²⁹ Az egyszerű mondat többet jelent, mint gondolnánk, ugyanis nem csak a Német Demokratikus Köztársaság állampolgáira nézve nyilatkoztat ki tényt, hanem a németiség egészére, a német népre, azaz szintén az NDK szintén a németiség egyetlen legitim képviselőjének és megtestesítőjének tekintette magát. A Német Demokratikus Köztársaság alkotmányát tovább olvasva már rögtön az első cikk első bekezdése ismét beszédes: „*I, Németország egy és oszthatatlan köztársaság, mely a német szövetségi tartományokra épül.*”³⁰ Ebből a mondatból máris leszűrhető az, hogy az NDK alkotmánya szerint egyetlen német állam létezik, mégpedig Németország. Ez nem csak a Német Szövetségi Köztársaság létét tagadja meg, de egyben azt is kinyilvánítja, hogy az NDK egy és ugyanaz a történelmi Németországgal, így próbálva legitimációt teremteni magának a német nép egésze fölött. A második bekezdés ismét nyomatékosítja számunkra az NDK legitimációs igényét: 2, „*A köztársaság dönt minden olyan kérdésben, mely*

²⁸ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland

²⁹ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik

³⁰ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Artikel 1

*nélkülözhetetlen a túléléshez és a fejlődéshez, német nép egészére nézve [...].*³¹ Az első cikk ezen kívül azt is rögzítette (4. bekezdés), hogy mindössze egyetlen német állampolgárság létezik.³² A végső célt az NDK részéről is az újraegyesülés jelentette, ám természetesen egy olyan államon belül, amely szocialista berendezkedésű.

A két állam bármennyire is különbözött egymástól, a németiség kérdésével kapcsolatban alapjaiban megegyezett a véleményük: mindkét állam a németiség egyetlen legitim képviselőjének tartotta magát, s mindkét állam az újraegyesítést tűzte zászlajára, s ezekből következően nyilvánvalóan nem ismerte el a másik állam létezését. A kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás mindkét fél részéről merevvé tette a kapcsolatokat, egészen

1952-ig. 1952. március 10-én ugyanis Andrej Gromyko, akkori szovjet külügyminiszter a nyugati hatalmaknak (Anglia, Franciaország, Amerikai Egyesült Államok) átadott egy dokumentumot, benne az úgynevezett „német kérdés” Sztálin által javasolt megoldásával.³³

II. fejezet

Sztálin javaslata: elhibázott lehetőség vagy az évszázad politikai blöffje?

Alapvetően az volt Sztálin javaslata, hogy jöjjön létre egy új, egységes, de független német állam. A Német Szövetségi Köztársaság már a tárgyalások megkezdését is elutasította, hiszen ha másképp cselekednek, az egyben azt is jelentette volna, hogy a elismerik a Német Demokratikus Köztársaságot, sőt, egyenrangú tárgyalópartnerként tekintenek rá, anélkül, hogy Sztálin tulajdonképpen bármilyen engedményt is tett volna ezért cserébe. Emiatt a tárgyalások a nyugati hatalmakon keresztül zajlottak. Az SED³⁴ már Sztálin

4. ábra. NDK propagandaplakát a Sztálin-jegyzékről. A két papírlapon (balról jobbra): "A szovjet vezetés jegyzéke a nyugati hatalmakhoz a német békéről." "Szorgalmazzuk a béketárgyalás gyors befejezését."

³¹ Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Artikel 1

³² Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Artikel 1

³³ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

³⁴ Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, azaz Németország Szocialista Egységpártja, A Német Demokratikus Köztársaságban létező legfőbb, a baloldali erőket tömörítő politikai párt, melynek létrejöttét a bevezető fejezet taglalja. Bár az NDK-ban a náci párton kívül más pártot hivatalosan nem

javaslatát megelőzően egy előkészítő találkozó megrendezését javasolta Párizsban,³⁵ ahol a két német államnak kérnie kellett volna a békeszerződés kezelését. Annak ellenére, hogy ez végül nem valósult meg, a szovjet vezetés felkarolta az ötletet, mert egyrészt félt attól, hogy a nyugatiak erőteljesen támogatni szeretnék a kelet-német hivatalos, demokratikus választásokat, másrészt féltek attól, hogy a Német Demokratikus Köztársaság a Német Szövetségi Köztársasággal egyesülve a nyugatnak köteleződik majd el. Az ún.

Sztálin-jegyzetek javaslata szerint a „német kérdés” eldöntése a háború minden résztvevőjének és Németországnak volt a feladata, elsődleges céljának pedig egy egységes német kormányzási modell kidolgozásának és felállításának kellett

5. ábra. Nyugat-német plakát Sztálin ajánlatáról. A felirat: "Ma: Német Nemzeti Hadsereg" Holnap: "Német Szovjet Köztársaság." A plakát az ajánlat veszélyességére hívja fel a figyelmet: mégpedig arra, hogy Németországot a szocialista befolyás veszélye fenyegeti.

lennie. Ennek alapja viszont az, hogy Németországnak a potsdami konferencián meghatározott határrendelkezéseknek megfelelően újra egyesülnie kell. A terv taglalta azt is, hogy az új Németország demokratikus jogállam, mely tiszteletben tartja a személyi szabadságjogokat (gyülekezési jog, szabad véleménynyilvánítás, sajtószabadság stb.), s egy pluralista politikai rendszer fennállását (érdekes megjegyeznünk azt, hogy a szabad választásokat, mint az új, egységes Németország egyik alapelvét itt, és sehol máshol sem említi, sőt, kínosan kerüli a terv!³⁶). A terv talán egyik legérdekesebb felvetése a következő: Németország nem működhet együtt vagy léphet katonai szövetségre egyetlen olyan állammal szemben sem, mely a második világháborúban haderejével Németország ellen harcolt. Ez a pont biztosítékot jelent(het)ett (volna) a szövetséges hatalmaknak arra nézve, hogy az új Németország nem a második világháború következményeinek megtorlásával kezdi meg működését, sőt, a későbbiekre nézve is elvágta (volna) ennek lehetőségét a németektől. A tervezet

tiltottak be, a működő jobboldali pártok erős állami kontroll alatt álltak, tehát hivatalosan léteztek, de érdemi munkát nem folytathattak.

³⁵ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

³⁶ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

ezekén felül lehetőséget kívánt adni Németországnak egy fegyveres, nemzeti védelmi erő felállítására és az ehhez szükséges hadi felszerelés gyártására. Mondanunk sem kell, hogy a nyugati hatalmak részéről ez abszolút ellenállást váltott ki, mert egy esetleges német fegyveres erőben csak probléma forrását látták, s attól is tartottak, hogy Sztálin saját oldalára fordítja ezt a haderőt, s Németország egészét ellenőrzése alá vonja. Ezen túlmenően a szabad választások biztosítását is hiányolták a nyugati hatalmak, ennek hiányában ugyanis tartottak attól, hogy a kommunisták kerülnek többségbe a törvényhozásban, mely azonban beláthatatlan következményekkel járt volna Németország számára. Ezek (és még sok egyéb dolog) miatt Anglia, Franciaország és az USA rövid időn belül elutasították Sztálin javaslatát. Az ügyben azonban minden bizonnyal az Adenauer nyugat-német kancellár által korábban elmondottak is nyomtak a latba: a Német Szövetségi Köztársaságnak a nyugattal való szoros együttműködés volt a

6. ábra. Konrad Adenauer
német kancellár.

célja³⁷, s úgy gondolta, hogy a szovjetek az ajánlatukkal nem egyebet szeretnének elérni, mint azt, hogy ezt a nyugattal való együttműködést megakadályozzák³⁸, de legalábbis hátráltassák, hiszen ennek esetleges megvalósulása jelentősen aláásta volna Sztálin arra vonatkozó terveit, hogy a később megszülető, egységes német állam szocialista berendezkedésű lehessen. Ennek érdekében a Német Szövetségi Köztársaság nem igazán kívánt a témában tárgyalásokba bocsátkozni a Szovjetunióval mindaddig, amíg a Német Szövetségi Köztársaság nyugattal való együttműködéséről meg nem születtek a hivatalos megegyezések és dokumentumok³⁹. Talán

éppen ennek elkerülése érdekében volt Sztálinnak olyan sietős a „német kérdésről” való mielőbbi megegyezés. Azonban tény volt az, hogy Sztálin valóban nem egyezett bele egy szabad választásba: talán attól félt, hogy a kommunisták elveszítik hatalmukat.⁴⁰ Enyhe túlzással elmondhatjuk, hogy a terv ugyanazon okból született, mint amely egyben bukását is eredményezte: a hidegháborús hatalmi harc, és a hatalmi pozíciók

³⁷ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

³⁸ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

³⁹ Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 307.

⁴⁰ Frank E. W. Zschaler: Elitewandel als Indiz für Sowjetisierungsprojekte in Ostdeutschland 1949 bis 1958

javítása, illetve elvesztésétől való félelme. A tény azonban, hogy a nyugati hatalmak igen hamar visszautasították Sztálin tervét, érdekes hatást váltott ki, mind a Német Szövetségi Köztársaságban, mind pedig a Német Demokratikus Köztársaságban.

A szovjet befolyású NDK-ban két lehetőség kínálkozott fel, mintegy válaszképp a nyugatiak gyors visszautasítására. Elsőként a szovjetek által kulcsfontosságúnak tartott, s a tömegek befolyásolására kiváló lehetőséget kínáló propaganda ismét tálcán kínált lehetőséget kapott a nyugattól. A keleten nagyvonalú, tisztességes megoldási javaslatként beállított terv nyugati visszautasítása után ismét itt volt a lehetőség arra, hogy Sztálin a nyugat cinizmusát, nemtörődömségét, és ok nélküli akaratosságát tolmácsolhassa a kelet-német polgárok felé, mintegy megerősítve őket ezzel abban, hogy a nyugatiak ismét elárulták őket, s hogy ily módon rájuk végérvényesen nem számíthatnak. Kizárólag a szocializmusban bízhatnak, mely a nyugati hatalmakkal ellentétben valóban küzd jogaikért és életük jobbításáért (erre a tervet átadását is bizonyítékként hozta fel a vezetés). A propaganda természetesen kihasználta a kínálgató lehetőséget, mégpedig sikerrel, s ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió véghezvihesse régi tervét: mégpedig azt, hogy a Német Demokratikus Köztársaságot minél jobban, és minél könnyebben integrálhassa a szovjet befolyású „Keleti blokkba”,⁴¹ s ezzel egyidejűleg minél inkább elszigetelhesse a nyugattól. Másodszor, Sztálin belátta azt, hogy ha a Német Szövetségi Köztársaság területén, a nyugatiak vezető politikusainak átadott terve segítségével, „felülről” nem terjesztheti el és valósíthatja meg a szocializmust, akkor mindezt alulról kell megpróbálnia, mégpedig a semleges csoportok, mindenekelőtt a Moszkvától független államokban lévő kommunista pártok támogatásán keresztül. Ezt az utat járhatónak tartotta annak érdekében, hogy legalább valamelyest növekedjen a szocializmus támogatása a Német Szövetségi Köztársaságban, illetve Európában.⁴² Úgy gondolta, hogy e csoportok segítségével talán meg is akadályozhatja az NSZK nyugatnak való elköteleződését, de legalábbis kétséget ébreszthet ezzel kapcsolatban az állampolgárok egy részében, mely megzavarhatja a nyugatiak politikáját. Ez, mint a későbbiek történeteiből kiderült, ugyan nem sikerült, de a kelet-németek propaganda általi befolyásolása sikerrel járt, s

⁴¹Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 311.

⁴² Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3, Seite 311.

ennek eredményeképp 1953-ban elkezdődött a szocialista rendszer elmélyítése és kiépítése a Német Demokratikus Köztársaságban.

A Német Szövetségi Köztársaságban, mint arról a tanulmány már korábban értekezett, másképp fogadták Sztálin ajánlatát. Miután 1951-ben a Német Szövetségi Köztársaság a Benelux államokkal, Franciaországgal és Olaszországgal karöltve létrehozta az Európai Szén-és Acélközösséget,⁴³ a Sztálin vezette Szovjetunió is fokozni kívánta kapcsolatait a nyugati hatalmakkal és a Német Szövetségi Köztársasággal. A Konrad Adenauer vezette kormányzat (CDU-FDP)⁴⁴ úgy vélte, hogy Sztálin ajánlata a „német kérdés” megoldására nem más, mint a Német Szövetségi Köztársaság nyugattal való együttműködésére irányuló akadályozó kísérlet.⁴⁵ Adenauer először 1952. március 16-án nyilatkozott hivatalosan Sztálin ajánlatáról. Ebben kifejtette, hogy Németország 3 út közül választhat: lehet a nyugatiak elkötelezettje, lehet a keletiek elkötelezettje vagy lehet semleges állam, de ez egyet jelentene azzal, mintha kinyilatkoztatnák, hogy Németország a senki földje⁴⁶. Mindhárom útról kifejtette a véleményét, ugyanis nyilatkozatát a következőképp folytatta: *„A keletiekkel való együttműködést az alapvető világnézeti különbségek alapján nem tartjuk elképzelhetőnek, azonban a nyugattal való együttműködés nem egy kelet elleni nyomást jelentene, hanem megalapozná a későbbi idők Szovjetunióval való békés kapcsolatát, Németország egyesülésért, és az új rend megteremtéséért Kelet-Európában. Politikánk céljai pedig ezek.”*⁴⁷ Ahogyan tehát Adenauer kancellár szavai előre jelezték, a Német Szövetségi Köztársaság visszautasította a „Sztálin-jegyzetek” által vázolt tervet.

Sztálin ezt követően azonban nem állt el attól, hogy a nyugatiakkal elfogadtassa tervét: 1952. április 9-én ismét átadta a nyugati hatalmaknak a terv némileg módosított

⁴³ Ezekben az államokban a szén-és acélipar központi ellenőrzése tulajdonképpen lehetetlenné tette az egyes államok önálló háborúra való felkészülését.

⁴⁴ Koalíciós kormány, melynek tagjai a CDU (Christlich Demokratische Union Deutschlands), azaz a Kereszténydemokrata Unió, valamint az FDP (Freie Demokratische Partei), azaz a Szabaddemokrata Párt voltak.

⁴⁵ Erste öffentliche Stellungnahme Adenauers zur Stalin-Note vor dem Evangelischen Arbeitskreis der CDU in Siegen am 16. März 1952. Zusammenfassende Darstellung der Rede, zit. nach A. Hillgruber, Adenauer und die Stalin-Note vom 10. März 1952, in: D. Blumenwitz u. a. (Hg.), Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers, Bd. 2, Stuttgart 1976, Seite 113 f.

⁴⁶ Gondoljunk csak bele, hogy milyen esélyekkel tudta volna tartani magát és megőrizni teljes függetlenségét egy új, semleges német állam a nyugati hatalmak és a Szovjetunió ütközőzónájában!

⁴⁷ Erste öffentliche Stellungnahme Adenauers zur Stalin-Note vor dem Evangelischen Arbeitskreis der CDU in Siegen am 16. März 1952. Zusammenfassende Darstellung der Rede, zit. nach A. Hillgruber, Adenauer und die Stalin-Note vom 10. März 1952, in: D. Blumenwitz u. a. (Hg.), Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers, Bd. 2, Stuttgart 1976, S. 113 f.

változatát. Ebben a Szovjetunió továbbra is kitartott azon álláspontja mellett, hogy az új, egységes Németország alapját a békeszerződésre és a közös kormány felállítására kell alapozni, nem pedig a szabad, demokratikus választásokra. Bár Sztálin ezúttal már belement a szabad választásokba, mégis elvetette azt, hogy a szabad választásokat (legyenek azok bármikor is) az ENSZ ellenőrizze, ugyanis szerinte mindez a második világháborúban győztes 4 hatalom (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Franciaország, Szovjetunió) feladata. A második Sztálin-jegyzék kiállt az Odera-Nieße határ⁴⁸ mellett is, és nagyobb hangsúlyt fektetett Németország katonai szövetségekkel való problematikájára: a második Sztálin-jegyzék kikötötte, hogy az újra felfegyverzett Németország nem lehet tagja olyan szövetségnek, mely más államokkal szemben agresszíven kíván fellépni. A nyugatiak a győztes hatalmak vezető szerepének szükségességét bár elismerték, de véleményük szerint nem közvetlenül a kormányok vezetőinek kellett volna e testületben részt vennie, hanem az államoknak oda független szakértőket kellett volna delegálniuk. A második jegyzék tulajdonképpen semmiben nem vitte előre a folyamatot; megmaradt az alapvető nézeteltérés Sztálin és a nyugat között: míg Sztálin szerint először a tárgyalásoknak kellett volna lezajlaniuk, s csak utána a választásoknak, addig a nyugatiak a tárgyalásokat egy szabadon választott, egységes német vezetés részvételével képzelték el. E alapvető véleménykülönbség miatt a nyugat másodszerre is elutasította Sztálin felvetését.⁴⁹

A jegyzéknek ugyanakkor egy harmadik változata is megszületett, mégpedig rövid időn belül: 1952. május 24-én ugyanis a Német Szövetségi Köztársaság aláírta az Európai Szén-és Acélközösségről szóló megállapodást, a Benelux államokkal⁵⁰, Olaszországgal és Franciaországgal, ám még ezelőtt röviddel napvilágot látott a Sztálin-jegyzék legújabb, immáron harmadik változata. Az új jegyzékben Sztálin a nyugatiak fentebbi lépését illetve éles kritikával, sőt, nem egyébbel vádolta a nyugatot, mint a német

⁴⁸ Németül Oder-Neiße Grenze. Az Oder-Neiße Grenze a mai Németország Odera mentén kialakított, keleti határát jelenti. A határon túl található több olyan terület is, mely még a második világháború után is abszolút német többségű volt (Szudéta-vidék – Sudetenland, Ostpreußen – Kelet-Poroszország, Danzig vidéke – a mai Gdansk stb.). Ezen területek németajkú lakosságának nagy részét azonban a benyomuló Vörös Hadsereg elűzte, az Oderán túlra, a maradó németeket pedig erőszakkal, minden vagyonukat elkobozva, súlyos kegyetlenségek közepette kitelepítették. Az ok egyszerű volt: Lengyelországot a keleten elveszített területekért cserébe ezekkel a területekkel kívánta Sztálin kompenzálni. A szóban forgó történelmi eseményt dolgozza fel többek között Guido Knopp: A nagy menekülés-az elűzöttek sorsa című könyve.

⁴⁹ <http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Stalin-Note.html>, Geschichte der Stalin-Noten und der Verhandlungen, hozzáférés dátuma 2012. november 8., 00-15

⁵⁰ Benelux államok: Belgium, Hollandia és Luxemburg.

egységet célzó tárgyalások direkt módon történő hátráltatásával. E kitétel mellett a dokumentum ismét kinyilatkoztatta azt is, amiből Sztálin nem volt hajlandó engedni: nevezetesen hogy az egységes német kormánynak, mely részt venne a tárgyalásokon, a győztesek ellenőrzése alatt kell maradnia. A nyugat részéről a válasz egészen július 10-éig váratott magára: az újabb nyugati jegyzékben (Westnote) a nyugatiak a kritikára kritikával válaszoltak. Erősen kifogásolták ugyanis az NDK-ban éppen akkoriban zajló erős központosítást, a gyakran erőszakkal keresztülvitt kollektivizációt, s a jogi terület nagymértékű, antidemokratikus irányba mutató változásait. A kritika mellett a nyugatiak jegyzékükben leszögezték azt is, hogy a tárgyalásoknak először nem magáról a békeszerződésről kell szólnia, hanem sokkal inkább a választásokat kell vizsgálnia. Emellett egy újabb véleménykülönbség is kibontakozott a legújabb nyugati jegyzékben: a nyugatiak ugyanis úgy látták, hogy az 1945-ös potsdami jegyzőkönyv nem képezheti a tárgyalások alapját, mivel az 1945 óta lezajlott események ellentmondanak az okmánynak.⁵¹

Az álláspontok tehát továbbra sem közeledtek egymáshoz; ezen enyhíthetett volna a negyedik jegyzet, melyet a Szovjetunió hivatalosan 1952. augusztus 23-án juttatott el a Német Szövetségi Köztársaságnak. Ebben tulajdonképpen az addigi összes követelésüket és vádjukat megfogalmazták. Az új jegyzékében Sztálin érdekes dolgot vetett papírra: azt javasolta, hogy mindkét német állam önálló választást vizsgáló bizottságot állítson fel, annak ellenére, hogy röviddel ezelőtt, épp az ő javaslatára, a nyugatiak elfogadták az egységes, győztes államok, nem pedig az ENSZ által felügyelt bizottság felállítását. Sztálin azonban minden bizonnyal tudta azt, hogy a külön-külön bizottság tervét a nyugatiak már 1951 folyamán elvetették. A nyugatiak válaszukban, szeptember 23-án elhatárolódtak Sztálin kijelentéseitől, s ismét felvetették egy egységes, független képviselőkből álló, győztes hatalmak által felügyelt bizottság megteremtésének lehetőségét.⁵² A kelet-német propaganda már az első jegyzékcserét is hiábavalónak állította be (a nyugatiak hajthatatlanságát, és érdektelenségét hintette el a nép körében), s ez nem változott egyik jegyzék esetében sem. Az utolsó jegyzék esetében a propaganda ismét a nyugatiakat okolta a német egység elmaradásáért, a nép körében ezt a meggyőződést pedig csak erősítette az NSZK Európai Szén-és

⁵¹ <http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Stalin-Note.html>, Geschichte der Stalin-Noten und der Verhandlungen, hozzáférés dátuma 2012. november 8., 00-15

⁵² <http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Stalin-Note.html>, Geschichte der Stalin-Noten und der Verhandlungen, hozzáférés dátuma 2012. november 8., 00-15

Acélközösségbe való belépése. Ezek nyomán a két ország(rész) újraegyesítését célzó tárgyalások zátonyra futottak, s hosszú ideig nem is folytatódtak tovább.

A folyamattal kapcsolatban jogosan merülhet fel több, alapvető kérdés is. Ezek közül talán az egyik legfontosabb, hogy valójában komoly ajánlat volt-e a Sztálin-jegyzék vagy csak egy „nagy blöff”, mely nagymértékű törést okozott a német társadalom egészére nézve, s hivatkozási alapot teremtett a szocialista államszervezetnek, tulajdonképpen legitimálva működését? A választ máig nem tudja senki, ám több feltételezés, s még több vélemény látott napvilágot, melyek természetesen a történetek okait, s következményeit vizsgálják, s egy egészként próbálják meg értelmezni a Sztálin-jegyzékeket. Természetesen mindkét oldal komoly szakembereket tudhat magáénak. A Sztálin szándékának valóságát megkérdőjelezők szerint elgondolkodtató kérdés, hogy a soha sem elégedett, mondhatni megalomániás Sztálin ténylegesen hajlandó lett-e volna feladni a szovjet befolyású Német Demokratikus Köztársaságot egy egységes, független Németországért cserébe? Főleg, ha hozzátesszük azt is, hogy az NDK léte Sztálinnak nagy előnyökkel, és magas presztízzsel járt. Melyek voltak ezek az előnyök? Egyrészt, az NDK léte tulajdonképpen a Szovjetunió második világháborúban vállalt szerepének diadalíve volt, ráadásul épp a legyőzött németek földjén. Mindez lélektanilag súlyos megaláztatás is volt minden németnek, ez pedig kétségkívül presztízst hozott a Szovjetunióhoz, s így Sztálinnak is. Ezek mellett az NDK létezésének kétségtelen előnye volt Sztálin számára az is, hogy ezen a területen könnyen összevonhatta a Csehszlovákiát és Lengyelországot elhagyó katonai erőket, melyek egyrészt a hadtestek kivonását könnyítették meg nagymértékben, másrészt pedig egy nyugattal vívott esetleges háború esetén kiváló hely lett volna az egységek összevonására. A területi előnyök mellett azonban Kelet-Németország politikailag is fontos bástya volt Sztálin és egyben a Szovjetunió számára: az NDK politikai vezetése ugyanis a szocializmushoz, Sztálinhoz, s így a Szovjetunióhoz is a végletekig hű volt, s ily módon egy hűséges szövetségest jelentett a keleti blokkon belül is, valamint egy előretolt, erős bástyát Európában. Mindezen tények kétségtelenül igazak. A Sztálin szándékát megkérdőjelezők tehát azt a kérdést teszik fel, hogy Sztálin mindezt feladta volna-e vagy sem. S érvelésük mindinkább azt sugallja, hogy Sztálin egyáltalán nem mutatkozott volna hajlandónak mindezt ily egyszerűen hátrahagyni. Szakemberek egy másik csoportja (többek között például Wilfried Loth) azonban nem kérdőjelezi Sztálin szándékát: ők sokkal inkább az akció céljában látják a kérdés megoldását. Véleményük

szerint Sztálin eltökélt szándékkal rendelkezett, céljai azonban mások voltak, mint egy egységes, független Németország: elég csak abba belegondolni, hogy egy nyugati szövetség nélküli Európát a több milliós Vörös Hadsereg milyen rövid idő alatt a Szovjetunió igájába hajthatott volna.⁵³ Ezzel Szálin több legyet is üthetett volna egy csapásra: egyrészt, a térségben gyakorlatilag egyetlen riválisként felmerülő egységes Európát fektethette volna két vállra, további presztízst szerezhetett volna, mely nagyobb beleszólást biztosított volna a világpolitikába, s a leigázott területek gazdaságait is a Szovjetunió szolgálatába állíthatta volna. Mindezek mellett több kritikus (pl.: Wilfried Loth, Gottfried Niedhart stb.) Adenauer szerepét is felveti a tárgyalásokban. Adenauer ugyanis Rajna-vidéki, katolikus ember volt, aki a politika terén abszolút konzervatív, kereszténydemokrata nézeteket vallott. Sokan vetik fel (többek között Paul Sethe, Rolf Steininger vagy Wilfried Loth), hogy Adenauer talán valójában nem is feltétlenül akarta a protestáns többségű, porosz szellemben nevelt, a politika terén javarészt szociáldemokrata kelet-német területeket, s ezért tanúsított olyan hozzáállást a tárgyalások során, melyek nyomán nem született megállapodás.⁵⁴ Mindenezek természetesen csak feltételezések, s eszmefuttatások, melyeket a fenti érvek kétségtelenül alátámaszthatnak. A folyamatot egészében azonban leginkább a maga idejében lehetett volna hitelesen, s a legmegfelelőbbben értelmezni, minden dokumentum megtekintésével, természetesen. Mindezekre napjainkban azonban nincs lehetőség, így az esemény valós értelmezését talán soha sem tudjuk meg, s a fentebb leírt dolgok is legfeljebb csak találgatások maradhatnak. Ami azonban tény, hogy ezt követően a német-német kapcsolatok az egymástól való elhidegülés felé haladtak, erőteljes mértékben, de ezekről az időkről más fejezetekben bővebben leírást adok. Ami viszont érdekes lehet számunkra, az az 1962-es esztendő, és a kubai rakétaválság.

1966-ban a Konrad Adenauer-éra véget ért, és Willy Brandt, valamint a szociáldemokraták (SPD) kerültek kormányra a liberálisokkal (FDP) koalícióban a Német Szövetségi Köztársaságban. A kubai rakétaválság idején, amikor is a világ tulajdonképpen egy atomháború küszöbén állt, a két német állam is megértette azt, hogy mekkora súlya van az egymással való kapcsolatnak. Ezek után a német-német kapcsolatok új dimenzióba helyeződtek; 1966-tól kezdődően Willy Brandt és Egon Bahr

⁵³ Wilfried Loth: Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte. Deutscher Taschenbuch-Verlag, München, 1996

⁵⁴ Gottfried Niedhart: Schweigen als Pflicht. Warum Konrad Adenauer die Stalin-Note vom 10. März nicht ausloten ließ. In: Die Zeit. 13. März 1992.

Bundesarchiv, Bild 183-J0319-0010-002
Foto: Sturm, Horst | 19. März 1970

7. ábra. 1970. március 10-e: Németország kettészakadása óta először találkozott egymással a két államfő, Willi Stoph (NDK) és Willy Brandt (NSZK) Erfurtban.

előkészítette a Német Szövetségi Köztársaság új külpolitikai stratégiáját,

s e munka

gyümölcseként, 1970-ben, a thüringiai Erfurtban (az NDK-hoz tartozott) először találkozott egymással Willi Stoph, a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsának elnöke, és Willy Brandt a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja. A találkozó inkább formális volt; komoly eredményt nem hozott, sokkal inkább szimbolikus jelentése volt. Kétségtelen tény azonban az, hogy ez a találkozó nem egyebet jelzett, mint a két német állam egymáshoz való közeledését, s az erre való hajlamot, illetve szándékot. A közeledés eredményének tekinthető az a tény, hogy 1971. szeptember 3-án a megszálló hatalmak, azaz az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország és a Szovjetunió aláírták a „Viermächteabkommen über Berlin”-t (azaz a „Négyhatalmi Szerződést Berlinről”). Ez az egyezmény rendelkezett a kettéosztott Berlinről, valamint Nyugat-Berlin jogi helyzetét is rendezte, akárcsak a Német Szövetségi Köztársaság Nyugat-Berlinhez való viszonyát. A dokumentum rögzítette, hogy Nyugat-Berlin nem része a Német Szövetségi Köztársaságnak, hanem önálló irányítással és közigazgatással rendelkezik, s ezeken felül a Szovjetunió azt is biztosította az NSZK-nak, hogy a Nyugat-Berlinbe vezető utakat zavartalanul használhatja, s ezek mellett széleskörű lehetőségeket is biztosított az NSZK és Nyugat-Berlin állampolgárainak az NDK-ba való utazáshoz. Nyugat-Berlin szuverenitását erősítette az is, hogy a Szovjetunió konzulátust nyitott a „városban”. Kétségtelen tény, hogy mindkét oldalon akadtak olyan politikusok, akik nem feltétlenül fogadták örömmel a két állam egymáshoz való közeledését. Az NSZK-ban ez nem okozott különösebb gondot, ugyanis a közeledést ellenzők szinte egytől egyig

kereszténydemokrata politikusok voltak, míg a kormánypártok ekkor a szociáldemokraták (SPD- Sozialdemokratische Partei Deutschlands) és a liberálisok (FDP- Freie Demokratische Partei) voltak. Az NDK-ban azonban a SED több politikusa mellett maga Erich Honecker sem örült a két állam közeledésének, ezt támasztja alá például e nyilatkozata is: „Köztársaságunk és az NSZK viszonya egymáshoz olyan, mint mindkettőnk nexusa egy másik államhoz. Az NSZK számunkra külföld, sőt még több: imperialista külföld.”⁵⁵ E szavak nem csak azt fejezték ki, hogy Honecker számára az NSZK semmivel sem másabb, mint bármelyik más állam, hanem azt is, hogy véleménye szerint az NSZK az NDK számára nemhogy barát, de egyenesen ellenség, hiszen imperialista. A közvetett lépések után aztán, több politikus nemtetszése ellenére is, rövid időn belül sor került a két német állam közötti tényleges megegyezésre is:

1972. december 21-én a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság aláírta a „Grundlagenvertrag”-ot („Alapszerződés”). A dokumentumot az NSZK-ban 1973. május 11-én, míg az NDK-ban 1973. június 13-án ratifikálták, s 1973. június 21-én lépett hatályba. A Grundlagenvertrag normalizálta a két állam egymással való viszonyát: az egyezmény szerint mindkét állam kölcsönösen elismerte, hogy mindkét állam fennhatósága csak saját államterületére korlátozódik, valamint hogy bel- és külügyekben egymás függetlenségét és önállóságát tisztában tartják. A szerződés ezek mellett az NDK és az NSZK között húzódó határt sérthetetlennek minősítette,⁵⁶ azaz gyakorlatilag elismerte államhatárnak. Ezzel azonban az NSZK saját Alaptörvényével került ellentmondásba, nevezetesen lemondott „a minden német képviseletének igényéről.” Az állampolgárság ügyében azonban a két állam nem tudott megállapodásra jutni: az NDK mindenképp szerette volna, hogy külön NSZK és külön NDK állampolgárság legyen, ebbe azonban az NSZK nem ment bele, mégpedig egyszerű okokból: ha ugyanis az NDK javaslatát az NSZK elfogadta volna, úgy a kelet-németek nem folyamodhattak volna jogosan NSZK állampolgárságért. Az egyetlen német állampolgárság megtartásával azonban mindez a lehetőség megmaradt a kelet-németek számára.⁵⁷ Az Alapszerződés megkötése után a Német Szövetségi Köztársaság állandó képviseletet nyitott Kelet-Berlinben, mely bár nem volt konzulátus, „de

⁵⁵ <http://www.valtozovilag.hu/t365/tux0711.htm>, tanulmány a német-német kapcsolatokról, hozzáférés dátuma 2012. november 4., 22-38

⁵⁶ Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik, [„Grundlagenvertrag“], vom 21. Dezember 1972

⁵⁷ Werner Weidenfeld, Karl-Rudolf Korte (Hrsg.): Handbuch zur deutschen Einheit. 1949–1989–1999., Aktualisierte Neuausgabe. Campus Verlag, Frankfurt am Main 1999

hivatalos állami szervként intézte a két állam közötti ügyeket.”⁵⁸ E megállapodásokkal, ha viszonylag hosszú idő után is, de a német-német kapcsolatok normalizálódtak, főleg a korábbi viszonyhoz képest.

Láttuk tehát, hogy hogyan alakult a két német állam egymással való kapcsolata az évek során. Tanulmányunk azonban nem lehet teljes anélkül, hogy a politikai döntéshozókon és diplomátaikon kívül ne tennénk említést arról, hogy Németország kettéválása, és 41 esztendőnyi külön útja milyen hatással volt a hétköznapi emberekre, azaz két állam polgáira. A politikai csatározásokból ők talán csak kicsiny részleteket érzékelték vagy értettek meg. Sajnos, legfőképp a Német Demokratikus Köztársaságban voltak tájékozatlanok vagy félretájékozottak a polgárok, legtöbbször azért, mert az állam a propagandát felhasználva tudatosan félretájékoztatta őket, mégpedig úgy, hogy az a kelet-német kormány malmára hajtja a vizet, és egyszersmind a nyugat ellen hangolja a kelet-német polgárokat. Azért is fontos róluk beszélnünk, mert tulajdonképpen ők voltak azok, akiknek sorsa az előző fejezetekben taglalt folyamatok alakulásától és politikusok által végzett munkától függött. Több tízmillió emberről van szó. Ez pedig akaratlanul is nyomatékosítja azt, hogy minden egyes döntésnek, minden egyes tettnek és cselekedetnek hatalmas súlya volt. Lássuk tehát ezt az érdekes jelenséget: egy nemzet, két államban, 41 esztendőn át.

III. fejezet

Külön utakon; a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság

A Harmadik Birodalom 1945. május 8-ai kapitulációját követően, a potsdami konferencia pontjainak értelmében a szövetséges hatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Szovjetunió) megszállták Németországot. Az ország északnyugati része angol, északkeleti része szovjet, délnyugati része francia, míg délkeleti része amerikai megszállás alá került, míg a fővárost, Berlint szintén négy övezetre osztották fel egymás között a szövetségesek. Minden megszálló hatalom teljesen szabad kezet kapott az egyes területek politikai, gazdasági és társadalmi

⁵⁸ <http://www.valtozovilag.hu/t365/tux0711.htm>, tanulmány a német-német kapcsolatokról, hozzáférés dátuma 2012. november 4., 23-03

kérdései fölött.⁵⁹ Talán ez lehetett annak az oka, hogy már közvetlenül a megszállás után nagyon sokan menekültek a szovjet megszállású övezetből nyugatra, az angol, amerikai vagy francia megszállású övezetbe. Hiszen bármennyire is egy oldalon harcoltak egymással ezek a hatalmak, be kell látnunk azt a kétségtelen tény, hogy a Szovjetunió politikai rendszere „kilógott a sorból”, mivel már alapjaiban különbözött a többi államétól. A már említett szabad kéz ugyanis azt (is) jelentette, hogy mindenki saját törvényeit alkalmazhatta saját megszállási övezetében (ezt nyilvánvalóan meg is tette mindegyik megszálló erő, ennek azonban nem feltétlenül negatív a jelentése, hiszen egy fennálló jogrend alkalmazása sokkal könnyebb, mint rövid időn belül egy teljesen újat alkotni, már csak azért is, mert a Harmadik Birodalom törvényeit senki sem kívánta alkalmazni, nyilvánvaló okokból). Azonban a Szovjetunió jogrendje mai szemmel nézve sem demokratikusnak, sem pedig függetlennek nem volt nevezhető, hiszen a törvénykezésben és a jogszabályok betartása fölött örökös intézmények a politikai rendszer részei voltak, tehát gyakorlatilag a kormány (azaz a Szovjet Kommunista Párt) befolyása alatt álltak.⁶⁰ Ebből következik az, hogy ezek a törvények elsősorban és többnyire az állam érdekeit védték, nem pedig az állampolgárokét.⁶¹ A szovjet megszállású övezetben élő németek többségét sújtotta ez a rend, de a nyugati hatalmak a potsdami konferencia értelmében, mely szerint az egyes megszállási övezetekben a megszálló hatalmak kormányai gyakorolják a hatalmat,⁶² nem tehettek semmit a Szovjetunió ellen. Ennek jelentése azonban a gyakorlatban az volt, hogy a szovjet megszállású övezetben élőket szinte naponta súlyos jogi sérelmek érték. A szovjet megszállású övezetben a szovjet katonák abszolút hatalommal rendelkeztek, mellyel általában vissza is éltek. A lakossággal durván, lenézően, emberekhez méltatlan módon bántak. Több, mindössze 14 éves fiataalt is bebörtönöztek például, háborús bűnösöknek titulálva őket.⁶³ Az embertelen bánásmód, s a jogrend miatti, már amúgy is nagy elégedetlenséghez és felháborodáshoz ráadásul még hozzájárult az is, hogy a szovjet megszállású övezetben élőknek a másik három övezethez képest aránytalanul

⁵⁹ <http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>, internetes digitalizált dokumentum, Potsdamer Abkommen, III./A/1. bekezdés

⁶⁰ Richard Pipes: *Russia under the Bolshevik Regime*, Vintage Books, Random House Inc., New York, 1995

⁶¹ Lambelet, Doriane. "The Contradiction Between Soviet and American Human Rights Doctrine: Reconciliation Through Perestroika and Pragmatism." 7 *Boston University International Law Journal*. 1989. p. 61-62.

⁶² <http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>, internetes digitalizált dokumentum, Potsdamer Abkommen, III./A/1. bekezdés

⁶³ Olaf Wazlawik, Német Demokratikus Köztársaságban élt polgár szülei elbeszélésein alapuló emlékezéseiből

magas háborús jóvátételt kellett megfizetnie, a Harmadik Birodalom által a Szovjetunióknak okozott háborús károk fedezésére.⁶⁴ (A probléma fő oka az volt, hogy a potsdami jegyzőkönyv alapján a Szovjetuniót ért háborús károk felmérésére, és így a jóvátétel megállapítására gyakorlatilag szabad kezét kapott a Szovjetunió. Bár a Szovjetuniót többi államnál nagyobb kár érte, a kért összeg ehhez képest is irreálisan magas volt.⁶⁵) Ennek eredményeképp, míg a másik három megszállási övezetben az emberek már gyarapodtak is anyagi javaikban (ezt az amerikai állam által nyújtott vissza nem térítendő anyagi támogatás is segítette⁶⁶), addig keleten a lakosság tovább szegényedett, egyre gyakrabban nélkülözött, s hatalmas méreteket öltött a munkanélküliség⁶⁷ (ehhez kétségtelenül az is hozzájárult, hogy a Szovjetunió nem tudott saját zónájának az amerikaiakéhoz hasonló, sőt, semmiféle más anyagi támogatást nyújtani.⁶⁸). Ezek hatására németek ezrei hagyták el a szovjet megszállású övezetet, anélkül távozva nyugatra, hogy mindezt bejelentették volna a szovjet hatóságoknak. Talán ennek hatására is, már 1946 júniusában korlátozták a szovjet zónába való belépést és annak elhagyását a többi zóna felé.

⁶⁴ <http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>, internetes digitalizált dokumentum, Potsdamer Abkommen, IV./1. bekezdés

⁶⁵ A potsdami jegyzőkönyv értelmében minden megszálló hatalomnak saját megszállási övezetéből kellett bevételeznie a jóvátételt. Mivel a Szovjetunió szenvedte el a legnagyobb károkat, így fenntartotta magának a jogot arra, hogy a többi megszállási övezetből is kártérítést vegyen fel. Miután a Szovjetunió elállt attól, hogy ezért cserébe élelmiszert szállítson saját zónájából a többi zónába, az amerikai zóna vezetője, John D. Clay leállította a jóvátételi pénzek folyósítását a Szovjetunióknak. Ehhez hamarosan a francia és az angol fél is csatlakozott. (Conrad Franchot Latour und Thilo Vogelsang: *Okkupation und Wiederaufbau. Die Tätigkeit der Militärregierung in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands 1944-1947*, DVA, Stuttgart 1973, S. 159.)

⁶⁶ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>, a Berli fal hivatalos internetes oldala, a felhasznált szövegrészek az eredeti német szöveg fordításai

⁶⁷ Olaf Wazlawik, egy Német Demokratikus Köztársaságban élt polgár szülei elbeszélésein alapuló emlékezéseiből

⁶⁸ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>, a Berli fal hivatalos német internetes oldala

8. ábra. Egy "zónaközi útlevél" 1951-ből. A kedvezményezett személyi adatai mellett a kiindulási-és a célállomás is fel van tüntetve rajta, akárcsak az utazások dátumai. Mindezek mellett a rengeteg pecsét is a folyamat szigorú ellenőrzöttségéről tanúskodik.

IV. fejezet Jogtiprás az NDK-ban A

ki-és beutazáshoz a szovjet zónába egy úgynevezett „zónaközi útlevelet” (Interzonenpass) kellett igényelni, s amennyiben ezt megadták, ezzel a kijelölt átkelőhelyeken valósulhatott meg a „határátlépés”.⁶⁹ A zónaközi útlevelet a megfelelő hatóságnál lehetett igényelni, mely azonban akár indoklás nélkül is elutasíthatta a kérelmeket. Amennyiben

mégis megadták a zónaközi útlevelet, úgy az 30 napos időtartamra volt érvényes.⁷⁰ Azonban legfőképp a határzóna közelében élők használták ki helyismeretüket és a még

viszonylag gyenge határvédelmet arra, hogy a hosszú idő alatt, bonyolult eljárások útján, s nehezen megszerezhető zónaközi útlevelek nélkül lépjenek ki a szovjet zóna területéről.⁷¹ A határ további és még jobb védelme érdekében 1946 decemberében a szovjet katonai vezetés parancsot adott a határőrség felállítására. A már álló a „belnémet határ” a szovjet zónát volt hivatott szeparálni a nyugati hatalmak megszállási övezeteitől. 1947-ben ezt az 1394 kilométer hosszúságú határvonalat drótkerítésekkel és utakadályokkal erősítették meg, legfőképp az erdős és a nehezen belátható vidékeken.⁷² Itt fontos arra kitérnünk, hogy Berlin esetében más volt a helyzet, a német főváros ugyanis bár szintén 4 megszállási övezetre volt osztva, mégis viszonylag szabad volt a közlekedés a zónák között, a villamosok és a helyi érdekű vasutak például ugyanúgy szállították az embereket a városrészek között, mint a háború előtt. A szabályozások ellenére is emberek tízezrei hagyták el a Német Demokratikus Köztársaságot, valamint Kelet-Berlint. Akitől esetleg megvonták a zónaközi útlevelet, annak maradt a még

⁶⁹ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>, a Berli fal hivatalos német internetes oldala

⁷⁰ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/flucht.htm>, a Berli fal hivatalos internetes oldala

⁷¹ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben vonThüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 14.

⁷² Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben vonThüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 8.

⁷³ A belnémet határon tehát ekkor még teljes hosszúságában összefüggő kerítés illetve akadályrendszer nem állt.

gyenge védelemmel rendelkező „belnémet határon” át való szökés lehetősége, illetve az, hogy Nyugat-Berlinbe szabályosan átlépve ott marad, avagy onnan a Német Szövetségi Köztársaságba távozik. Bár Berlinben is mutatkozott némi elkülönítése a zónáknak (utcák szögesdróttal elválasztva, ellenőrzőpontok stb.), ennek ellenére a zónákon belül való utazás, mint már említettem, nem volt illegális, mindössze a zónák határán lévő ellenőrzőpontokon kellett átjutni, ehhez pedig elegendő volt egy személyi igazolvány. Sok német járt át például a város keleti részéből nyugatra szórakozni, illetve bevásárolni. A szovjet vezetés, a további elkülönülést elősegítendő, valamint a keletiek nyugatra való csábítását elkerülendő 1948. június 21-étől tartózkodási engedélyhez kötötte a szovjet megszállású övezetben való tartózkodást.

A két német állam 1949-es kikiáltása után hiába szigorítottak a határellenőrzéseken (az NDK kikiáltását követően felállították az első fából készült őrtornyokat⁷⁴), a korábbiakhoz képest mégis egyre többen döntöttek az egykori szovjet zóna (1949. október 3-ától Német Demokratikus Köztársaság) elhagyása mellett, legfőképp a fiatalok és magasan képzettek.⁷⁵ Az egyre növekvő elvándorlás (többnyire szökés) komoly fejtörést okozott a Német Demokratikus Köztársaságnak, hiszen az elmenekülő fiatalokkal hatalmas (s egyben értékes) munkaerő-állomány hagyta el az országot, nehézséget okozva ezzel a gazdaságnak, és hátráltatva a termelés folyamatát, illetve fokozatos fejlesztését. A magasan képzett szakemberek hiányát a gazdaság mondanunk sem kell, hogy szintén megsínylette, hiszen rájuk legfőképp a folyamatok irányításában lett volna szükség. Ezek az egyre növekvő és súlyosbodó társadalmi problémák leginkább tehát a gazdaságnak okoztak károkat. Íme egy számadat a probléma súlyosságának illusztrálására: 1949-ben mintegy 129 000 kelet-német polgár hagyta el Német Demokratikus Köztársaságot.⁷⁶ Az egyre inkább elhatalmasodó szökések arra ösztönözték a kelet-német politikát, hogy gátat szabjon az elvándorlásnak. E feladatot az 1950. február 8-án létrehozott Állambiztonsági Minisztérium (Ministerium für Staatssicherheit, rövidítése MfS) kapta, mely a köznyelvben „Stasi”-ként forgott. A Stasi azonban több volt, mint egy rettegett titkosrendőrség és egy kiterjedt kémhálózat: a kelet-német kormány eszköze volt a lakosságra való nyomásgyakorlásnak, az

⁷⁴ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben von Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 8.

⁷⁵ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>, a Berlini fal hivatalos német internetes oldala

⁷⁶ Wolfgang Mayer: „Flucht und Ausreise“, Anita-Tyke-Verlag 2002, Seite 113

elnyomásnak és lakosok szigorú ellenőrzésének.⁷⁷ Ezek során többek között olyan eszközöket használt, mint a megfigyelés, a megfélemlítés, és a terror.⁷⁸ A kelet-német kormányzat komolyan vette az MfS „rendfenntartó” szerepét, s így oly mértékben kiépítette a szervezetet, hogy annak a mindennapi életben is mérhető befolyása volt, többek között a vállalatoknál, az iskolákban és a falvakban.⁷⁹ Kicsit ironikus, hogy az MfS létrehozásáról rendelkező, Wilhelm Pieck elnök⁸⁰ által hozott 1950. február 8-ai

9. ábra. "A párt kardja és vértje", ahogyan a kelet-német SED vezetése nevezte. Az Állambiztonsági Minisztérium (MfS vagy Stasi) címere.

rendelet épp a népgazdaság védelmével indokolja a minisztérium létrehozását⁸¹, hiszen mint a fentebbi példákból is láttuk, a Stasi elsősorban éppen a nép ellen tevékenykedett. Akárhogyan is működött, tény volt, hogy mindenki félt tőle, már csak azért is, mert nem csak hivatásos tagjai voltak, hanem sokan a lakosság köréből is jelentettek⁸² (a hivatásos tagok száma 1950-ben 1150, míg a lakosság köréből jelentők száma körülbelül 5000 fő volt⁸³), munkatársaikról, barátaikról, családtagjaikról, szomszédaikról. Olaf Wazlawik ekképp emlékezik: „Az NDK-ban csak a félelem

miatt voltunk elégedettek, valójában hiányzott a szabadság. Ténylegesen az ember csak a családja körében érezhette magát biztonságban, de voltak olyan családok is, kiknek tagjai egymásról tettek jelentést.”⁸⁴ A „nem hivatalos munkatársak” egy

része saját döntése alapján, politikai meggyőződésből vállalta a jelentéstételt, ám sokan voltak, akik a nekik ígért előnyök vagy a rájuk gyakorolt nyomás (erőszak, terror, munkahely elvesztésével való fenyegetés) miatt tették meg mindezt. A jelentéstétel intervalluma általában hattól tíz évig terjedt, de ritkán előfordult az is, hogy ennél

⁷⁷ Jens Gieseke: De Mielke-Konzern, Die Geschichte der Stasi 1945-1990, Deutsche Verlags-Anstalt, 2001, Stuttgart

⁷⁸ Katrin Schoelkopf: Erinnerung an den Terror der Stasi, újságcikk, megjelent 2005. december 5-én a Die Welt című újságban

⁷⁹ Jens Gieseke: Staatssicherheit und Gesellschaft, Verlag Vandenhoeck und Ruprecht, 2007, Göttingen

⁸⁰ Wilhelm Pieck az 1949. október 7-én kikiáltott Német Demokratikus Köztársaság első (s egyben utolsó, mivel a tisztség megszűnt) elnöke, azaz államfője volt, ezt a tisztséget haláláig, 1960. szeptember 7-éig töltötte be. Utódja, a Német Demokratikus Köztársaság államfői posztján Walter Ulbricht lett, de ő már nem mint elnök, hanem mint a Német Demokratikus Köztársaság Államtanácsának elnöke töltötte be az államfői pozíciót.

⁸¹ Gesetz über die Bildung eines Ministeriums für Staatssicherheit, vom 8. Februar 1950.

⁸² A lakosság köréből kikerülő, nem hivatalos Stasi ügynököket „Inoffizielle Mitarbeiter”-ként (azaz „Nem hivatalos munkatársként”) tartották számon.

⁸³ Helmut Müller-Engbers: Anatomie der Staatssicherheit, 2008, Berlin, Seite 36.

⁸⁴ Olaf Wazlawik, az NDK-ban élt és ott felnőtt német személyes emlékezései

hosszabbra nyúlt.⁸⁵ A számok a kormányt igazolták: a Stasi létrehozása utáni esztendőben, 1951-ben ugyanis 165 000-re csökkent az országot elhagyó állampolgárok száma, ám ez még mindig egy közepes városnyi lakosságot jelentett, s ez egyre inkább kivérezte az NDK gazdaságát, hiszen az elszökött polgárok többsége munkaképes volt (azaz lett volna). A szökések számának további csökkentése érdekében (is), a kelet-német politikai vezetés az Állambiztonsági Minisztérium dolgozóinak (többségében ügynökök) létszámát drasztikusan megemelte: a hivatalos állomány 1725, míg a „nem hivatalos munkatársak” száma közel 12 000 főre hízott 1951 év végére.⁸⁶ A titkosrendőrség és a kémhálózat bővítése mellett a kormány 1951-ben rendeletet is alkotott annak érdekében, hogy csökkenjen a szökések száma: a január 25-én kiadott rendelkezés a személyi igazolványokra vonatkozott. Ennek értelmében annak a kelet-német polgárnak, aki Nyugat-Berlinbe vagy Nyugat-Németországba utazott, előzetesen jelentkeznie kellett a rendőrségnél, és vissza kellett adnia a személyi igazolványát, ellenkező esetben 3 hónapig terjedő börtönbüntetés várt rá.⁸⁷ A Stasi és a rendőrség tehát pontosan tudta, hogy ki, s mikor hagyta el az országot. 1950-ben és 1951-ben a határon további fából készült őrtornyokat és szögesdrót-akadályokat állítottak fel a határőrség hatékonyságának növelése érdekében.⁸⁸ A személyi igazolványokról szóló rendelet mellett, 1952-től a nyugat-berlini polgároknak tilos volt átlépnie Kelet-Berlinbe⁸⁹, mert a kelet-német vezetés talán politikai fenyegetést látott bennük, mégpedig azt, hogy „átcsábítják” a kelet-németeket nyugatra. A személyi igazolványokra vonatkozó rendelet kiadása után, még 1952-ben ismét további lépésre szánta el magát a vezetés annak érdekében, hogy a határ átlépését és ezáltal nyilvánvalóan egyben a szökéseket is megnehezítse. Az ügy hátterében azonban sokkal inkább a Szovjetunió és a Nyugat közötti kapcsolat romlása állhat (vegyük csak például a Sztálin-jegyzék visszautasítását). A SED vezetése már azon munkálkodott, hogy minél szigorúbb határellenőrzéseket léptethessen életbe. Ehhez nyújtott kiváló segítséget a nem független, hanem az SED befolyása alatt álló sajtó és média, ugyanis például az újságokban nap mint nap sorra jelentek meg a cikkek nyugat-német provokátorokról és

⁸⁵ Roger Engelmann, Bernd Florath, Walter Süß: Das MfS-Lexikon, Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR, Links Verlag, Berlin 2011, Seite 159.

⁸⁶ Helmut Müller-Engbers: Anatomie der Staatssicherheit, 2008, Berlin, Seite 36.

⁸⁷ Rendelet a német személyi igazolvány visszaadásáról az átkelésnél Nyugat-Németországba vagy Nyugat-Berlinbe 1951. január 25-éről.

⁸⁸ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben von Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 8.

⁸⁹ <http://www.nachkriegsmuseen.de/west.html>, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

fasiszta ügynökökről, akik a határzónában direkt módon zavart keltenek, s még rendőröket is megölnek.⁹⁰ Ezek a többnyire kétes eredetű és megbízhatóságú cikkek arra voltak hivatottak, hogy megalapozzák a nép körében a minisztertanács által 1952. május 26-án meghozott döntést, melynek értelmében a belnémet határt 5 kilométeres körzetben lezárták⁹¹, s a határvonal előtt létrehoztak egy 500 m-es védelmi, illetve egy 10 m-es ellenőrzési vonalat.⁹² A törvény hivatalos indoklásaként a Német Szövetségi Köztársaság által bevezetett szigorú határ-és vámellenőrzéseket említik, melyek véleményük szerint a kapcsolatok rontására és a német megosztottság elmélyítésére tett kísérletek a nyugatiak részéről. Ezek mellett felvetik azt is, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egyre nagyobb számban juttat a Német Demokratikus Köztársaság területére kémeket, szabotőröket, terroristákat és csempészeket, ily módon kísérletet téve a Német Demokratikus Köztársaság kizsákmányolására, s a Német Demokratikus Köztársaság gazdasági-, társadalmi-és kulturális életének aláásására. A rendelet azt is rögzíti, hogy mindez eddig a határ nem megfelelő védelme miatt könnyű feladat volt a nyugat-német vezetés számára. A cél tehát az, hogy a határellenőrzés szigorításával ellehetetlenítsék azt, hogy nyugatról bárki is bejuthasson, aki kárt okozna a Német Demokratikus Köztársaság társadalmának, gazdaságának, s létének. A kelet-német vezetés indokai mögött azonban ismét a világpolitikában kell keresgelnünk ahhoz, hogy megérthessük a szigorú rendelkezés valódi okát. 1952. május 26-án délelőtt ugyanis Konrad Adenauer aláírta a „Németország egyezményt” (Deutschlandvertrag⁹³), az Amerikai Egyesült Államokkal, az Egyesült Királysággal és Franciaországgal. Az egyezmény szuverén állammá tette a Német Szövetségi Köztársaságot, s lezárta a megszállási folyamatokat az egykori amerikai, brit és francia zónákban⁹⁴. Mindez azt jelezte, hogy a Német Szövetségi Köztársaság talán már visszafordíthatatlanul is elköteleződött a nyugati hatalmaknak. Az egyezmény aláírásáról természetesen az SED vezetése is értesült, s már délelőtt 11 órakor össze is ült a minisztertanács. Ezen a gyűlésen született döntés a határellenőrzések nagymértékű szigorításáról is. Minden

⁹⁰ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben von Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 16.

⁹¹ A lezárt határzóna összesen mintegy 3000 négyzetkilométert tett ki. Ez a terület körülbelül akkora, mint az Isztriai-félsziget s nagyobb, mint egész Luxemburg!

⁹² <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

⁹³ Hivatalos nevén „Egyezmény a Német Szövetségi Köztársaság és a három hatalom együttműködéséről”. Bonni egyezményként is szokás említeni.

⁹⁴ Bár a megszálló hatalmaknak továbbra is megengedte azt, hogy a Német Szövetségi Köztársaság területén katonákat állomásoztathasson.

bizonynal a Deutschlandvertrag aláírása volt az, ami rászorította a minisztertanácsot a döntésre. A törvény a csempészek, terroristák, ügynökök, szabotőrök és a kémek bejutását akadályozandó, felhatalmazza az Állambiztonsági Minisztériumot (azaz a Stasit), hogy haladéktalanul tegyen szigorú intézkedéseket a határ védelme érdekében.⁹⁵ Így jött tehát létre a már fent említett, szigorúan ellenőrzött határzóna, mely az 5 kilométeres lezárt, az 500 méteres védelmi és a 10 méteres ellenőrzési zóna. Az 5 km-es körzetben lakóknak azonnali hatállyal megtiltották a zónaközi útlevelek kiadását, s a nyugat-német polgároknak pedig a zónába való beutazás minden formáját.⁹⁶ A 10 méteres ellenőrzési zónáról a következőképp rendelkezik a dokumentum: a 10 méteres ellenőrzési zónán való áthaladás mindenki számára szigorúan tilos, aki pedig mégis megpróbálja, azt őrizetbe veszik, s amennyiben nem működik együtt a hatóságokkal vagy megsérti a határra vonatkozó rendelkezéseket, fegyvert is alkalmazhatnak vele szemben. A törvény tehát világosan kimondta, hogy az engedély nélküli áthaladással próbálkozók ellen a határrendészet szigorúan, akár fegyverrel is felléphet,⁹⁷ tehát a szökni próbálók ezek után már ténylegesen életüket is kockáztatták próbálkozásukkal. Ennél a rendelkezésnél nem hagyhatjuk ki tanulmányunkból azokat az embereket, akik ebben az 5 kilométeres lezárt zónában éltek. Ezeknek a polgároknak a törvény hatályba lépését követő 48 órán belül jelentkezniük kellett a rendőrségnél, s személyi igazolványukra egy pecsétet kaptak, mely lehetővé tette számukra a zónán belüli közlekedést. E rendelkezés nem értelmezhető másképp, mint a szabad mozgáshoz és helyváltoztatáshoz való jog korlátozása. Az 5 kilométeres zónában emellett a közösségi életre is szigorú szabályok vonatkoztak: a rendelet értelmében minden közösségi rendezvény engedélyköteles volt, és éjfélig be kellett fejeződnie. Mindezen, a törvény szövegéből vett példák (is) bizonyítják, hogy a kelet-német polgárok már alapvető szabadságjogaikban is korlátozva voltak. A fent leírt rendelkezések azonban még nem a legkirívóbb jogi esetek, ugyanis az 500 méteres védelmi zónában élőkre még ennél is szigorúbb előírásokat irányzott elő a minisztertanács e döntése. A rendőrségnél történő 48 órás jelentkezési időkorlát itt is fennállt, s ebbe a zónába is csak pecséttel illetve

⁹⁵ Verordnung über Maßnahmen an der Demarkationslinie zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und den westlichen Besatzungszonen Deutschlands, vom 26. Mai 1952.

⁹⁶ <http://www.verfassungen.de/de/ddr/demarkationslinienverordnung52-v1.htm>, Polizeiverordnung über die Einführung einer besonderen Ordnung an der Demarkationslinie, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

⁹⁷ Már csak azért is, mert a „nem működik együtt” megfogalmazás által gumiszabály-szerűvé válik a rendelkezés ezen része (egyszerűen szólva bárkire ráhúzhatták azt, hogy nem működött együtt, hiszen a nem együttműködésről magáról a törvény nem mondja ki világosan, hogy hogyan lehet megvalósítani.)

külön engedéllyel lehetett bejutni. Közterületen tartózkodni azonban itt csak napkeltétől napnyugtáig volt szabad, s itt mindenféle közösségi rendezvény szigorúan tilos volt, valamint kivétel nélkül bezárták a zónában található mozikat, panziókat és vendéglátóegységeket,⁹⁸ mert ezekre potenciális rendzavaró objektumokként tekintettek. Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy szigorú, alapvető jogokat sértő szabályok csak az említett zónákban lakókra vonatkoztak volna. A nem a zónában lakó kelet-német polgároknak már az egyes zónákba való bejutás is nehéz, körülményes, s időigényes procedúra volt. Ezen polgároknak alapvetően két csoportja létezett: azok, akik nem helyiként a zónában dolgoztak illetve azok, akik csak be kívántak utazni a zónába. Sokan voltak tehát, akik bár nem az említett 5 kilométeres lezárt zónában éltek, de itt végezték munkájukat. Nekik szintén a törvény hatályba lépésétől számított 48 órán belül jelentkezniük kellett a helyileg illetékes rendőrségnél, ahol kaptak egy ideiglenes személyi igazolványt, mely feljogosította őket a zónán belüli munkavégzésre. Azoknak, akik viszont üzleti út, családi látogatás vagy egyéb okokból az 5 kilométeres zóna területére kívántak lépni, egy engedélyért a helyileg illetékes rendőrséghez kellett folyamodniuk, melynek megadását azonban a hatóságok el is utasíthatták, akár indoklás nélkül is.⁹⁹ Ha azonban (általában hosszú idő után) mégis megadták valakinek, úgy a zónába való megérkezéstől számított 12 órán belül jelentkeznie kellett a helyileg illetékes rendőrségnél, s ugyanezt meg kellett ismételnie a terület elhagyása előtt is. A rendelet talán legérdekesebb ide vonatkozó része az, hogy a szabályok betartásának biztosításáért nem a látogató viselte a felelősséget, hanem, az, akihez látogatóba érkeztek.¹⁰⁰ Talán ezzel az lehetett a célja a kelet-német politikai vezetőknek, hogy minimalizálják az „idegenek” zónában való mozgását, hiszen nem feltétlenül szívesen fogadott az ember látogatókat úgy, hogy tudta, bármely ponton is megszegik a szigorú szabályokat, úgy őt fogják érte felelősségre vonni. A szigorú intézkedések ellenére a szökések száma nem apadt, sőt, egyre növekedett, s kormányzat nem gondolta úgy, hogy a legmegfelelőbbben biztosította volna a határ védelmét. Az frissen kialakított szigorú határzónán belül is voltak ugyanis olyanok, akiket a kelet-német vezetés

⁹⁸<http://www.verfassungen.de/de/ddr/demarkationslinienverordnung52-v1.htm>, Polizeiverordnung über die Einführung einer besonderen Ordnung an der Demarkationslinie, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

⁹⁹ Az igényléseknél szinte kivétel nélkül előkerültek az illetőről a Stasi rendelkezésére álló anyagok, s jelentések. Amennyiben az illetőt ezek alapján „politikailag megbízhatatlannak” ítélték, úgy szinte semmire sem kapott engedélyt.

¹⁰⁰<http://www.verfassungen.de/de/ddr/demarkationslinienverordnung52-v1.htm>, Polizeiverordnung über die Einführung einer besonderen Ordnung an der Demarkationslinie, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

„politikailag megbízhatatlannak” ítélte.¹⁰¹ Rájuk potenciális veszélyforrásként tekintettek, akik bomlasztják a szocializmust, s így az államot, valamint fontos adatokat szolgáltatnak ki a határ túloldalán elterülő Német Szövetségi Köztársaságnak. A határzónában lakó „megbízhatatlan” személyek határ mellőli eltávolítása érdekében, a korábban a határra hozott rendelkezések után a kormány, a Stasival karöltve kidolgozta

10. ábra. Jahrsau falu főtere, mely az egykori határzónában feküdt. Miután 1970-ben utolsó lakóit is erőszakkal elköltöztették, a falut (több más településsel együtt) földig rombolták a Grenztruppe (Határőrség) alakulatai. A kép 2006-ban készült.

a „féreg akció” fedőnevű (Aktion Ungeziefer) tervet, melyet egy 1952. május 26-ai minisztertanácsi rendelet rögzített.¹⁰² A „féreg akció” kivitelezését 1952. május 27-én kezdték el, s értelmében május és június között több ezer¹⁰³ „politikailag megbízhatatlannak” ítélte személyt telepítettek ki az 5 kilométeres zónából a SED elnyomó csoportjai és a Stasi, többségüket erőszakkal.¹⁰⁴ Az érintettekkel reggel közölték, hogy „saját biztonságuk érdekében el kell hagyniuk a határzónát”. A frissen, erre a célra felállított kommandók és

az állambiztonság emberei nem tűrtek ellenállást: a kiválasztott emberek számára ugyanis a terület elhagyása nem lehetőség, hanem kötelesség volt.¹⁰⁵ Az érintetteknek ez után rövid idő állt rendelkezésükre, hogy összeszedjék ingóságai közül a legfontosabbakat, aztán bőröndjeiket velük együtt teherautókra rakodták¹⁰⁶, s elszállították őket a Német Demokratikus Köztársaság belső területeire. Az akció során azonban a kelet-német szervek minden igyekezete ellenére mintegy 3000 ember átszökött a Német Szövetségi Köztársaságba.¹⁰⁷ A kitelepítettek számára rögtönzött fogadó kerületeket hoztak létre, s közölték velük, hogy régi lakhelyük meglátogatásának

¹⁰¹ Emde Heiner: „Aktion Ungeziefer”: Vergessene Opfer an der Grenze, Artikel im Focus Magazin, erschienen 22. Februar 1993

¹⁰² Verordnung über Maßnahmen an der Demarkationslinie zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und den westlichen Besatzungszonen Deutschlands, vom 26. Mai 1952.

¹⁰³ Csak a mai Thüringia szövetségi tartományból körülbelül 3500 embert telepítettek ki 1952-ben!

¹⁰⁴ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben vonThüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 4.

¹⁰⁵ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben vonThüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 6.

¹⁰⁶

¹⁰⁷ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben vonThüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 9.

már csak kísérlete is szigorú büntetést von maga után.¹⁰⁸ A korábbi lakhelyek meglátogatását azonban nem csak a törvény e rendelkezése akadályozta: az ily módon elnéptelenített településeket (többnyire falvakat) ugyanis a földdel tették egyenlővé, hivatalosan azért, hogy a határzóna minél jobb láthatóságát ne akadályozza. A szétrombolt falvak listája, a teljesség igény nélkül: Bardowieck, Billmuthausen, Broda, Dornholz, Erlebach, Grabenstedt, Hammerleithen, Jahrsau, Kaulsroth, és még bizonyítottan legalább 18 falu.¹⁰⁹ A kormány és az állambiztonság az akció céljaként a német határ biztosítását jelölte meg.¹¹⁰ Mivel azonban még így is viszonylag magas volt a szökési kedv, a minisztertanács az 1952-es esztendőben további, elrettentő rendelettel kívánta mindezt felszámolni: rendeletet hozott a Német Demokratikus Köztársaságot elhagyók tulajdonára vonatkozóan. Ennek értelmében, aki az ország elhagyásakor a rendőrségnek való bejelentkezési és a személyi igazolvány leadási kötelezettségének nem tett eleget, annak javait elkobozták. Az NDK a törvény értelmében az elkobzott földeket és termelőeszközöket a „demokratikus földreform” keretein belül szabadon kezelhette, azaz gyakorlatilag államosította. A kormány ezek mellett mind erősebben a határőrségre kívánt támaszkodni a határ védelmét illetően, s így rájuk vonatkozóan is változtatásokat eszközölt: 1952 év végére megduplázták a határt védő fegyveres erők létszámát, 35 000 főre növelve azt.¹¹¹ Ezen komplexnek mondható intézkedések hatására a szökések száma némileg csökkenő tendenciát mutatott, de ennek nem csak a próbálkozási kedv törvény által kiváltott csökkenése volt az egyedüli okozója. Egyre elterjedtebbé vált ugyanis az, hogy a kelet-német területekről Berlinbe érkezett németek a keleti városrészben helyi közlekedési jegyet vásárolva átmentek Nyugat-Berlinbe¹¹², ott pedig az 1953-ban megnyílt, Marienfelde városrészben lévő menekülttáborban¹¹³ felvételüket kérték, ahol ellátták őket, és a későbbiek során vagy a Német Szövetségi Köztársaságba menekítették őket vagy Nyugat-Berlinben maradhattak.¹¹⁴ A Marienfeldei menekülttábor azonban legfőképp 1961-ig úgy élt a kelet-németek

¹⁰⁸ Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben von Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt, Seite 6.

¹⁰⁹ <http://www.grenzerinnerungen.de/aktion-ungeziefer>, „Aktion Ungeziefer”

¹¹⁰ Jürgen Ritter und Joachim Rapp: Die Grenze. Ein deutsches Bauwerk, zweite korrigierte Auflage, Berlin, Links Verlag, 1988

¹¹¹ Roman Grafe: Die Grenze durch Deutschland, eine Chronik von 1945 bis 1990, Berlin, Sieder Verlag, 2002

¹¹² Tehették ezt azért, mert a berlini tömegközlekedés a korábbiakban leírtak szerint zavartalanul, a régi vonalakon zajlott, az egyes megszállási zónákon keresztül.

¹¹³ A marienfeldei menekülttábor (Notaufnahmeflager Marienfelde) 1953-ban nyitotta meg kapuit, s egészen 1990-ig a keletről nyugatra menekült németek központi és legfőbb felvételi helye volt.

¹¹⁴ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/flucht.htm>, a Berlini fal hivatalos internetes oldala

többségében, mint a „szabadság kapuja”.¹¹⁵ A szökések tehát a kelet-német vezetés várakozásaival szemben nem szűntek meg teljesen, így talán a marienfeldei táborba menekülők tette is kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy a kelet-német hatóságok 1954-ben az utazást külön törvényben szabályozták, a kiszabható szankciókat szigorították és alkalmazásuk körét kibővítették.

Az 1954. szeptember 15-én kiadott Paß Gesetz (Utazási törvény) a korábbi, 1951-ben kiadott rendelethez hasonlóan rögzíti, hogy a Német Demokratikus Köztársaság területét német állampolgárságú személy csak a korábban megigényelt útlevél segítségével, s az abba bejegyzett érvényes vízummal tehetik meg. A korábbi 3 hónapról azonban 3 évre emelkedett fel a szökést megvalósítókra kiszabható börtönbüntetés időtartama, s emellett a törvény már a szökési kísérlet és az igénylési eljárás során szolgáltatott hamis adatok megadásának tényét is ugyanúgy büntetendőnek ítélte, mint a szökést magát.¹¹⁶ A törvény ismét arról tett tanúbizonyságot, hogy a kelet-német politikai vezetés (élén Wilhelm Pieck kelet-német elnökkel) már nem észérvekkel, hanem erőszakkal kívánta megakadályozni azt, hogy az országot elhagyó, többségében fiatal vagy magasan képzett polgár a társadalmat erőteljesen megcsonkítva végül társadalmi válsághelyzetet okozzon. Az 1954-ben hozott törvénynek keménysége mellett azonban gyengesége, hiányossága is adódott: nem rendelkezett külön a légi úton való közlekedésről, még talán utolsó lehetőséget kínálva így a szökni kívánó kelet-németeknek. Ez a jogi kiskapu pedig egészen 1957-ig nyitva is maradt, azonban a december 11-én kiadott „Törvényi kiegészítés a Büntető-törvényhez”-ben a légi úton történő szökési kísérletet vagy az annak megvalósítására tett kísérletet szintén börtönbüntetéssel sújtották.¹¹⁷ Azonban még ezt megelőzően, 1956. május 3-án a Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa, Otto Grotewohl vezetésével újabb törvényt hozott a kelet-német határzónára vonatkozóan. Az új törvény azonban a várakozásokkal ellentétben nem szigorításokat hozott magával, hanem több ponton is enyhített a korábbi, szigorú rendelkezéseken, már ami a Német Szövetségi Köztársasággal kapcsolatos szabályozást illeti. Már az első rendelkezések közül különösen ki kell

¹¹⁵ <http://www.notaufnahmeflager-berlin.de/de/der-historische-ort-3.html>, a marienfeldei menekülttábor hivatalos internetes oldala

¹¹⁶ <http://www.documentarchiv.de/ddr/1954/ddr-passgesetz.html>, internetes adatbázis, a Paß Gesetz eredeti szövege

¹¹⁷ Gesetz zur Ergänzung des Strafgesetzbuches, Absatz 21

emelnünk a 4. paragrafus 2. pontját, mely ha csak esetlegesen is¹¹⁸, de lehetővé tette a nyugat-berlini, valamint a nyugat-német polgároknak az 5 kilométeres, illetve az 500 méteres zónában való tartózkodást. Gyökeres változás ez a korábbiakhoz képest, hiszen az előző, 1952-es rendelkezés értelmében ez még szigorúan tilos volt, s ha a zónában ennek ellenére mégis nyugat-német polgár tartózkodott vagy rejtőzködött, úgy ezt a zónában élő kelet-német polgárok kötelesek voltak jelenteni a rendőrségnek, már amennyiben tudomásuk volt róla. Ellenkező esetben súlyos büntetés várt rájuk.¹¹⁹ Ami a kelet-német polgárokat illeti, a korábban, 1952-ben lefektetett szigorú szankciók ellenére még mindig voltak közöttük olyanok, akik megpróbálták illegálisan elhagyni a Német Demokratikus Köztársaság területét. Sőt, amennyiben a számokra hagyatkozunk, még azt is mondhatjuk, hogy a törvény visszafelé sült el, hiszen 1953-ban a korábbi évben elszökött körülbelül 182 000 emberhez képest mintegy 331 000-en oldottak kereket.¹²⁰ Az idők során azonban, miután több úton is szigorúan szabályozták a határzónát, illetve a határon való átkelést, a próbálkozóknak egyre kevesebb lehetőségük maradt a szökés megvalósítására, de ez a többséget nemigen zavarta: az emberek ugyanis egyre-másra olyan szökési terveket készítettek, melyek okosan kerültek meg a szabályozásokat. Ilyen volt például a védett határsávon belüli (különösen az 500 méteres zónán belüli) csónakból való horgászat, melyhez külön engedélyre nem volt szükség,¹²¹ s mely viszonylag könnyű lehetőséget kínált a szökésre. Tény volt azonban, hogy amennyiben a határőrség rajtakapta a próbálkozókat, úgy szintén az 1952-es rendelkezés értelmében akár fegyvert is alkalmazhatott, s így akár ki is olthatta életüket. Így aztán talán nem is meglepő az, hogy sokakat a haláltól való félelem tántorított el a szökéstől, de természetesen akadt olyan is, akit ez sem tartott vissza. Több olyan kísérletező is akadt, aki úgy gondolta, hogy ha a határőröknek van fegyvere, akkor csak úgy biztosíthatja a szökés sikerességét, ha neki is van egy. Ehhez elsősorban a zónában végzett vadászatban és sportlövészetben látták meg többen is a lehetőséget. Az új, 1956-os rendelet azonban ezeket a kiskapukat is végképp bezárta a kelet-német polgárok előtt, ugyanis megtiltotta az 500 méteres zónában való vadászatot és

¹¹⁸ A nyugat-berlini, a nyugat-német valamint az egyéb országok polgárainak egy igénylési eljárás során a kelet-német hatóságok megadhatták a tartózkodási engedélyt az 5 kilométeres vagy az 500 méteres zóna területére.

¹¹⁹ <http://www.verfassungen.de/de/ddr/demarkationslinienverordnung52-v1.htm>, Polizeiverordnung über die Einführung einer besonderen Ordnung an der Demarkationslinie, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. július 30.

¹²⁰ Wolfgang Mayer „Flucht und Ausreise“, Anita-Tykve-Verlag 2002, Seite 113

¹²¹ A határzónában való tartózkodáshoz természetesen szükség volt a helyileg illetékes rendőrség által kiadott pecsétre, de a csónakból való horgászatra magára külön engedély nem volt szükséges.

sportlövészetet, míg mindezen tevékenységeket az 5 kilométeres zónában rendőrségi engedélytől és ellenőrzéstől tette függővé. A zónában való horgászatot szintén szigorú jogszabályokhoz kötötték, mégpedig úgy, hogy gyakorlatilag lehetetlenné tették azt, hogy valaki e tevékenység során szökést hajthasson végre. A horgászoknak először is tartózkodási engedélyt kellett szerezniük a zóna területére, ezek után pedig magára a horgászatra is engedélyt kellett kiváltaniuk. Az engedélyekkel a tartózkodás, illetve a horgászat megkezdésekor és befejezésekor a megfelelő hatóságoknál jelentkezniük kellett, s tevékenységüket csak napkeltétől napnyugtáig végezhették. A horgászni kívánóknak ezeken túlmenően a horgászathoz használt járműveket is regisztráltatniuk kellett a rendőrségnél, mely egy jól látható hatósági jelzéssel látta el a azt. A nem regisztrált vagy nem azonosítható járműveket a rendőrségnek kivétel nélkül, azonnali hatállyal el kellett koboznia. A szökéssel próbálkozókat 2 év börtönbüntetéssel, valamint 2000 márkás pénzbírsággal sújtották, míg a határzónára vonatkozó törvények kisebb fokú megsértéséért 150 márkára büntették az elkövetőt.¹²² (Mindezen összegek 1957-re értendők. Egy gyári munkás még 1984-ben is mindössze csak 993 márkát keresett havonta!¹²³) A Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa minden erőlködése és a szigorú szankciók, valamint az esetleges halál azonban együttesen sem volt elegendő arra, hogy teljesen elfojtsa a Nyugat-Németországba való szökést, melyet a köznyelvben „Republikflucht”¹²⁴-ként emlegettek. Az, hogy az emberek még mindig próbálkoztak, több okból fakadt. A Német Demokratikus Köztársaság területét 1961-ig illegálisan elhagyók mintegy 56%-a politikai okokból döntött a szökés mellett. S hogy mire kell itt gondolnunk? Ennek az 56%-nak kicsit több mint fele, 29% azért távozott, mert vagy visszautasította az aktív politikai tevékenységet a SED-ben és szervezeteiben vagy azt, hogy „spiclinek” álljon, azaz jelentsen a Stasinak szomszédairól, családtagjairól, ismerőseiről és munkatársairól vagy pedig hatalmas mértékű morális szorongásban élt, s oly mértékben elfogadhatatlannak tartotta az alapvető jogok korlátozását (mondjuk például a szabad mozgásra és helyváltoztatásra vonatkozó jogot). A politikai indíttatás mellett, a sikeresen megszökő polgárok 15%-a családi okokból vetődött arra, hogy elhagyja a Német Demokratikus Köztársaságot. Itt javarészt a

¹²² <http://www.verfassungen.de/de/ddr/demarkationslinienverordnung56.htm>, Verordnung zur Erleichterung und Regelung der Maßnahmen an der Grenze zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Deutschen Bundesrepublik, vom 3. Mai 1956, internetes adatbázis, a felhasznált szövegrészek az eredeti német szöveg fordításai, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 1.

¹²³ Helga Stephan und Eberhard Wiedemann: Lohnstruktur und Lohndifferenzierung in der DDR, Seite 554, Tabelle

¹²⁴ A Német Szövetségi Köztársaság hivatalos nevéből következően (Bundesrepublik Deutschland)

belnémet¹²⁵ határ által szétszakított több ezer családra kell gondolnunk, akik nem

¹²⁵ Tisztelt opponens Urak/Hölgyek! Az elkövetkező pár oldalon csak egy-egy sor található, ez nem került el a figyelmemet, azonban több informatikus professzionális segítségével sem tudtunk rájönni arra, hogy ez miért van így. Ezen javítani sajnos nem tudtam, ám remélem, ez a dolgozatomban tartalmi részének értékéből nem von le. Tisztelettel: Antal Kristóf

szerettek volna mást, mint békében és boldogságban élni, szeretteik körében. Nos, a

belnémet határ „felépítése” minden erre vonatkozó lehetőséget elvágott számukra, ezért

valójában csak a szökés maradt a járható út, amennyiben teljesíteni akarták e vágyukat.

Fent említett okokon kívül fontos kiváltó volt még a gazdaság és a gazdasági modell is.

A Német Demokratikus Köztársaságot sikerrel elhagyók 13%-a azért hagyta el az

országot, mert nem értett egyet az országban szovjet mintára zajló kollektivizálással és

államosítással vagy ez a lépés olyannyira kisemmizte őket, hogy nem láttak más

lehetőséget a fennmaradásra, csak a szökést. A nyugatra távozott kelet-németek mintegy

10%-át pedig a jobb pénzkereseti lehetőségek és a jobb lakhatási körülmények

motiválták tettük kivitelezésében.¹²⁶ Ám nem minden szökni próbálónak sikerült végrehajtania tervét, azaz megszökni a Német Demokratikus Köztársaságból. 1960-ig a kelet-német fegyveres szervek összesen mintegy 101 szökevényt lőttek le a belnémet határon és Berlinben, a keleti és a nyugati övezeteket elválasztó határvonalon.¹²⁷ A szökések által keltett társadalmi, gazdasági és nem utolsósorban rendvédelmi problémák azonban a korábbiakhoz hasonlóan továbbra sem szűntek meg, s a teljes folyamat végül 1961-ben csúcsosodott ki. 1945-től egészen 1961-ig ugyanis összesen körülbelül 3,5

11. ábra. A "szabadság kapuja" (a marienfeldei menekülttábor Nyugat-Berlinben) 1961 augusztusában.

millió! kelet-német állampolgár áramlott át a Német Szövetségi Köztársaságba, ezt pedig komolyan megérezte a Német Demokratikus Köztársaság (gondoljunk csak a munkaerőpiacra, ahonnan a tömeges szökések hatására hiányoztak a fiatal, elsősorban pályakezdő munkások, s a magasan képzett, kiváló szakemberek!). Az

első és legfőbb probléma talán Berlin volt, s annak megosztottsága. A 45, 1 kilométer

hosszú szektorhatár Kelet-és Nyugat-Berlin között nehezen ellenőrizhető volt,¹²⁸ s így módon a nyugatra szökni kívánók számára legfőbb lehetőségként kínálkozott. A legfurcsább azonban az, hogy ez az állapot egészen 1961-ig fenn is állt (annak ellenére, hogy a belnémet határra vonatkozóan egyre szigorúbb szabályozások vonatkoztak), s ráadásul Nyugat-Berlinben a marienfeldei menekülttábor tárt karokkal várta a kelet-német menekülteket. Ezek együttes eredménye lehetett az, hogy a nyugat felé sikeres szökések mintegy 60%-át itt, azaz Berlinben valósították meg.¹²⁹ ¹³⁰ A helyzet tehát az NDK részéről tarthatatlannak látszott, s ez vezetett végül ahhoz, hogy augusztus 12-én a Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa meghozza az addigi legszigorúbb

¹²⁶ Hartmut Wendt: Die Deutsche Wanderungen-Bilanz einer 40 jährigen Geschichte von Flucht und Ausreise, in: Deutschland Archiv 4, April 1991, Heft 24, Seite 389

¹²⁷ Nachweisliche Todesfälle an der SBZ/DDR-Grenze - einschließlich Berlin - infolge Gewaltakts Staatsanwaltschaft Berlin, 2000

¹²⁸ Vier Tage im November, Fotoreportage, 1989, Gruner und Jahr Verlag, 1990, Seite 101.

¹²⁹ Presse- und Informationsamt des Landes Berlin, Die Mauer und ihr Fall 7. Auflage 1996

¹³⁰ Egészen 1952-ig azonban más volt a helyzet. 1949-50-51-ben a szökések jelentősebb hányada a belnémet határon zajlott, de aztán mivel 1952. május 26-án erre a határszakaszra vonatkozóan szigorú szabályozás lépett életbe (ahogyan azt tanulmányunk korábban már kifejtette), a szökések száma drámaian a berlini „színtérre” helyeződött át.

határra vonatkozó rendelkezését: azaz hogy Nyugat-Németország és Kelet-Németország között, beleértve Berlint is, olyan szigorú határellenőrzést alakít ki, mint két, egymástól teljesen független, szuverén állam között szokás. A rendelet immáron rögzítette azt is, hogy a kelet-berlini polgárok csak különleges engedély birtokában léphetnek át Nyugat-Berlinbe, valamint hogy csak a békésnek ítélt nyugat-berliniek látogathatnak Kelet-Berlinbe, de ők is csak személyi igazolványuk bemutatásával. A rendelet hivatalos indoklása a Német Szövetségi Köztársaságot revánsizmussal, fasizmussal, és burkolt antikomunizmussal vádolta, mely provokál, s polgárháborút akar szítani a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság polgárai között.¹³¹ A határellenőrzések szigorítását tehát nem az egyre hatalmasabb méreteket öltő szökésekkel, hanem a Német Demokratikus Köztársaság és a többi, kelet-közép-európai szocialista állam védelmével legitimálta az NDK vezetése. A berlini szektorhatár lezárása azonban már napokkal korábban, augusztus 3-án eldőlt, amikor is Nyikita Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára (azaz a Szovjetunió „feje”) és Walter Ulbricht, a Német Demokratikus Köztársaság államtanácsának elnöke (azaz a Német Demokratikus Köztársaság legfőbb politikusa) Moszkvában egymással találkozott, s megbeszélést folytatott.¹³² Ezt azonban megelőzte Hruscsovnak a nyugati hatalmak (Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Franciaország) felé intézett ultimátuma (1958. november 10.), mely szerint ha a nyugatiak nem hajlandók Nyugat-Berlint szabad várossá nyilvánítani, onnan katonailag kivonulni, s lehetővé tenni, hogy Nyugat-Berlin egyesülhessen Kelet-Berlinnel, a Német Demokratikus Köztársaság fővárosaként, úgy a Szovjetunió. a korábban Berlinről szóló megállapodásokkal ellentétben (négyhatalmi ellenőrzés) átadja minden saját zónájára vonatkozó jogkörét a Német Demokratikus Köztársaságnak.¹³³ A nyugati hatalmak azonban egyértelműen visszautasították az ajánlatot, ez pedig a nyugati országok és a Szovjetunió közötti viszony további romlásához vezetett. S hogy miért is történt mindez? Talán úgy tűnhet, mintha a nyugati hatalmak minden szovjet ajánlattal kapcsolatban megmakacsolnák magukat, mindössze azért, mert nem szeretnék, ha úgy tünne, mintha alávetnék magukat

¹³¹ Beschluß des Ministerrates der Deutschen Demokratischen Republik (über Maßnahmen zur Sicherung des Friedens, zum Schutze der Deutschen Demokratischen Republik, insbesondere ihrer Hauptstadt Berlin, und zur Gewährleistung der Sicherheit anderer sozialistischer Staaten), vom 12. August 1961

¹³² Rolf Steininger: Berlinkrise und Mauerbau, 2009, München, Seite 11.

¹³³ Matthias Uhl: Krieg um Berlin? Die sowjetische Militärpolitik in der zweiten Berliner Krise 1958-1962, München, 2008

a Szovjetunió akaratának. Azonban érdekesebb a helyzet, ha egy más irányból közelítjük meg a témát. Elég csak eljátszanunk a gondolattal, hogy mi lett volna akkor, ha a nyugati hatalmak eleget tettek volna a szovjet kérésnek. Mi is történt volna? A nyugatiak kivonulása Nyugat-Berlinből több mint valószínű módon újabb ütőkártyát adott volna a szovjet propaganda kezébe, ráadásul ezt a kártyát a Szovjetunió pont a nyugati hatalmak ellen használhatta volna fel; azok ellen, akiktől tulajdonképpen kapta. A propaganda hatása minden bizonnyal a szocializmus továbbterjedése lett volna, legalábbis a Német Demokratikus Köztársaságban. Itt azonban még nem merül ki a lehetséges következmények listája. A fentiek tükrében felvetődhet az, hogy a Német Demokratikus Köztársaság bekebelezi Nyugat-Berlint, hiszen a nyugatiak kivonulásával ellenállásba gyakorlatilag aligha ütköztek volna. A berlini kérdés ily módon történő megoldása a propaganda mellett tehát egy másik, kényes kérdést vetett fel: az expanzió kérdését. Kérdés az, hogy Berlin megszerzése hogyan hatott volna az agresszívnek mondható szovjet expanziós politikára? Nos, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy minden bizonnyal ösztönzőleg hatott volna a további terjeszkedésre, akár mondjuk Németország kérdésében is. Berlin bekebelezése sokat nyomott volna a latba, hiszen a Szovjetunió célja egy egységes német állam megteremtése volt, s ha ezt még a szocializmus ideológiájának terjesztésével is párosítjuk, nyugodtan állíthatjuk, hogy a szovjet vezetés nagy valószínűséggel további lépéseket tett volna egy szocialista Németországért. Ez a tény újabb kérdéshez vezet: nézhette-e volna a nyugat tétlenül a felbátorodott Szovjetuniót a német kérdés kapcsán? Amennyiben igen, úgy a Berlinből való kivonulás hatalmas, nemzetközi szintű diplomáciai-és politikai baklövésnek minősült volna, melyet azonban senki sem akart, hiszen ez minden bizonnyal jócskán megingatta volna a nyugati hatalmak politikai, gazdasági-és társadalmi berendezkedését, melyet a Szovjetunió valószínűleg ki is használt volna annak érdekében, hogy a maga javára fordítsa a hidegháborút. A tétlenség a nyugatiak részéről tehát jóval nem kecsegtethetett volna, de mi a helyzet a beavatkozással? Már Németország kettészakadásánál is pengeélen táncoltak a nagyhatalmak, s háború minden bizonnyal csak azért nem alakult ki, mert a nyugat megtette szomorú, s nehéz kötelességét: elengedte a szovjet megszállású övezetet, ám ezzel egyúttal szavatolta a békét. A kérdés: ha a nyugat beavatkozott volna a Berlin megszerzése utáni szovjet célok megvalósításába, lett volna háború? Ha teljes bizonyossággal nem is, de újabb háborús fenyegetettség biztosan lett volna. Összegezve tehát: elfogadhatta-e a nyugat a szovjetek alkuját? Öszintén szólva, nem. S hogy miért? Erre egyszerű a válasz, csak a fentebbi eszmefuttatásról kell

mérleget vonnunk. Mit hozhatott volna az alku elfogadása? Cserbenhagyott emberek millióit, erőteljes kritikát a szovjet propagandától, s ezek mellett vagy komoly megingást a társadalomban, a gazdaságban és a politikában vagy újabb háborús fenyegetettséget. Ezek fényében talán már érthető, hogy miért mondott nemet a nyugat Ulbricht és Hruscsov ajánlatára. Azonban bármely okból is született a döntés, tény, hogy a viszony további romlása kiváló lehetőséget kínált a propaganda számára, hogy legitimálhassa a határellenőrzések szigorítását és a még nagyobb mértékű szeparálódást a Német Szövetségi Köztársaságtól. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a valódi, s talán legfőbb ok sokkal inkább a szökések elkerülése volt. Ahogyan már előzőleg ismertettük, a berlini határ lezárása már 1961. augusztus 3-án végelegesen „zöld utat kapott”, ám maga a fal felépítésének terve szigorúan őrzött NDK államtitok volt, s ezért nem utalnak rá egyetlen szóval sem az 1961. augusztus 12-ei minisztertanács által hozott rendeletben (a rendelet szövegében csak az „olyan szigorú határellenőrzés, mint az két, szuverén állam között szokás” kifejezés szerepel). Még ma is akadnak azonban olyanok, akik kételkednek abban, hogy a falról már sokkal augusztus 12-e előtt döntöttek az arra jogosultak, számukra (is) fontosnak tartom, hogy a tanulmányból ne maradjon ki a következő, megtörtént esemény, s annak értelmezése. Azt, hogy a kelet-német vezetés tervezte a fal építését, nem más, mint maga Walter Ulbricht, a Német Demokratikus Köztársaság államtanácsának elnöke (azaz az NDK legfőbb politikusa) árulta el egy nyilatkozata során. 1961. június 15-én, vagyis körülbelül két hónappal a döntés nyilvánosságra hozása előtt egy nemzetközi sajtótájékoztatón a Frankfurter Rundschau újságírója, Annamarie Doherr a következő kérdést intézte Ulbrichthez: *„Elnök úr, az Ön véleménye szerint egy szabad város kialakítása azt jelentené, hogy a brandenburgi kapunál felállítják az államhatárt? És készek figyelembe venni e tett következményeit?”* A kérdés már maga is kissé pimasz és meglepő volt, azonban még inkább meglepett volt a közönség, amikor Walter Ulbricht a következőképp válaszolt: *„Ha jól értelmezem a kérdését, akkor Nyugat-Németországban vannak emberek, akik szeretnék, ha mi, az NDK fővárosának munkásai mozgósítanánk magunkat és egy falat építenénk? Én nem tudok róla, hogy létezik ilyen cél, hiszen az építőmunkásokat jelenleg teljesen lefoglalja, és erejüket teljesen leköti a lakásépítés. Senkinek sem célja egy fal felépítése.”* Tehát Ulbricht egy falról és annak esetleges felépítéséről beszélt, nem pedig az újságíró kérdésére válaszolt. Úgy beszélt, mint aki vádat utasít vissza, mégpedig ez esetben a fal felépítése tervének vádját. Egy olyan falét, melyet senki, egyetlen szóval sem említett. Visszautasít egy

olyan vádat, melyet fel sem hoztak ellene. Ulbricht csakis akkor beszélhetett a falról, ha már pontosan tudta, hogy hogyan fog kinézni a városon belüli határvonal (hiszen az újságíróknak csak államhatárt említett, szó sem volt falról). Az NDK államtanácsa elnökének szavai azonban arról tanúskodtak, hogy ő az államhatárt a fallal azonosítja, mintha már természetesnek venné azt, hogy a későbbiek során fal fogja kettészelni Berlin városát. E döntés meghozatalánál kétségtelenül fontos szerepet játszott az is, hogy az NDK vezetése képtelen volt kezelni az 50-es évek vége felé jelentkező első gazdasági válságot az ország tervgazdaságában. A „Große Sprung” („Nagy ugrás”) ellenére a gazdaság nem állt talpra rövid időn belül, s nem növekedett a várt ütemben: ennek pedig a képzett munkaerő tömeges kivándorlása lett a következménye, mely súlyosan érintette a Német Demokratikus Köztársaság gazdaságát. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy a fal részben válasz volt a „Große Sprung” sikertelenségére, s annak következményeire.¹³⁴

V. fejezet

1961: a drámai fordulat, és a lehetséges kiutak

Azonban akármikor is döntöttek a falról, a tény az volt, hogy a Német Demokratikus Köztársaság

12. ábra. 1961. augusztus 13-a, reggel: meglepett kelet-berlini polgárok vizsgálgatják az éjszaka felállított szögesdrót-akadályokat, s az őket sakkban tartó határőröket.

Minisztertanácsának hivatalos döntése után közvetlenül, már az augusztus 12-éről 13-ára (szombatról vasárnapra) virradó éjjelen gőzerővel kezdetét vette a berlini fal felépítése.¹³⁵ A fal építőit a kelet-német néprendőrség

(Volkspolizei), a német

¹³⁴ <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftswissen/wirtschaftsgeschichte-der-weg-der-ddr-in-den-untergang-11043750.html>, internetes cikk a Frankfurter Allgemeine Zeitungban, 2010. 09.28, hozzáférés dátuma 2012. november 4., 21-25

¹³⁵ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

határőrség (Deutsche Grenzpolizei) és a Néphadsereg (Volksarmee) munkavégzésük során figyelmesen követte, nehogy ők is megszökjenek. Ahogyan a döntés nyilvánosságra került, a többség sejtette, hogy ha most nem hagyja el az NDK-t, akkor lehet, hogy már soha sem fogja tudni megtenni, hiszen Berlinben is határt fognak vonni a két városrész közé, elvágva ezzel a talán még utolsó, viszonylag biztonságos utat a meneküléshez (a korábban már említett tömegközeledéssel Nyugat-Berlinbe való távozás, és ott a marienfeldei táborban való jelentkezés). Ennek hatására csak augusztus 12-én 3190! kelet-német menekült Nyugat-Berlinbe¹³⁶, többségük hátrahagyva házáat, s minden ingóságát. A történelemben 1961. augusztus 13-a a fal építésének napjaként vonult be, pedig valójában ekkor még csak a zónahatárokat (a szovjet zóna határait a másik 3 zónáéval) zárták le, elhatárolva a város keleti részét a nyugati városrészekről. A Néphadsereg katonái¹³⁷ elkezdték feltörni a két városrészt összekötő utakat, s szögesdrót-akadályokkal, valamint szögesdrót-kerítésekkel látták el őket az egykori szovjet zóna határánál.¹³⁸ Másnap, augusztus 14-én a brandenburgi kaput is lezárták¹³⁹, mely azelőtt fontos ellenőrzőpont volt a zónák között átkelni kívánók számára. Augusztus 15-én pedig kezdetét vette a tényleges fal megépítése: e napon használták fel az első betonelemeket a

¹³⁶ Deutschlandradio, 13. Aug. 2011, Interview des Deutschlandfunks zum 50. Jahrestag des Mauerbaus mit Egon Bahr

¹³⁷ <http://www.dafkurse.de/lernwelt/ereignisse/mauer/mauer.htm>, Deutsch als Fremdsprache offizielle Kurse, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 23., 15-58

¹³⁸ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

¹³⁹ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/chronologie-berlinermauer.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

városrészek egymástól való elkülönítésére, s a következő hónap végére kőből és betonelemből felhúzták a fal úgynevezett „első generációját”.¹⁴⁰

A fal alapját 125 centiméteres üreges betonblokkok képezték, erre került két sor kisebb üreges betonblokk, egyenként 25-25 centiméter magassággal, majd ennek tetejére két sor tömör betongerenda. A falon való átmászást megnehezítendő, a felső betongerendákba üvegszilánkot betonoztak, s a gerendák tetején

szögesdrótot feszítettek ki.¹⁴¹ Aki szökni akart, annak nemcsak a stabil és átmászás esetén súlyos sérüléseket okozó fallal, hanem a nagy létszámú határőrséggel is szembe kellett néznie, akik jobb esetben csak letartóztatták, de akár le is lőhették a próbálkozót. A fal építése után nem sokkal Erich Honecker, a biztonságért felelős titkár megparancsolta, hogy minden áruló és határsértő ellen löfegyvert kell alkalmazni.¹⁴² Honecker parancsát követően, talán az mintegy nyomatékositandó, nem sokkal Heinz Hoffmann hadseregtábornok is világosan kifejezte, hogy mi vár arra, aki szökni próbál: „Aki nem tiszteli a határainkat, az golyót kap, hogy érezze.”¹⁴³ A kemény, gyakorlatilag könyörtelen fellépés és a fal felépítésének együttes hatása lehetett az, hogy a fal építése után készült statisztikák a kelet-német kormány törekvését igazolták: míg például 1960-ban körülbelül 199 000, 1961-ben pedig 207 000 ember távozott a Német Demokratikus Köztársaságból a Német Szövetségi Köztársaságba, addig 1962-re ez a szám 21 000-re esett vissza!¹⁴⁴ Drámai csökkenés volt ez az előző évekhez képest, hiszen Németország 1949-es szétszakadását követően 1960 év végéig mintegy 2,5 millió! kelet-német menekült a Német Szövetségi Köztársaságba!¹⁴⁵ Sokakat azonban a fal sem tartott vissza a szökéstől, bár kétségtelenül igaz, hogy ez, az immáron már fizikai akadály nagyban megnehezítette a próbálkozók dolgát, s egyben nagyobb kihívássá is tette

¹⁴⁰ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

¹⁴¹ <http://www.berliner-mauer.de/drei-generationen-der-berliner-mauer/berliner-mauerbau-in-der-ausbauphase-der-ersten-generation.html>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

¹⁴² W. Filmer-H.Schwan: *Opfer der Mauer, Die geheimen Protokolle des Todes*, 1991, München

¹⁴³ Berliner Morgenpost napilap, Sven Felix Kellerhoff „Wer die Grenze nicht respektiert, bekommt die Kugel” című cikke, megjelent 2011. október 8-án

¹⁴⁴ Wolfgang Mayer: „Flucht und Ausreise”, Anita Tykve Verlag, 2002, Seite 113.

¹⁴⁵ Wolfgang Mayer: „Flucht und Ausreise”, Anita Tykve Verlag, 2002, Seite 113.

mindezt. Erre az úgynevezett kihívásra azonban a nép több módon is képes volt „választ adni”: újabb és újabb, képtelennél képtelenebbnek tűnő szökési módok láttak napvilágot. A fal építését követő első napokban, s hetekben például több olyan ember is volt, aki a fal vonalán húzódó vagy azt keresztező házak valamelyikének ablakaiból egyszerűen megpróbált „átugrani nyugatra”¹⁴⁶. Szinte a csodával határos, de ez többeknek is sikerült, ahogyan például Ullstein Alex Waidmann-nak is a Bernauerstraßen. A házakon át történő szökés azonban gyakorlatilag semmivel sem volt veszélytelenebb a falon való próbálkozásnál, hiszen a fal menti házak környékét is ellepték a felfegyverzett határőrök, akik mind Erich Honecker biztonságért felelős titkártól, mind pedig Heinz Hoffmann hadseregtábornoktól szigorú tűzparancsot kaptak. Mivel a fal vonalán (elsősorban a Bernauerstraßen) húzódó házakból többen is sikeresen másztak vagy ugrottak át nyugatra, így rövid időn belül, 1961. szeptember 20-ától kezdődően a falhoz közeli vagy annak vonalán húzódó házakból a lakókat erőszakkal kilakoltatták¹⁴⁷, s a lakóépületek magasabb részeit lerombolták, míg alacsonyabb részei

13. ábra. Bernauerstraße, Berlin. Nem a ház volt a határon. A ház maga volt a határ. Előtérben egy lerombolt lakóház, közvetlenül a háttérben a berlini fal maga.

a fal közvetlen közelsége miatt magát a falat erősítették tovább. Ennél valamivel talán kisebb rizikót vállaltak azok, akik autóban próbáltak meg átjutni Nyugat-Berlinbe, illetve a Német Szövetségi Köztársaságba. Ebben az esetben természetesen nem a sofőrök vagy az utasok személyében kell keresnünk a potenciális menekülőket,

¹⁴⁶ <http://www.notaufnahmehager-berlin.de/de/wege-in-den-westen-detailseite-581.html>, a berlini menekülttábor hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 23., 15-47

¹⁴⁷ <http://www.dafkurse.de/lernwelt/ereignisse/mauer/mauer.htm>, Deutsch als Fremdsprache offizielle Kurse, internetes adatbázis, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 23., 16-22

hiszen a határon (a belnémet határon vagy a falnál) igen komoly katonai ellenőrzésen esett át minden átkelni kívánó jármű. A szökéshez használt autók emiatt hétköznapi társaikkal ellentétben komoly átépítésen estek át, mégpedig úgy, hogy a nélkülözhető alkatrészeket eltávolították belőlük; a szökni kívánó személynek ezek helyére kellett bepréselnie magát.¹⁴⁸ Mivel a határon való ellenőrzések során a határőrök szigorúan átkutatták a gépkocsik szinte minden zugát, a szökést segítő személyeknek egyre rafináltabbá kellett válniuk, ha nem akartak lebukni, hiszen bizonyosan súlyos büntetés

14. ábra. A kis Isetta épp mérete miatt vált a legsikeresebb és legnépszerűbb menekülőautóvá, bár csupán a levett motorfedél alatti hely állt a menekülő rendelkezésére. A képen látható autó a berlini Mauermuseumban látható, s 6 sikeres "bevetésen" vett részt.

várt volna rájuk. Így lett a csöppnyi olasz Isetta típus a legnépszerűbb szökéshez használt gépkocsi. Előnye ugyanabban rejlett, ami egyben hátrányát is adta: nagyon kicsi volt, még a két utasnak is alig jutott elegendő hely az utastérben, s így a határőrök szinte soha nem is vizsgálták át tüzetesebben. Nem gondolták ugyanis, hogy a két szorongó személy mellé még beférne egy harmadik is. A motortérben végrehajtott apróbb módosítások segítségével azonban egy kisebb termetű ember be tudta magát préselni a keletkezett szűk helyre.¹⁴⁹ Az Isetta

mellett népszerű volt még a kis német *Gogo Mobil* és a brit *Austin Healey* is: ezek a típusok szintén elég kicsik voltak ahhoz, hogy a határőrökben ne keltsenek gyanút. Azonban mint ahogyan szinte minden más szökési mód esetében, itt is említhetünk extrém példát. Több szökésben is sikeres szerepet játszott ugyanis egy *Cadillac*, melynek hatalmas műszerfalát építették át oly módon, hogy egy akár 188 centiméter magasságú személy is beférhessen alá, mindenféle feltűnés nélkül.¹⁵⁰ Bármilyen egyszerűnek tűnik is, veszélytelennek azonban ez a tevékenység sem minősült: az autók átépítésére csak magasan képzett autószerelők voltak képesek, hiszen a helyteremtés mellett nem hagyhatták figyelmen kívül azt sem, hogy a jármű továbbra is biztonságos maradjon, s emellett az átalakításnak észrevétlennek is kellett maradnia. Az átépítéseket szintén nehezítette a Stasitól való állandó rettegés is: soha nem lehetett igazán biztosan

¹⁴⁸ <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhard Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 12-51

¹⁴⁹ <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhard Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 13-01

¹⁵⁰ <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhard Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 13-06

tudni azt, hogy jelent-e valaki vagy sem. A sikeresség mellett szinte mindenki szeme

előtt ott lebegett a lebukás veszélye, s az ezzel járó beláthatatlan szigorúságú büntetés

is. A munkálatokra ezek mellett általában csak hétfévente kerülhetett sor, a figyelemfelkeltést elkerülendő. Így lehet az, hogy például a nevezetes Cadillac kialakítása mintegy másfél évet vett igénybe!¹⁵¹ Láttuk tehát, hogy már maga az átalakítás is igen nagy kockázattal járt, ám a szökni kívánók felvétele volt talán a legnagyobb kockázati tényező: a lebukás mellett nem lehetett tudni azt sem, hogy a Stasi figyeli-e a szökést segítő személyt, avagy sem. Mivel Berlinben minden bizonnyal könnyen elkapták volna a menekülő járművet, így az autóban embereket nyugatra menekítők leginkább az autópályákat használták, melyek a Német Szövetségi Köztársaságba vezettek, s a belnémet határon keresztül jutatták el az embereket nyugatra.¹⁵² A szökéshez átalakított járműveken kívül azonban más lehetősége is volt a szökni vágyóknak, amennyiben járművel kívánták elhagyni a Német Demokratikus Köztársaságot: a Német Szövetségi Köztársaságba tartó teherautók. Ezeket a teherautókat a kelet-német hatóságok leplombálták¹⁵³, de amennyiben valaki a pecsét megsértése nélkül be tudott jutni a raktérbe, s ott helyet talált magának a rakomány

15. ábra. Siegfried Noffke alagutat ás a Sebastianstraßen. Munkáját felfedezte a Stasi és mielőtt az első menekülőcsoport átjutott volna az alagúton, Noffkét halálos golyótalálat érte, míg társa súlyosan megsérült, s letartóztatták.

között, könnyedén nyugatra juthatott.¹⁵⁴ Persze akadtak olyanok is, akik úgy gondolták, hogy biztonságosabb úgy megszökni, ha nem a fegyveres határőrök szeme láttára vagy tőlük tartva kell megtenni mindezt. Minden bizonnyal ez, azaz a biztonságérzet növelése volt a fő gondolata azoknak az embereknek, akik közvetlenül

¹⁵¹ <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhart Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 13-15

¹⁵² <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhart Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 13-23

¹⁵³ Azaz rakterét pecséttel zárták le. Amennyiben valaki a rakteret ki akarta nyitni, csak úgy tudta megtenni, ha a zárópecsétet megsértette, így azonban az érintett teherautó és sofőrje komoly hatósági eljárásra számíthatott.

¹⁵⁴ <http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen, Burkhart Veigel egykori szökést segítő személy hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 24., 13-29

Berlin kettészakítása után, már 1961 augusztusában a Kelet-és Nyugat-Berlint összekötő vízvezeték-és csatornarendszeren át Nyugat-Berlinbe szöktek. Több mint 100 ember hajtott végre sikeres szökést a Gleimstraßen fekvő csatornarendszeren át, azonban a szökési útvonal sajnos hamar, még augusztusban lelepleződött: egy 18 éves lány nem tudta egyedül visszatenni a csatornafedelet, s ezt észelve a hatóságok felfedezték a szökési útvonalat. Ezek után rövid időn belül a két városrészt összekötő csatornák járatainak mindegyikét befalazták, s jelzőberendezésekkel látták el a őket, lehetetlenné téve így az itt történő szökést.¹⁵⁵ Az emberi találékonyság azonban határtalan, s így, ha a már megépített alagutakat lezárták a hatóságok, hát az embereknek saját maguknak kellett alagutat ásniuk, amennyiben szökni akartak. A nyugatra vágyó németek 1973-ig mintegy 39! alagutat ástak Nyugat-és Kelet-Berlin között, közvetlenül a berlini fal alatt. (A berlini fal drasztikus mivoltáról talán mindent elmond az, hogy a 39 ismert alagút közül 24! 1961-ben és 1962-ben épült!¹⁵⁶) A legelső alagutat két Nyugat-Berlinben élő egyetemista ásta, melynek bejárata a Kelet-Berlinhez tartozó Pankowban volt, a városi temető egyik sírköve alatt. Az alagút eredetileg személyes okokból készült: ugyanis az egyik diák barátnője Kelet-Berlinben rekedt, s a diákok elhatározták, hogy átszöktetik a lányt Nyugat-Berlinbe.¹⁵⁷ A rögtönzött menekülő-útvonalat azonban más kelet-berliniek is igénybe vették: egyes források szerint 20,¹⁵⁸ míg mások szerint 24¹⁵⁹ embernek sikerült elérkeznie Nyugat-Berlinbe. A figyelmetlenség (melyet talán a büntetéstől, s a lebukástól való félelem valamint a kétségbeesett menekülés is csak növelt) azonban ismét „bezárt egy kaput” a kelet-berliniek előtt: egy menekülő fiatal nő egy üres babakocsit hagyott a sírhely mellett, mely feltűnt a hatóságoknak, akik felfedezték a földalatti utat Nyugat-Berlinbe.¹⁶⁰ Az alagutakat építőkről azonban kár lenne azt hinnünk, hogy bűnözők, mindössze olyan hétköznapi emberekről volt szó, akik családot, jogokat és valódi szabadságot akartak, s mivel ezt keleten nem kapták meg, így nyugatra kívántak távozni. Oda, ahol mindez biztosított. Az építők személye

¹⁵⁵ <http://www.goethe-rutheneum.de/schueler/semifach/flucht/situation/flucharten.html>, német nyelvű internetes adatbázis a szökések kronológiájáról, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 26. 13-00

¹⁵⁶ Marion Detjen: Ein Loch in der Mauer. Die Geschichte der Fluchthilfe im geteilten Deutschland 1961–1989. Siedler Verlag, München 2005, Seite 442-448

¹⁵⁷ Marion Detjen: Ein Loch in der Mauer. Die Geschichte der Fluchthilfe im geteilten Deutschland 1961–1989. Siedler Verlag, München 2005, Seite 442-448

¹⁵⁸ Marion Detjen: Ein Loch in der Mauer. Die Geschichte der Fluchthilfe im geteilten Deutschland 1961–1989. Siedler Verlag, München 2005, Seite 442-448

¹⁵⁹ <http://www.goethe-rutheneum.de/schueler/semifach/flucht/situation/flucharten.html>, német nyelvű internetes adatbázis a szökések kronológiájáról, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 26. 13-11

¹⁶⁰ <http://www.goethe-rutheneum.de/schueler/semifach/flucht/situation/flucharten.html>, német nyelvű internetes adatbázis a szökések kronológiájáról, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 26. 13-14

nagyfokú, talán nem is várt változatosságot mutatott: voltak köztük fiatal baráti körök, fivérek, családok, de még korábban sikerrel nyugatra szökök vagy szerelmüket keletről nyugatra átmentő fiatalember is. Talán az építők közül is kiemelkedik Harry Seidel, aki egymaga összesen 7 alagút megépítésében vállalt részt, melyeken keresztül körülbelül 55-114 embert menekített nyugatra.¹⁶¹ S hogy miért is érdekes ő számunkra? Harry Seidel Kelet-Berlinben nőtt fel, és az 1950-es évek végén vált ismertté, amikor a Német Demokratikus Köztársaság bajnoka lett pályakerékpározásban, majd ezek után több versenyen is részt vett, melyeket sorra megnyert. Az NDK vezetése ezek hatására propagandacélokra használta személyét, s gyakran cikkezett róla a legtöbb kelet-német újság. Az 1960-as olimpián azonban központilag megtiltották neki a játékokon való részvételt.¹⁶² Ennek hatására 1961 áprilisában Seidel csalódottságában fel is hagyott az aktív sporttal, s megpályázott egy újságkihordói állást Nyugat-Berlinben. A fal építése kezdetének éjszakáján, 1961. augusztus 13-án éppen Kelet-Berlinben tartózkodott, ám sikeresen át tudott szökni nyugatra. Azonban még aznap éjjel visszatért családjá miatt, majd ismét sikeresen szökött át nyugatra a Spree folyón át. Feleségét és fiát csak szeptemberben tudta sikeresen nyugatra szöktetni, a Kieffholzstraßen, egy kerítésén ütött lyukon át. Ő és családja szökése miatt azonban édesanyját és többi hozzátartozóját a kelet-német hatóságok őrizetbe vették, majd bár elengedték őket, de életük további részében a Stasi folyamatos zaklatása mellett kellett élniük.¹⁶³ Harry Seidel azonban sikeres szökése(i) után értesült a családját ért zaklatásokról, s jogsértésekről, s ezek hatására, valamint korábbi tapasztalatain felbuzdulva úgy döntött, hogy minél több embernek fog segíteni abban, hogy elhagyhassa Kelet-Berlint, és olyan szabad, s boldog lehessen, mint ő és családja Nyugat-Berlinben.¹⁶⁴ Próbálkozásainak azonban már 1961 decemberében súlyos következményei lettek: a brandenburgi kapunál a kelet-német hatóságok elfogták, s kihallgatták. Azonban mielőtt komolyabb bírósági elhatározásra került volna sor, Seidelnek újfent sikerült kerekelt oldania a Német Demokratikus Köztársaságból, mégpedig úgy, hogy egy 8 méter magasan lévő ablakból átugrott Nyugat-Berlinbe. Ezek után több alagút megépítésében is részt vett, mígnem 1962

¹⁶¹ Marion Detjen: Ein Loch in der Mauer. Die Geschichte der Fluchthilfe im geteilten Deutschland 1961–1989. Siedler Verlag, München 2005

¹⁶² Karl Wilhelm Fricke, Peter Steinbach, Johannes Tuchel: Opposition und Widerstand in der DDR. C.H. Beck, Seite 340.

¹⁶³ Karl Wilhelm Fricke, Peter Steinbach, Johannes Tuchel: Opposition und Widerstand in der DDR. C.H. Beck, Seite 340.

¹⁶⁴ Enquete-Kommission, Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland, 1992: Macht Entscheidung Verantwortung II,1, suhrkamp, Seite 229.

novemberében egy szöktetés során a Stasi őrizetbe vette. Bár volt nála lőfegyver, ennek ellenére egyszer sem lőtt¹⁶⁵. Ezt követően még decemberben bűnösnek találták a béke védelmének megsértéséért valamint jogtalan fegyverbirtoklás miatt, s életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.¹⁶⁶ Amint utólag az kiderült, az ellene folyó per koncepciós per volt, melynek célja a világ közvéleményének elrettentése volt az ehhez hasonló, NDK ellen irányuló agresszív tettektől.¹⁶⁷ A döntés világszerte (persze a Keleti blokk országait kivéve) óriási felháborodást váltott ki; Willy Brandt akkori Nyugat-Berlini polgármester egyenesen „modern inkvizíciónak” nevezte a döntést.¹⁶⁸ Seidelnek azonban büntetéséből „mindössze” 4 évet kellett letöltenie, mert egy időközben meghozott törvény alapján (melyet a későbbiek során a tanulmány kifejt) a Német Szövetségi Köztársaság megváltotta a Német Demokratikus Köztársaságtól, pénz ellenében. Most talán ismét akadnak páran, akik feltennék a kérdést: de ugyan miért fontos Harry Seidel története? Nos, több szempontból is. Seidel élettörténetének e kivonata több dolgot is kitűnően szemléltet. Először is azt, hogy hiába volt valaki megbecsült sportoló az NDK-ban, sikerét és érdemeit legtöbbször a párt és az állam elvette tőle, s propagandát csinált belőlük, majd pedig amikor már nem volt rájuk szükség, sportolói pályafutása csúcán (amikor kvalifikálta magát az 1960-as Olimpiai játékokra) gátlástalanul és egyszerűen tönkretették azzal, hogy megtiltották neki az indulást az Olimpián. Másodszor Harry Seidel életútja kiváló lehetőséget kínál arra, hogy összehasonlíthassuk keletet és nyugatot. Annak ellenére, hogy az olimpiával kapcsolatban megalázták, keleten sikeres és elismert sportoló volt, s mégis inkább nyugatra akart menni, újságkihordónak! Mi motiválhat valakit abban, hogy elhagyja a társadalmi elitet, ahová tartozhat, egy egyszerű, csekély fizetést és társadalmi megbecsültséget nyújtó állásért, s egy bizonytalan életért cserébe? Esetünkben aligha lehet más a válasz, mint a jobb életkörülmények, a nagyfokú szabadság és a széles körben biztosított jogok, melyek keleten aligha voltak meg. Kelet és nyugat összehasonlításával azonban még mindig nem merül ki Seidel története, mert ezeken kívül a németiségre vonatkozóan is komoly tanulságokat tartalmaz, és egyben érdekes tényekről tanúskodik. Hatalmas emberségre vall, hogy Harry Seidel nyugatra szökve, s

¹⁶⁵ Karl Wilhelm Fricke, Peter Steinbach, Johannes Tuchel: *Opposition und Widerstand in der DDR*. C.H. Beck, Seite 340.

¹⁶⁶ Karl Wilhelm Fricke, Ilko-Sascha Kowalczyk: *Der Wahrheit verpflichtet: Texte aus fünf Jahrzehnten zur Geschichte der DDR*, Ch. Links Verlag, 2000, Seite 319.

¹⁶⁷ Klaus Marxen, Annette Weinke: *Inszenierungen des Rechts: Schauprozesse, Medienprozesse und Prozessfilme in der DDR*. BWV Verlag, 2006, Seite 109.

¹⁶⁸ Gerbhard Mauz: *Sensibler Bereich*, újságcikk a Spiegel Special 1990. februári számában, a 71. oldalon

szűk családját nyugatra menekítve sem feledkezett meg Kelet-Berlinben maradt nemzettársairól, s több ízben is segített körülbelül 100 embernek átjutni a falon, nyugatra, új reményt, biztonságot, szabadságot, és új életet adva ezzel több családnak is. Miután elkapták, még akkor is többen számítottak neki a kelet-berlini polgárok, mint saját szabadsága, élete vagy boldogulása, hiszen a kihallgatás után megszökve továbbra is tevékenyen részt vett a szökésre szánt alagutak kialakításában, és az emberek nyugatra juttatásában. És amikor elkapták a kelet-német fegyveres erők, fegyverrel a kezében? Ő nem lőtt, pedig megtehetette volna, s így akár az is lehet, hogy megmenekül a kelet-német „igazságszolgáltatástól” és a börtönévektől. Nem lőtt, mert tudta, hogy akikre lőne, azok is ugyanúgy szabadságra vágyó társak! Harry Seidel története kétségkívül példázza azt, hogy hiába a nagyhatalmi harcok miatt kettészakadt ország, a német nemzet továbbra is szívben egy és lélekben összetartó maradt.

Ám mivel szökések és szökési kísérletek még a fal ellenére is adódtak, a Német Demokratikus Köztársaság már 1962-ben úgy döntött, hogy megerősíti a falat, egy második, az elsővel párhuzamos fallal, az úgynevezett Hinterlandmauerrel (magyarra fordítva kb.: háttérfal).¹⁶⁹

Természetesen nem csak Berlinben zajlottak szökések, hanem a belnémet határon, sőt, a Balti-tengeren is. S a tengerrel más a helyzet, mint a belnémet határral vagy a berlini fallal: hiszen a tengert nem lehet sem befalazni, sem pedig elkeríteni, s így sokkal nehezebb a szökés akadályozása. Az itt próbálkozók emellett azt próbálták meg kihasználni, hogy a tengerekre és a tengerpartok védelmére külön rendelet nem vonatkozott, s habár kétségtelen, hogy a tengeri úton való szökés szintén kockázatos és veszélyes volt, ennek ellenére akadt próbálkozó. A szökések során vízbe fulladtak nagy része a Balti tengerbe fulladt, emellett azonban a kihülés vagy az erő elvesztése is egyet jelentett a biztos halállal. A természeti szeszélyek azonban csak a veszélyforrások egy részét jelentették: a kelet-német partokat ugyanis a határőrség külön alakulatai őrizték (létszámuk 1950-ben 750, míg 1955-től mintegy 2500 fő¹⁷⁰). A szökést megkísérlők legtöbbször a Balti-tengeren fekvő, kicsiny dán szigetekre, Svédországba vagy a Német Szövetségi Köztársaságba (Schleswig-Holstein Szövetségi Tartomány partjait elérve) kísérelt meg belépni. Habár a berlini fal felépítése után az ellenőrzéseket

¹⁶⁹ <http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>, a berlini fal hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 2.

¹⁷⁰ <http://www.ostseefluchten.de/html/set/set.htm>, a Balti-tengeren át történt szökéseket kutató-és dokumentáló egyesület hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 12-56

megerősítették, a szökési kedvet ez a már látott gyakorlat alapján nem szorította vissza, legalábbis nem a várt mértékben. 1961-től 1989-ig (az NDK összeomlásáig) legalább 6500 kelet-német próbált meg a Balti-tengeren keresztül kiszabadulni a szocializmus szorításából, közülük azonban csak körülbelül 900 főnek sikerült valóban elhagynia a Német Demokratikus Köztársaságot. Mintegy 4500 főt a hatóságok (Stasi, határőrség stb.) fogtak el, sokukat már a part felé vezető út vagy az otthon végzett előkészületek kivitelezése során:¹⁷¹ a nemrég életre hívott Stasi gépezete dübörgött. Az elfogott emberek tettük után hónapokat vagy akár éveket is börtönben töltöttek, mint például Klaus H. (teljes nevét eddig nem vállalta). Ő és egy barátja a Balti-tenger partján fekvő Wohlfendorf nevű üdülőfaluból tervezte a szökést, egy kenuban. Időközben barátja meggondolta magát, s így egy másik fiatalemberrel együtt kivitelezték a tervet. Wismar városa mellett, hétvégente ketten barkácsolták a kenut, melyet miután az elkészült, közvetlenül a Balti-tenger partján, egy bokros területen állították össze, mindössze 200 méterre a nyílt tengertől, 1981. november 10-én, éjszaka. A vízpartig tartó, sietős út közben letört egy lapát, de javításra nem volt idő: minél hamarabb el akarták hagyni az öblöt, ugyanis féltek attól, hogy a határőrök még a parton lecsapnak rájuk. Kétségbeesett evezésük közben több ízben is homokpadra futottak, sőt, közvetlenül mellettük húzott el egy part mentén járőröző hajó is, de bármily meglepő, nem vették őket észre! Órákon keresztül eveztek egyfolytában, mígnem hajnalban bójákat észleltek maguk körül: elhagyták a kelet-német vizeket! Már 6 kilométerrel kihajóztak a kelet-német vizekről, amikor a határőrség november 11-én, reggel 8 óra körül észrevette őket. Mit sem törődve a tengeri határral, a határőrség értük hajózott, s elfogta őket. A partot érést követően a Stasi rostocki irodájába szállították őket, ahol mindketten a fogdába kerültek, egymástól természetesen elkülönítve. Az itt eltöltött körülbelül 4 hónap után Klaus H.-t 2 év 8 hónap börtönbüntetésre ítélték, s a Grotewohl-expresszsel¹⁷² a brandenburgi börtönbe szállították,¹⁷³ azonban teljes büntetését nem kellett letöltenie. Ugyanis mondhatni, szerencsés fordulatot vett ügye: mivel a hatalom szökési kísérlete miatt veszélyesnek tartotta, így megfosztotta kelet-német állampolgárságától, s így,

¹⁷¹ <http://www.ostseefluchten.de/html/set/set.htm>, a Balti-tengeren át történt szökéseket kutató-és dokumentáló egyesület hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 13-22

¹⁷² Vonat, melynek vagonjaiban börtöncellák voltak kialakítva. Általában ezzel szállították át egyik börtönből a másikba az elkapott szökevényeket. „Különlegessége” abban rejlett, hogy valójában egyik elítélt sem tudta, hogy hová, mennyit vagy mennyi ideig utazik, s így azt sem, hogy melyik fegyintézetbe kerül.

¹⁷³ <http://www.klaushh.de/Geschichte/geschichte.html>, Klaus H., Balti-tengeren át szökni kívánó kelet-német polgár hivatalos internetes oldala, melyen szökésének körülményeit dokumentálja, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 14-23

1982. november 10-én elhagyhatta a Német Demokratikus Köztársaságot, méghozzá úgy, hogy az NSZK-ba távozhatott.¹⁷⁴ Oda, ahová egykoron vágyott. A sikertelen próbálkozások azonban nem merültek ki a sok ezer letartóztatott személyében: akadtak ugyanis olyan próbálkozások is, melyek sem sikerrel, sem pedig letartóztatással nem végződtek: mintegy 189 olyan próbálkozót tartanak számon, akik soha többé nem kerültek partra, egyetlen helyen sem.¹⁷⁵ Szabadságot akartak, ám életükkel fizettek a Balti-tenger habjai között. Ahogyan azt eddig is láthattuk, a kelet-német kormányzat nem volt tétlen, s az egyre növekvő, s egyre változatosabb szökési kísérletek hatására 1962. június 21-én a Német Demokratikus Köztársaság partjainak védelmében is cselekedett. A rendelet alapvetően a többi határzónáról szóló szabályozáshoz hasonló volt: a kihajózóknak először engedélyt kellett szerezniük, majd ezzel a helyileg illetékes rendőrőrsön kötelesek voltak jelentkezni, ahol regisztráltatniuk kellett járműveiket is, valamint visszaérkezésüket szintén jelezniük kellett. Bárki, aki ezeket elmulasztotta vagy legalábbis megkísérelte figyelmen kívül hagyásukat, arra mintegy 2 évig terjedő börtönbüntetés várt. A szabályokat enyhébb mértékben megsértők 150 márkás büntetésre számíthattak, míg aki gondatlanságból vétett valamely szabályozás ellen, arra egy év börtön várt.¹⁷⁶ A tengeri határok törvénnyel való védelmével a szökésre kínálkozó „lehetőségek” száma így szinte a nullára csökkent, hiszen a korábbiak során a szárazföldi határok (1952, 1954), a határ menti vizek (1956), valamint a légtér (1957) védelméről hozott rendelkezések mellett immáron hivatalosan a Balti-tengerre is „leereszkedett a vasfüggöny”. Sokan voltak ugyanakkor azok is, akik a Stasi szerteágazó hálózatától és kapcsolataitól tartva, úgy gondolták, jobb mindent egyedül csinálni, s jobb nem bevonni senki mást a szökési tervbe, mert így sokkal kisebb az esélye a lebukásnak. Természetesen így a terv előkészítése és kivitelezése jóval több időt, s egyben energiát is emésztett fel. Közülük többen is voltak olyanok, akik a légtéren keresztül próbáltak meg kerekedni, s átjutni nyugatra (többnyire Nyugat-Berlinbe). Mivel a polgári repülőgépeken történő nyugatra utazás szigorúan szabályozva volt, így ezek a gépek szóba sem jöhettek a szökésekhez. Aki a légtéren keresztül kívánt szökni, annak bármilyen nehezen is hangzik, de saját járművet kellett ehhez építenie. Az

¹⁷⁴ http://www.klaushh.de/wieder_Frei/wieder_frei.html, Klaus H., Balti-tengeren át szökni kívánó kelet-német polgár hivatalos internetes oldala, melyen szökésének körülményeit dokumentálja, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 14-06

¹⁷⁵ <http://www.ostseefluchten.de/html/set/set.htm>, a Balti-tengeren át történt szökéseket kutató-és dokumentáló egyesület hivatalos internetes oldala, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 14-13

¹⁷⁶ Verordnung über die Sicherung und den Schutz des Küstengebietes der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Juni. 1962

ilyen, többnyire könnyű repülőgépek (de volt példa hőlégballonos szökési kísérletre is) építését természetesen szigorúan csak titokban lehetett végezni. De az ilyen tervekben nem ez jelentette a legnagyobb rizikót. A megépült gépek legtöbbszörének ugyanis repülési próbája maga a szökés volt, s ha a gép képes volt is repülni, még mindig ott volt a lehetőség, hogy a határőrök lelővik a járművet a levegőben. (Bár a légi úton történő szökések inkább a 70-es évektől kezdve váltak elterjedtté.)

Azonban a már korábban említett 1962 ezek mellett más szempontból is érdekes volt: a Kelet-Németországból való nagyszámú szökések hatására történő számos szigorítás ellenére, a kormány nem ért célt; jelentős számú, fiatal, munkaképes polgár hagyta el az országot, s ez a tény immáron nagymértékben károsította az ország gazdaságát (a gazdasági berendezkedéssel egyetemben persze). A Német Szövetségi Köztársaság ezzel párhuzamosan egyre inkább aggodalmának adott hangot a keleten maradt németeket ért sérelmekkel kapcsolatban: tenni akartak valamit, mert úgy érezték, hogy minden egyes németért felelősséggel tartoznak.¹⁷⁷ E két tény hatására jöhetett létre az elsőre talán érdekesnek hangzó „Fogolymegváltás” (Häftlingsfreikauf). A Német Szövetségi Köztársaság előzetes megegyezés szerint áruval vagy devizával váltotta meg a többnyire politikai foglyokat, akiket azután megfosztottak kelet-német állampolgárságuktól, s a Német Szövetségi Köztársaságba szállítottak. Az ily módon nyugatra került németeknek a Német Szövetségi Köztársaság minden lehetőséget biztosított ahhoz, hogy „mindent újrakezdhessenek”.¹⁷⁸ A Német Szövetségi Köztársaságnak ily módon végre sikerült humanitárius mentőakciót¹⁷⁹ végrehajtania a keleten maradt németek megsegítésére, mellyel mind a kelet-németeknek, mind pedig a világ közvéleményének bizonyíthatta azt, hogy a minden német fölötti felelősség és gyámkodás nem csak politikai tökekovácsolás, hanem maga az immáron megtestesült

¹⁷⁷ http://www.superillu.de/aktuell/Freikauf_434840.html, interjú Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, 2007. november 7., hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 15-15

¹⁷⁸ http://www.superillu.de/aktuell/Freikauf_434840.html, interjú Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, 2007. november 7., hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 15-20

¹⁷⁹ http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 16-19

valóság. A Német Demokratikus Köztársaság szökések miatt (is) hanyatló gazdasága „ezért cserébe” évente átlagosan 150 millió márkát bevételezett¹⁸⁰, mely ha a gazdasági gondok megoldására nem is, de enyhítésére elegendő volt, s ezek mellett természetesen a vélt ellenfelek vagy „politikailag megbízhatatlannak” ítélt személyek eltávolítására is jó lehetőséget kapott. Tehát nyersen, de egyszerűen: a folyamat mindkét félnek előnyös volt. Az első 40 foglyot 1962 karácsonyán váltották meg: 20 személynek és ugyanennyi gyermeknek adtak engedélyt arra, hogy Nyugat-Németországba távozhasson, 3 vagonnyi kálium-műtrágyáért cserébe.¹⁸¹ Jól tükrözte ez az NDK-ban egyre nagyobb méreteket öltő hiánygazdaság¹⁸² létét. A sokak számára megváltást hozó folyamat azonban egyúttal magában hordozta sokak tragédiáját is: azokat, akiket a nyugat-német kormány nem választott ki a felszabadítandó polgárok listájára. A fogolymegváltás ugyanis nem volt korlátlan: az NDK vezetése nem feltétlenül akart minden foglyot szabadon engedni, ugyanakkor az NSZK sem tudott végtelen mennyiségű pénzt a foglyok szabadságának megvásárlására fordítani,¹⁸³ ezen tényezők pedig valamelyest gátat szabtak a megváltható személyek számára vonatkozóan. Idővel az NDK-ban a hiánygazdaság azonban még nagyobb méreteket öltött: egyre több fogoly megvásárlását biztosították (míg 1964-ben közel 750 kelet-németet váltott meg az NSZK, addig 1965-ben például már 1500-nál is többet!¹⁸⁴), s elsősorban már nem pénzt, hanem árut kértek a foglyokért cserébe. (A korábbiakban említett Harry Seidel, szökést segítő személyt például 1966-ban kukoricaszállítmányokra „cserélte” az NDK, míg az 1964-ben felszabadított kelet-német foglyok többségéért déligyümölccsel fizetett az NSZK.¹⁸⁵) A

¹⁸⁰ http://www.superillu.de/aktuell/Freikauf_434840.html, interjú Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, 2007. november 7., hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 15-29

¹⁸¹ Klaus Schröder: Der SED-Staat, München/Wien, 1998, Seite 191

¹⁸² Hiánygazdaságról akkor beszélünk, amikor egyes, több alapanyagot és munkát igénylő, de kevésbé alapvető áruból (pl.: háztartási gép) túlkínálat van a piacon, míg az alapvető termékekből (élelmiszer, ruházati cikkek, stb.) hiány mutatkozik. A boltok előtt mindennaposak voltak a sorok, néha az alapvető élelmiszerek is hiányoztak, a „luxuscikkek” (csokoládé, déligyümölcs) pedig vagy nagyon drágák voltak vagy egyáltalán nem is voltak. Egyre nagyobb méreteket öltött az önellátásra való törekvés, valamint a cserekereskedelem.

¹⁸³ http://www.superillu.de/aktuell/Freikauf_434840.html, interjú Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, 2007. november 7., hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 16-02

¹⁸⁴ Falco Werkentin: Recht und Justiz in der SED-Staat, Bonn, 2000, Seite 81.

¹⁸⁵ http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen

folyamat azonban nem ment olyan egyszerűen, mint ahogyan az az eddig leírtakból lesűrhető: először is, elég csak arra gondolnunk, hogy mikor is vette kezdetét maga a folyamat. 1962-1963 fordulóján, melyet a történészek a hidegháború tetőpontjának szoktak nevezni.¹⁸⁶ Ilyen, szinte pattanásig feszült világpolitikai helyzetben talán megérthetjük azt, hogy a két német állam hivatalosan semmiféle diplomáciai kapcsolatot nem ápolt egymással.¹⁸⁷ Ám ennek ellenére valahogyan mégis tető alá kellett hozni és le kellett bonyolítani ezt a folyamatot. Ezek segítségével talán látható az, hogy mekkora dicséret illeti meg (kelet-német oldalon talán inkább illetve volna meg) a folyamatban részt vállaló és aktívan részt vevő politikusokat, valamint diplomátákat. Maga a megváltás folyamata, mivel a két állam hivatalosan nem ápolt egymással kapcsolatokat, nem hivatalos keretek között, kormányzati szinten zajlott.¹⁸⁸ S hogy hogyan jutottak a „felszabadítottak” nyugatra? Erre szintén a kapcsolatok hiánya ad magyarázatot. Mivel a kelet-német politikai vezetés polgárai előtt titkolni próbálta a folyamat egészét, így a nyilvánosság szóba sem jöhetett. Így aztán a legkülönbözőbb módokon próbálták meg a „felszabadított” embereket átjuttatni a „német-német” határon. Érdekes volt például az a két autóbusz, melyekkel ilyen, „szabaddá tett” németeket szállítottak a belnémet határra, ahol vagy átvitték őket a határon vagy eldugott helyeken átadták őket a nyugat-német hatóságoknak. S hogy miért érdekesek számukra ezek a járművek? Nos, azért, mert váltott rendszámmal közlekedtek. Az NDK-ban keleti rendszámmal közlekedtek, a feltűnést elkerülendő (azaz hogy még csak véletlenül se gyanakodják egyetlen kelet-német sem), míg az NSZK-ba érkezvén nyugati rendszámra váltottak. A köznyelvbe ezek a buszok „Wunderbusz”-ként (csodabusz) vonultak be.¹⁸⁹ Akárhogyan is zajlott, s akárhány embernek is jelentette a szabadságot, a folyamat megítélése még napjainkban sem mutat egyértelműen egységes

(Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 16-17

¹⁸⁶ Elég csak a kubai rakétaválságra gondolnunk (1962. október 15.), mely tulajdonképpen már közvetlenül a harmadik világháború, azaz az atomháború kitörésével fenyegetett, emellett pedig többek között javában zajlott a vietnámi háború is.

¹⁸⁷ http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 16-38

¹⁸⁸ Klaus Schröder: Der SED-Staat, München/Wien, 1998

¹⁸⁹ http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 17-07

képet; az elkerülhetetlen kritika ugyanis ebben az esetben is feltűnt. Sokan akadnak olyanok, akik a „fogolymegváltással” kapcsolatban elítélik a Német Szövetségi Köztársaságot, mégpedig azzal vádolva az államot, hogy a foglyokért fizetett pénzzel, valamint leszállított áruval nem elsősorban politikai foglyokat szabadított fel, hanem sokkal inkább hozzájárult a Német Demokratikus Köztársaság életben tartásához, s így bukásának késleltetéséhez, ezzel együtt pedig a néhány ezer felszabadított közvetlenül több millió keleten maradt embernek okozott szenvedést. A tényeknek jobban utánanézve azonban rá kell jönnünk arra, hogy ez a gondolatmenet sajnos több szempontból sem állja meg a helyét. Először is, nézzük meg néhány leegyszerűsített, gazdaságra vonatkozó adatot. Mint ahogyan azt korábban említettük, a „fogolymegváltás” évente átlagosan 150 millió márka bevételt jelentett az NDK-nak. Hogy mekkora súlyú összegről volt szó? Összehasonlításképp vegyünk néhány adatot az NDK gazdaságából: 1980-ban például egyetlen tonna lignit kitermelése nem kevesebb, mint 7,7 millió márkát emésztett fel.¹⁹⁰ Egy másik adat: 1970-ben a kelet-német államnak 11,4 milliárd márkát kellett költenie arra, hogy az emberek alapvető ellátása és az alapvető cikkek fogyasztása ne kerüljön veszélybe.¹⁹¹ Előbbi adatból máris könnyedén számítást végezhetünk: ha feltesszük, hogy az NDK vezetése mind a 150 millió fogolyért kapott márkát lignitkitermelésre költi (ez egy nyilvánvalóan szélsőséges, nem releváns eset, de az összeg súlyának érzékeltetésére kiváló), akkor egy egyszerű osztással rájöhethetünk, hogy körülbelül 19,5 tonna lignit kitermelésére lett volna elegendő a teljes összeg. 1981-ben az NDK-ban 267 millió tonna lignitet termeltek ki, mely az energiatermelésnek még így is csak 2/3-át volt képes fedezni¹⁹²; a 150 millió márka tehát láthatjuk, szinte semmit sem jelentett az NDK gazdaságának (a 19,5 tonna lignit az 1981-es termelésnek mindössze 0,000007 %-a). A másik adatunkkal is könnyedén számítást végezhetünk: ahhoz, hogy az NDK-ban élő emberek alapvető ellátása ne forogjon veszélyben, az államnak 11,4 milliárd márkát kellett csak erre fordítania. Amennyiben a 11,4 milliárd márkát a lakosság 100%-ára vetítjük, úgy a 150 millió márka mindössze a lakosság 1,3 %-ának oldotta volna meg a problémáját. Ehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy a kapott pénzüsségeket a kelet-német kormányzat

¹⁹⁰ Günter Kusch: *Schlußbilanz-DDR. Fazit einer verfehlten Wirtschafts- und Sozialpolitik*, Berlin 1991., Seite 35.

¹⁹¹ André Steiner: *Zwischen Konsumversprechen und Innovationszwang, Zum wirtschaftlichen Niedergang der DDR*, in: Jarausch, K.H./Sabrow, M. (Hrsg.), *Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR*, Göttingen 1999, S. 153-192.

¹⁹² Ian Wallace: *The GDR in the 1980s*, GDR Monitor Special Series No 4, Dundee, 1984, Page 139.

csak nagyon ritkán fordította a nép jólétének növelésére.¹⁹³ Mekkora horderejű összeg volt tehát ez a körülbelül évi 150 millió márka? Nos, egy hétköznapi embernek bizonyosan hatalmas vagyon lett volna, de az NDK gazdaságának, ahogyan azt a fenti két példa is mutatja, gyakorlatilag semmit sem jelentett, ilyen módon pedig az NSZK-t ért vád nyilvánvalóan hamis. A gazdaság azonban csak egy megközelítési pontot nyújt a kritika megközelítésére: nézzünk most egy másikat, a társadalmi megközelítést. A felszabadított emberek szinte mindegyike politikai fogoly volt a szocialista NDK-ban. Úgy gondolom, hogy a politikai foglyok sorsáról nem kell külön beszélnünk: ugyanis nyilvánvaló, hogy talán nekik volt a legrosszabb sorsuk az egész országban. Többségüket koholt vádakkal vagy „gyanús” körülmények között, gyakran személyes okokból börtönözték be (Karl Wilhelm Fricke megfogalmazása szerint „*úgy viselkedtek, olyan társadalmi csoporthoz tartoztak, olyan társadalmi látásmóddal bírtak, illetve olyan politikai vagy vallási ellentétben álltak a kommunizmussal, melyek alapján elítélték őket*”¹⁹⁴), avagy szökési kísérlet vagy annak gyanúja miatt. Ráadásképp, az NDK vezetése nem ismerte el őket politikai fogolynak: ezt a kifejezést ugyanis csak a nemzetiszocializmussal összekapcsolható személyekre volt szabad használni, a kommunizmussal „összetűzésbe” került személyek hivatalosan úgy voltak feltüntetve, mint „az antifasiszta demokratikus rend megzavarói”¹⁹⁵ Ezt támasztotta alá Erich Honecker 1979-ben tett nyilatkozata is, melyben leszögezte: „Az 1979-es amnesztiát követően nincsenek politikai foglyaink.”¹⁹⁶ A foglyok számára vonatkozóan máig több adat létezik: ezek többsége azonban 200 000 körülire teszi a politikai okokból Kelet-Németországban bebörtönzött emberek számát,^{197 198 199} akik közül az NSZK 1990-ig

¹⁹³

http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 30., 14-07

¹⁹⁴ Karl Wilhelm Fricke: Politik und Justiz in der DDR, Wissenschaft und Politik Verlag, 2. Auflage, 1979, Seite 8.

¹⁹⁵ Rundverfügung Nr. 125/51 des Ministers des MdJ vom 5. September 1951: „Gebrauchs der Bezeichnung ‚Politische Häftlinge‘“, Bundesarchive, SAPMO, DP1-VA-7311.

¹⁹⁶ Robert Maxwell interjúja Erich Honeckerrel 1981-ben

¹⁹⁷ Klaus Schroeder: Der SED-Staat – Geschichte und Strukturen der DDR, Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, München 1998.

¹⁹⁸ Falco Werkentin: Das Ausmaß politischer Strafjustiz in der DDR. In: Baumann/Kury: Politisch motivierte Verfolgung: Opfer von SED-Unrecht, Seite 73.

¹⁹⁹ Jens Gieseke: Deutsche Demokratische Republik. In: Lukasz Kaminski/Krzysztof Persak/Jens Gieseke (Hrsg.): Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944–1991 – Analysen und Dokumente, Wissenschaftliche Reihe der BSTU Bd. 33, Göttingen 2009, Seite 248.

mintegy 34 000 főnek adta vissza a szabadságát.²⁰⁰ A legrosszabb sorsú, legtöbbször ok nélkül éveket szenvedő emberek szabadságának visszanyerésére tett kísérlet semmiképp sem lehet elítélendő. Ezek az emberek szabadulásukról pedig ugyanannyit tehettek, mint bebörtönzésükről: semmit sem; a felszabadítandó emberek személye ugyanis kormányzati szinten dőlt el, általában a személyes akták hosszas tanulmányozása után.²⁰¹ Mindezek tudatában a nyugat-német államot és a felszabadított személyeket a többi kelet-német megnyomorításával vádolni téves, hiszen: egyrészt, a nyugat-német államnak a személyek kiválasztásánál nem az önkény, hanem sokkal inkább a kelet-német állam szabott határt azzal, hogy csak politikai foglyok felszabadítását engedélyezte, másrészt a felszabadítottak „törvényes” úton kerültek nyugatra, nem pedig törvényeket kijátszva. A nyugat-német által a keletiekért tett humanitárius mentőakciót pedig minden tényezőt összevetve kizárólag dicséret illetheti meg.

Szökés és fogolymegváltás: de voltak-e még lehetőségek arra nézve, hogy valaki elhagyhassa a Német Demokratikus Köztársaságot? A válasz természetesen igen. Voltak, ráadásul nem is mindegyik volt közülük illegális vagy büntetendő. Ezen esetekkel kapcsolatban azonban hozzá kell tennünk, hogy egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán szavatolták az ország tartós vagy végleges elhagyását. Pontosan ez lehet az oka annak, hogy szinte nem is volt olyan ember, aki ezeken keresztül kísérelt volna meg szökést. Az ország törvényes elhagyásának egyik lehetősége volt, ha valaki az úgynevezett Reisekader („utazócsapat”) tagja volt. A Reisekader tagjai az NDK társadalmának talán legszélesebb körű privilégiumokkal bíró csoportjának tagjai is voltak egyben. Rájuk nem vonatkoztak a szabad mozgást-és helyváltoztatást szigorúan gátló törvények: ők szabadon utazhattak útleveleikkel, akár nyugatra is, bár csak szakmai okokból. Tagjai azonban nyilvánvalóan nem lehettek hétköznapi emberek, hiszen ez minden bizonnyal nagymértékű szökési hullámokhoz vezetett volna. A Reisekaderbe szinte kizárólag SED-párttagok, NDK-s gazdasági szakemberek, sportolók, művészek és tudósok kerülhettek be, ám ők is csak azután, hogy a Stasi XIX-es számú szervezeti egysége a róluk szerzett információk alapján nem ítélte őket

²⁰⁰ Anja Mihr: Amnesty International in der DDR, S. 41 sowie Ludwig A. Rehlinger: Freikauf – Die Geschäfte der DDR mit politisch Verfolgten. Frankfurt/M. 1991.

²⁰¹ http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1, Katja Iken interjúja Ludwig Rehlinger-rel, az egykori Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen (Belnémet Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Minisztérium) egykori államtitkárával, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 28., 14-09

veszélyesnek. Aki sikeresen taggá vált, az útlevelet kapott, azonban mivel esetükben (NDK szempontból) megbízható személyekről volt szó, így a Stasi általában arra kötelezte őket, hogy utazásaikról tegyenek jelentéseket.²⁰² Tagjainak száma az idők során körülbelül 40 000 fő volt. Bármennyire is érdekesnek hat ez a csoport az NDK társadalmában, néhány tévhitet velük kapcsolatban is el kell oszlatnunk. Elsőként nézzük az utazás szabadságát. Nos, amennyiben a többi NDK-polgárhoz képest vizsgáljuk ezt a kérdést, úgy valóban igaz az a kijelentés, mely szerint a Reisekader tagjai szabadon utazhattak. Ha azonban például a korabeli NSZK-s vagy nyugati, nem szocialista berendezkedésű államokkal vetjük össze, a helyzet alapjaiban változik meg. Ennek oka pedig nem más, mint az, hogy az NDK vezetése kicsit másképp értelmezte a szabad utazást, mint például azt a nyugati államok tették. Nyugaton ugyanis, a mai gyakorlathoz hasonlóan, mindenkinek lehetett útlevele, melyet magánál hordott, s mellyel gyakorlatilag állami akadályoztatástól vagy tiltástól mentesen, bármikor, bárhová elutazhatott, már amennyiben útlevele eredeti, s érvényes volt, illetve az esetlegesen szükséges vízumokat sikeresen megszerezte. A Német Demokratikus Köztársaságban azonban más volt a helyzet: már maga az útlevél is csak egy szűk, „kiváltságos” rétegnek adatott meg, s ez egészen 1980-ig nem is változott (erre a későbbiek során még visszatérünk). Azonban aki útlevelet kapott, még annak sem voltak meg ugyanazon lehetőségek, mint például egy nyugat-németnek: a Reisekader útlevelei ugyanis javarészt a Stasi egy széfjében pihentek, s csak akkor adták ki őket, amikor tulajdonosa hivatalos indoklással együtt kérvényt nyújtott be erre vonatkozóan, és ezt maga az Állambiztonsági Minisztérium (Stasi, MfS) is jóváhagyta.²⁰³ Láthatjuk tehát, hogy a Reisekaderbe nem csak bekerülni volt nehéz és körülményes, de az utazás sem volt teljesen korlátlan és szabad. Volt azonban egy másik olyan lehetőség is, melynek keretében törvényesen el lehetett hagyni a Német Demokratikus Köztársaság területét, azonban ez is csak egy korlátozott társadalmi csoportnak állt rendelkezésére. Ebben az esetben azonban nem a párttagokra vagy egyéb kiváltságos személyekre kell gondolnunk, hanem a fiatalokra. Ők az egyetlen államilag elismert és támogatott ifjúsági szervezet, a Freie Deutsche Jugend (Szabad Német Fiatalok, rövidítve FDJ) tagjai voltak, mely az SED irányítása alatt működött; a párt ezen keresztül kívánta elérni azt, hogy a FDJ a tagokból „jó szocialistát” neveljen. Tagnak lenni nem volt kötelező,

²⁰² Jens Niederhut: Die Reisekader: Auswahl und Disziplinierung einer privilegierten Minderheit in der DDR. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2005

²⁰³ <http://www.ddr-wissen.de/wiki/ddr.pl?Reisekader>, egy a Német Demokratikus Köztársaságot kutató és dokumentáló kutatócsoport internetes adatbázisa, hozzáférés dátuma 2012. augusztus 31., 13-52

ám azt a fiataalt, aki nem volt tag, a későbbiek során gyakran akadályozták például a szakmaválasztásban vagy a továbbtanulásban.²⁰⁴ A szervezet tagjai számára több külföldi utazást is szervezett, e utazások többsége azonban a szocialista, „baráti” országok felé irányult, minden bizonnyal azért, hogy erősítsék az összetartást a közép-kelet-európai szocialista államok között. Azokkal szemben azonban, akik utazni szerettek volna, komoly elvárásokat támasztottak; ugyanis nem juthatott mindenki utazáshoz (elsősorban anyagi okokból; az NDK ugyanis ily mértékű kiadást nem engedhetett meg magának e téren, azonban az utazások számának korlátozása, akarva vagy akaratlanul, de ösztönzőleg hatott a fiatalokra). Az utazás azon tagok kiváltsága (vagy jutalma) volt, akik valamelyik FDJ szervezetben különösen aktív közösségi szerepet vállaltak, jól végezték a rájuk bízott feladatokat, kiváló teljesítményt nyújtottak az iskolában, s ezek mellett maximálisan hűek voltak a kelet-német állami politikához, valamint nem voltak nyugati kapcsolataik.²⁰⁵ ²⁰⁶ S hogy még jobban motiválják a fiatalokat, az NDK vezetése a FDJ legkiválóbb tagjainak azt is megengedte, hogy nyugatra, a „nem szocialista gazdasági területre” utazhassanak, ehhez azonban a fenti szempontoknak maradéktalanul és maximálisan meg kellett felelni. Az úticélok között olyan országok szerepeltek, mint például Ausztria, Franciaország vagy Olaszország, de a legjobbak akár Indiába vagy Mexikóba is eljuthattak. Ilyen lehetősége azonban a legjobbaknak is csak egyszer volt; a szocialista szellem jegyében ugyanis ennek a lehetőségnek „egyik félről a másikra kellett szállnia”.²⁰⁷ Az NDK vezetésének e lépése akaratlanul is azt az érzetet keltheti bennünk, hogy jutalmazással próbálták meg elérni azt, hogy a fiatalok minél többet tegyenek a szocialista szellem jegyében valamint talán egyben szavatolni is akarták, hogy az új generáció elméjébe mélyen bevésődjön: „Aki azt teszi, amit a párt elvár, jutalmat és megbecsülést kap.” S mivel a szocialista pártállamban a fennmaradást és a túlélést a szocializmushoz való hűség nagyban

²⁰⁴ Ulrich Mähler; Gerd-Rüdiger Stephan: Blaue Hemden Rote Fahnen. Die Geschichte der Freien Deutschen Jugend. Opladen 1996,

²⁰⁵ Újságcikk a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984

²⁰⁶ A Német Demokratikus Köztársaságban azok a polgárok, akiknek a Német Szövetségi Köztársaságban kapcsolatai voltak (ún. Westkontakte, elsősorban a szétszakított családok miatt) külön „bánásmódban” részesültek, ugyanis az Állambiztonsági Minisztérium különösen kockázatosnak ítélte ezeket a személyeket (pl.: a nyugati kapcsolatokkal rendelkezőkön könnyebben nyugatra szökhettek volna vagy például kémkedhettek volna az NSZK-nak). A „különleges bánásmódnak” számtalan megnyilvánulása volt, ezek közül néhány: a Stasi a kézbesítés előtt szinte mindig felnyitotta a Nyugat-Németországba irányuló vagy onnan érkező leveleket, gyanús dolgok után kutatva a sorok között, továbbá a nyugati kapcsolatokkal rendelkező személyek mozgását az országon belül is szigorúan megfigyelték, külföldre utazásukat pedig szinte minden esetben elutasították a hatóságok.

²⁰⁷ Újságcikk a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984

szavatolta, sokan voltak, akik későbbi életük során mindezt (a párthoz és a szocializmushoz való feltétlen hűség tanúsítását vagy legalábbis ennek látszatát) nem feledték el. Ők az esetek többségében hithű szocialistává váltak. Ebből a tényből azonban egy fontos dolgot szűrhetünk le: a korábban pont az állam által elvett, s most általa részlegesen visszajuttatott, szabad mozgáshoz-és helyválttatáshoz való jogot a polgárok jutalomként élték meg, nem pedig jogos járandósággként, s ennek nyomán számos NDK-polgárban tévképzetek alakultak ki. Ezek viszont egész hátralevő életük során befolyásolták ez érintetteket.

A fiatalok mellett azonban természetesen a felnőtt lakosságot is megillette az a „kiváltság”, hogy nyáron valahová elutazhasson. Az utazásokat a Német Demokratikus Köztársaságban működő egyetlen utazási iroda fiókjai szervezték²⁰⁸, s természetesen csak baráti, szocialista országok szerepeltek az úticélok között (Lengyelország²⁰⁹, Csehszlovákia²¹⁰, Magyarország, Bulgária, Szovjetunió, Románia)²¹¹, de az utazási iroda kínált utazásokat az NDK-n belülre is.²¹² A külföldi és a belföldi utazások között azonban nagymértékű különbség volt, ennek oka pedig aligha lehetett más, mint az oly szigorúan védett államhatár. Az NDK-n belüli utazás a külföldi utazásokhoz viszonyítva tulajdonképpen egyszerű volt, hiszen nem kellett hozzá átlépni az Német Demokratikus Köztársaság határát, ily módon a nyaralók szökéssel aligha próbálkozhattak, ha pedig valaki mégis gyanús volt, még mindig rendelkezésre álltak a Stasi kiválóan, külön erre a célra képzett beépített ügynökei. A külföldre való utazás azonban már alapvető különbségeket hordozott az előbbiekhöz képest: az egyes államok már az év elején kvótákban állapodtak meg egymással, arra vonatkozóan, hogy az adott államok polgárai közül hányan látogathatnak a másik országba, turisztikai céllal.²¹³ Ez a tény már önmagában is jelentősen korlátozta az utazásokat. A korlátozó tényezők azonban ezzel nem merültek ki: az ilyen utazások többsége során (minden bizonnyal biztonsági szempontoktól vezérelten) ugyanis előre meg voltak tervezve a helyek, az időpontok, a

²⁰⁸ <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 2., 13-34

²⁰⁹ Lengyelország helyzete speciális volt, ugyanis annak ellenére, hogy szomszédos volt az NDK-val, csak 1972-től 1980-ig lehetett vízum nélkül az országba beutazni.

²¹⁰ Csehszlovákia az egyetlen olyan ország volt, melybe egészen az NDK felbomlásáig vízum nélkül utazhattak a kelet-német polgárok.

²¹¹ Újságcikk a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984

²¹² <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 3., 9-57

²¹³ <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 2., 10-09

szállás és az ellátás is, valamint az általában 40 fős csoportokkal egy „ideológiailag hű” idegenvezető is utazott, akit felelősség terhelt azért, hogy minden rendben menjen az utazás során.²¹⁴ Ezen kívül szinte minden egyes utazás során volt(ak) „beépített” utas(ok) is, aki(k) valójában a Stasi ügynökei volt(ak), de sokszor maga az NDK által kirendelt idegenvezető is összejátszott az Állambiztonsági Minisztérium ügynökével, sőt, az esetek többségében ők maguk is Stasi ügynökök voltak. Az ő feladatuk az volt, hogy minden egyes utasról az utazáson való tettei és tanúsított viselkedése alapján részletes jelentést készítsenek az állambiztonság részére. Talán említenünk sem kell, hogy ajánlatos volt fegyelmezetten, visszafogottan viselkedni, s amennyiben a politika került szóba, úgy hűséget és végtelen bizalmat tanúsítani a kelet-német kormányzat, valamint a szocializmus felé. Akiről összességében pozitív véleményt alkotott a Stasi beépített embere, az remélhette, hogy néhány éven belül ismét utazhat.²¹⁵ Voltak azonban olyan utazások is, melyek során az utazási iroda csak a szállásért és az ellátásért felelt, az utazást mindenkinek magának kellett megoldania, saját belátása szerint, majd a helyszínre érve az NDK-ból érkezett idegenvezető csak javasolt úticélokot, de ezeket nem volt kötelező figyelembe venni. Ezeken kívül azonban létezett egy viszonylag szabad utazási mód is, a privát utazás. Ennek egyik kétségtelen előnye az volt, hogy viszonylag nagymértékű szabadságot biztosított az úticélok és az időbeosztás tekintetében, ugyanis gyakorlatilag semmilyen kööttség nem volt az utazással kapcsolatban, egy országot kivéve. Az ilyen módon a Szovjetunióba utazni kívánóknak ugyanis szigorú szabályozással kellett szembenézniük, ugyanis már az utazás igénylésénél be kellett nyújtani a pontos útvonal tervét és a meglátogatni kívánt helyek listáját, az utazás során pedig minden úticélnál jelezni kellett a megérkezést a hatóságoknak, ellenkező esetben a hatóságok keresőakciót foganatosítottak,²¹⁶ s ez természetesen egyben a nyaralás végét is jelentette egyben. Bár az utazások népszerűek voltak, a kelet-német vállalatok nagy többsége rendelkezett saját üdülővel, melyekben munkásaik üdülhettek. Idővel ebből fejlődött ki a turisztikai célú utazások talán legérdekesebb fajtája: a csereüdültetés. Ennek keretében két szocialista ország vállalatai egymás munkaerejének egy-egy (ugyanakkora) részét üdültették, két héten át. Így kerülhettek például magyar gyári munkások a Balti-tenger partjára, illetve kelet-

²¹⁴ <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 5., 10-08

²¹⁵ Újságcikk a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984

²¹⁶ <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 2., 10-14

németek a Balatonhoz.²¹⁷ Láthatjuk tehát, hogy a mindennapi emberek utazási lehetőségei több szempontból is erőteljesen korlátozottak voltak, a párttagok és a politikai elit azonban (ahogyan az élet szinte minden területén) az utazások terén is kivételes bánásmódban részesült. S hogy ez miben nyilvánult meg? Például már az úticélok tekintetében. A Német Demokratikus Köztársaság ugyanis a fentebb már említett, európai szocialista országokon kívül más, távoli szocialista államokkal is kötött szerződést kvótákra vonatkozóan. Ilyen ország volt például Vietnám, Kuba, a Mongol Népköztársaság, valamint a Koreai Népköztársaság, de Jugoszláviával is született ilyen megállapodás. Ezeket a helyeket azonban szinte kizárólag a politikai elit, a minisztériumok és a szakszervezetek között osztották szét, s ezek tagjai közül is mindössze csak azok utazhattak, akikről a Stasi hosszas elemzés és megfigyelés után is pozitív véleménnyel volt. A kiváló pártkatonák mellett azonban volt egy másik társadalmi csoport is, mely igen gyakran részesült a távoli országokba való utazás kiváltságában: az újságírók, valamint a Képzőművészek Egyesületének tagjai. Ennek célja aligha lehetett más, mint az, hogy az állam szellemi elitjét jó hangulatban tartsák, mely egyben biztosíthatta párt-és ideológiai hűségüket, s esetleg a kelet-német politika vagy a szocializmus eszméjének népszerűsítését is. Tanároknak vagy munkásoknak szinte esélye sem volt ezekre a helyekre, legfeljebb 2-3 dolgozó polgár érdemelhette ezt ki, mégpedig különleges jutalomként. A Stasi ügynökei, valamint az általuk készített jelentések természetesen ezekről az utazásokról sem hiányoztak.²¹⁸

Mindezek után elkerülhetetlen, hogy értelmezzük az utazás fogalmát, az NDK-ra vonatkoztatva. A Német Demokratikus Köztársaságnak ugyanis, akárcsak a többi, szocialista államnak, sajátos értelmezése volt az utazásról. S hogy mi bizonyítja mindezt? E kérdés megválaszolása a fent leírtak alapján már nem is olyan nehéz: a nyugati, kapitalista országokban a szabad mozgáshoz-és helyváltoztatáshoz való jogot többnyire az alkotmány rögzítette, alkotmányos jogként, ami annyit tesz, hogy minden embernek természet adta joga volt arra, hogy eldönthesse: mikor, hová és mennyi időre utazik. Ehhez legfeljebb egy útlevele és egy vízumra volt szükségük. A szocialista országokban, így a Német Demokratikus Köztársaságban azonban ez teljesen másképp volt: a szabad mozgás-és helyváltoztatás itt nem jog volt, hanem kiváltság, melynek meglétéről vagy meg nem létéről a párthűség és az ideológiai hűség határozott.

²¹⁷ <http://www.uni-leipzig.de/fernstud/Zeitzeugen/zz177.htm>, a lipcsei egyetem hivatalos internetes oldala, Dr. Rolf Beyer személyes élményei, hozzáférés dátuma 2012. szeptember 2., 14-13

²¹⁸ Újságcikk a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984

Mindezek nyomán kijelenthetjük: az NDK nem mást követett el, mint az egyetemes emberi szabadságjogok semmibe vételét, és sárba tiprását. Ily módon azonban az ország nevében szereplő „Demokratikus” jelző groteszk, sőt, egyenesen abszurdá és képmutatóvá válik.

Az utazások tehát szigorú korlátozások alá estek, s ami a legfontosabb: csak egy kis időre garantálták az NDK elhagyását, s az úticélként felkínált, szocialista, baráti államok gyakorlatilag semmiben sem voltak szabadabbak, mint maga a Német Demokratikus Köztársaság. Természetesen voltak olyan polgárok is, akik nem csak egy rövid időtartamra kívánták elhagyni a Német Demokratikus Köztársaságot, hanem végleg vagy legalábbis „tartósabb időtartamra”. Az ő számukra több lehetőség is kínálkozott: a veszélyekkel teli, kockázatos szökés vagy az ún. „Ausreiseantrag” (azaz „Kiutazási kérelem”). Az Ausreiseantragot kiállító kelet-németek a jog által kívánták elérni, s biztosítani maguknak azt, hogy elhagyhassák a Német Demokratikus Köztársaságot. A Kiutazási kérelem azonban problémák és jogi hézagok, illetve hiányosságok sorát hordozta magában. Elég csak az alapjainál megvizsgálni az Ausreiseantragot: mindezen jogi folyamat ugyanis a Német Demokratikus Köztársaság hatályos törvényei alapján nem is létezett. Tovább bonyolította a helyzetet az is, hogy a hasonló igényeket az illetékes hatóságok nem tagadhatták meg, mert véleményük szerint az igénylő az Ausreiseantraggal egy elfogadhatatlan lemondást fogalmazott meg a létező szocializmusról. Az igényléseket tehát az illetékes hatóságok (akik természetesen együttműködtek az Állambiztonsági Minisztériummal is) nyögvenyelősen kénytelenek voltak elfogadni. Mindezek után azonban a benyújtó jobban tette, ha alaposan felkészült: ugyanis a kérvény beadásától kezdve a Stasi az egész családja minden egyes lépését részletesen megfigyelte, szinte teljes életét ellenőrzése, s gyakran befolyása alá vonta. Az igénylések elfogadása mondanunk sem kell, hosszú időt vett igénybe, néhány hónaptól kezdődően egészen néhány éves időtartamot is felölelhetett. Az igénylések elfogadását a hatóságok általában egybekötötték az NDK-állampolgári törvény 10-es paragrafusával is, mely tulajdonképpen az állampolgárságtól való megfosztást jelentette.²¹⁹ A helyzet alapjaiban csak 1975-ben változott meg. Ekkor ugyanis az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet keretében, augusztus 1-jén a Német Demokratikus Köztársaság is aláírta a

²¹⁹ Falk Blask - Belinda Bindig - Franck Gelhausen (Hrsg.): Ich packe meinen Koffer. Eine ethnologische Spurensuche rund um OstWest-Ausreisende und Spätaussiedelnde. Berlin, Ringbuch Verlag, 2009

helsinki záróokmányt, mely többek között az egyetemes emberi jogok elfogadását is rögzítette. S hogy miért érdekes ez az esemény? Elsősorban azért, mert ez valójában nem egy szerződés volt, hanem politikai kötelezettségvállalás.²²⁰ Másodsorban azonban azért érdekes, mert a Német Demokratikus Köztársaság is aláírta, s ezzel vállalta a kötelezettséget saját állampolgárai emberi jogai feletti őrködésére és biztosítására. Azon jogok biztosítására, melyeket mindeddig előszeretettel vett semmibe vagy tiport a sárba. A kelet-német polgárok számára mindez azért volt érdekes, és egyben fontos is, mert hivatkozási alapot jelentett az Ausreiseantrag esetében, hiszen a záróokmány (az 1948-es ENSZ Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatához hasonlóan²²¹) rögzítette azt, hogy „Mindenkinek joga van egy állam, beleértve saját államának szabad elhagyásához, s az oda való szabad visszatéréshez.” Ez a tény immáron megfelelő hivatkozási-és jogalapot nyújtott a kiutazási kérelmet igénylők számára. Mindezek ellenére azonban az elkövetkezendő idők során a kiutazási kérelmeket a „nyugati országokba” javarészt elutasították; a nyugati, kapitalista országokba való utazás továbbra is a Reisekader kiváltsága maradt, bár meg kell említenünk, hogy néhány esetben a kérelmeket a hatóságok mégis elfogadták. Szó sem volt azonban jóindulatról vagy engedményekről: az NDK vezetésére jellemző módon, kizárólag a „Német Demokratikus Köztársaság számára nemkívánatos polgárok” kérelmeit hagyták jóvá, ily módon megszabadulva tőlük. Az emberek lelkesedése és elhatározása azonban (minden bizonnyal az állam szigorú, erősen korlátozó és igazságtalan volta miatt) gyakorlatilag törhetetlen volt. Mi sem bizonyítja mindezt jobban, mint a kérelmek száma: 1977-től 1989-ig mintegy 316 000! kérelmet nyújtottak be! Ezen túlmenően az NDK utolsó éveiben a kérelmezők közötti összetartás addig soha nem látott szintre lépett: a kérelmezők autóik antennáira fehér szalagot kötöttek, így jelezve a többi autósnek szándékukat az NDK elhagyására, s így szülve még nagyobb fokú összetartást a távozni kívánók között. 1961 és 1988 között mintegy 383 000 ember hagyta el „legálisan” a Német Demokratikus Köztársaságot. A

²²⁰ <http://helsinki.hu/>, a Magyar Helsinki Bizottság hivatalos internetes honlapja, a hozzáférés dátuma 2012. október 16., 0-28

²²¹ Hozzá kell tennünk, hogy ez az 1948-as nyilatkozat 1975 előtt az NDK álláspontja szerint azért nem jelenthetett hivatkozási-és jogalapot a Kiutazási kérelemhez, mert a Német Demokratikus Köztársaság csak a nyilatkozat elfogadását követő évben, 1949-ben alakult, s így nem írta (írhatta) alá a nyilatkozatot (más kérdés az, hogy a nyilatkozat neve épp azért „egyetemes”, mert minden államra ugyanúgy, egységesen vonatkozik, avagy vonatkoznia kellene.). Ily módon pedig a kérelmek elutasításánál vagy visszatartásánál az illetékes hatóság hivatkozhatott arra, hogy ez a nyilatkozat nem nyújt hivatkozási alapot a kérelemhez, hiszen ez egy olyan dokumentum, melyet az NDK soha nem írt alá, így a nyilatkozat az NDK-ra nézve nem érvényes, így pedig a Német Demokratikus Köztársaság annak betartására, s figyelembe vételére sem kötelezhető. Az 1975-ös helsinki záróokmány azonban ezt az „ütőkártyát” kivette a kelet-német vezetés és a hatóságok kezéből.

szám kicsinek tűnhet, ám az NDK-n belül mégis súlyos problémákat okozott: a munkaerőpiac felsőbb szegmenseiben egyre nagyobb mértéket öltött a hiány. Ennek oka pedig az volt, hogy az országot legálisan elhagyók többsége képzett szakmunkás, orvos, mérnök, tudós vagy művész volt. (Az országot illegálisan elhagyók összessége szintén ezt a tendenciát mutatta.)

VI. fejezet

A végjáték

Azt, hogy mennyire határozottak voltak az országot elhagyni kívánók, a következő történelmi tény is kitűnően illusztrálja: 1988-tól kezdődően a kelet-német városok többségében a távozni kívánók rendszeres tüntetéseket szerveztek. A tüntetők többségét NDK-hoz hű „természetességgel” megbüntették vagy bilincsben vezették el a tüntetés helyszínéről, ám az immáron országos szintű demonstráció ennek ellenére egyáltalán nem csillapodott. A távozni kívánók mellett természetesen voltak olyanok is, akik mindvégig mélyen hittek és határozottan kiálltak az NDK és a szocializmus mellett. Minden bizonnyal ők voltak azok, akik feljelentették az Állambiztonsági Minisztériumnál azokat, akikről köztudomású volt, hogy el akarják hagyni az országot. A szocializmushoz való hűség, s az abban való kételkedés vagy csalódás a nyílt véleménynyilvánítások után új szintre lépett: a jelenség immáron nem csak az állam és a kelet-német vezetés számára bizonyult gordiuszi csomónak, de súlyos társadalmi problémát is okozott: ugyanis ez a kérdés szembeállította egymással a kelet-német társadalom csaknem egészét. S mivel a távozni kívánók minősültek az „állam ellenségének”, így általában ők húzták a rövidebbet. A Stasi állandó megfigyelése és zaklatása mellett a mindennapi életben is hátrányos megkülönböztetés érte őket, mondhatni, a kelet-német társadalom szocializmushoz és a kelet-német vezetéshez hű része szociálisan kiközösítette azokat, akikről tudta, hogy „lázadó”. Az egyre nagyobb mértékben duzzadó, súlyos társadalmi ellentétek végül 1989-ben országos szintű tüntetésekből és tömegméretű felkelésekből manifesztálódtak: 1989. szeptember 4-én, hétfőn Lipcsében több ezer ember gyűlt össze egy tüntetésen. A tüntetés egy demonstráció-sorozatot indított el, mely 1989. szeptember 4-e, hétfő után a „Montagsdemonstrationen” („Hétfői tüntetések”) nevet kapta, s jelszavává a „*Wir sind das Volk*” (azaz: „Mi vagyunk a Nép”) mondat vált. Nevével ellentétben azonban nem csak hétfőn, hanem a hét többi napján is demonstráltak a tüntetők, akiknek célja egy új,

demokratikus rend megteremtése, s ezáltal a SED egyeduralmának megtörése volt. Az első, lipcsei tüntetés fő koordinátora két pap, Christian Führer és Christoph Wonneberger voltak. A megmozdulás során 5 transzparenst feszítettek ki a tüntetők. Ezek feliratai, a teljesség igény nélkül: „Für ein offenes Land mit freien Menschen” („Egy szabad emberekkel telt, nyílt országért”), „Freiheit!” („Szabadságot!”), „Wir wollen raus!” („El akarunk menni!”). A tüntetésen természetesen a Stasi beépített ügynökei is jelen voltak, s így a transzparenseket rövid időn belül szétszaggatták, majd ezután a tüntetés feloszlásával is megpróbálkoztak: sikertelenül. A dühöngő tömeg a „Stasi raus!” mondatot kezdte skandálni, mely magyarul annyit tesz: „Stasi, takarodj!” S hogy leggyakrabban miért éppen hétfőnként gyűltek össze a rendszer ellenzői? Ennek oka egyszerű, s egyben praktikus is: hétfő délutánonként a SED párttagok nem zavarhatták meg a hasonló megmozdulásokat, mert ebben az időpontban pártgyűlésen kellett lenniük. Ennek ellenére a tüntetések természetesen nem voltak, nem lehettek zavartalanok: a kelet-német biztonsági erők több ízben is erőszakot alkalmaztak a tüntetők ellen. Az erőszakhullám legfőképp 1989. október 2-án, valamint az NDK alapítása 40 éves évfordulójának központi, állami ünnepeinek nyomán, október 8-án és 9-én lángolt fel, de például mindezeket megelőzően, szeptember 11-én a tüntetésen 89 embert tartóztattak le.²²²

A tüntetéssorozat azonban nem csak Lipcsére korlátozódott, hanem egyre terjedt, NDK-szerte: 1989. október 4-én Drezdában is tömeges tüntetés alakult ki, melynek során már a karhatalmi erőszak is nagyobb mértékben eszkalálódott, mint Lipcsében. Egyre inkább bevett szokás volt ugyanis a kelet-németek között az NSZK prágai konzulátusán keresztül történő szökés.²²³ 1989. október 4-én ennek okán 4 vonat érkezett a drezdai főpályaudvarra (a már menekültstátuszt kapott kelet-németeket kelet-német vonatok szállították át az NSZK-ba). Az állomáson ekkor mintegy 5 000 ember zsúfolódott össze azzal a céllal, hogy bármi áron feljusson a vonatok egyikére, s így végre elhagyhassa a Német Demokratikus Köztársaságot. Mindezek hatására a pályaudvaron természetesen a Néprendőrség (Volkspolizei) is megjelent, mégpedig azért, hogy a

²²² Korabeli hang-és videofelvételek alapján, melyek a <http://www.jugendopposition.de/index.php?id=214> internetes oldalon találhatók

²²³ A konzulátusra bemászva ugyanis a szökést megkísérlők menekültstátuszért folyamodhattak, melyet szinte minden esetben meg is kaptak, s ily módon elhagyhatták a Német Demokratikus Köztársaságot. Mivel a konzulátusok területe a nemzetközi jog alapján a konzulokat küldő állam területének minősül, így a csehszlovák (szovjetek által erősen befolyásolt) rendfenntartó erőknek tehetetlenül kellett mindezt végignéznie, hiszen ha a konzulátusra betörték volna, azzal tulajdonképpen az NSZK határát sértették volna meg.

megmozdulást szétverje, s ezáltal az 5 000 ember tervét megghiúsítsa. A reményvesztett és feldühödött nép indulata azonban rövid időn belül elszabadult: az emberek felgyújtottak egy rendőrautót, s utcakövekkel, valamint az állomás egyes általuk szétrombolt részeivel dobálták meg a rendőröket, akik válaszként gumibotokkal verték az embereket, valamint könnygázt és vízágyút is bevetettek. A történetek után október 8-áig a hatóságok mintegy 1 300 embert vettek őrizetbe a tüntetéssel kapcsolatban. A legérdekesebb azonban mégis az volt, hogy a kelet-német, SED-vezette média nem nyújtott semmilyen hivatalos tájékoztatást a történetekről, ezzel szemben a nyugat-német média részletes tudósítást közölt róla. S mivel az emberek (a törvénnyel ellentétben) néhány háztartásban fogták, és rendszeresen nézték a nyugat-német adókat, mégis tudomást szereztek a történetekről. A diákok kérdéseire a tanárok különböző, nem hivatalos tájékoztatást nyújtottak a tanulóknak az eseményről.^{224 225 226}

A karhatalmi erőszak, és a tömeges letartóztatások ellenére a tüntetés tovább terjedt az NDK-ban: miután 1989. október 4-én és 5-én a prágai konzulátuson keresztül menekülők vonatai elhaladtak Plauen városán keresztül, a plaueni „lázadók” is aktivizálódtak. Október 7-én a Theater-és a Grotewohl téren hatalmas tüntetés bontakozott ki, mintegy 15-20 000 ember részvételével (a város lakossága ekkoriban körülbelül 80 ezer fő volt, így a tüntetésen résztvevő 15-20 000 ember számaránya figyelemre méltó: szinte minden negyedik polgár részt vett a tüntetésen!). A Néprendőrség a plaueni tüntetőkre is lecsapott: itt is bevetették a vízágyúkat. Ezzel azonban nem sikerült felosztatniuk a tüntetést, sőt, csak olajat öntöttek vele a tüzre: a tüntetők ugyanis a polgármesteri hivatal elé vonultak. A polgármesteri hivatalnál gépfegyveres erők voltak készenlétben, s a Néprendőrség ismét brutálisan lecsapott a tüntetőkre, akik visszafordultak, s a Grotewohl tér felé vonultak. Nem sokkal ezt követően a Néprendőrség egy helikoptert is bevetett, mely olyan alacsonyan körözött a tér felett, amennyire csak tudott. A népet azonban ezzel sem sikerült megfélemlíteni: a tüntetők újfent rendezték soraikat, s hamarosan a vasútállomás felé indultak, majd újra a polgármesteri hivatalhoz vonultak, immáron transzparenszekkel, melyeken a következő sorok álltak (a teljesség igény nélkül): *„Wir brauchen Reformen!”* („Reformokat akarunk!”), *„Für Reformen und Reisefreiheit gegen Massenflucht-vor allem Frieden”*

²²⁴ Ehrhart Neubert: Unsere Revolution. Die Geschichte der Jahre 1989/90. Piper, München 2009

²²⁵ Ilko-Sascha Kowalczyk: Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR. C.H. Beck, München 2009

²²⁶ Martin Jankowski: Der Tag, der Deutschland veränderte – 9. Oktober 1989. Essay. Schriftenreihe des Sächsischen Landesbeauftragten für die Stasiunterlagen Nr. 7, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2007

(„A reformokért és az utazási szabadságért a tömeges szökésekkel szemben-mindenekelőtt a békéért”), „*Reisefreiheit-Meinungsfreiheit-Pressefreiheit*” („Utazási szabadság-Véleménynyilvánítás szabadsága-Sajtószabadság”). A dühöngő nép a polgármesteri hivatal előtt skandálni kezdett, mégpedig annak érdekében, hogy a polgármester, Dr. Norbert Martin jöjjön ki, és beszéljen a néppel. A polgármesteri hivatal Thomas Küttlert, a kiváló közvetítőt vetette be, aki mintegy tolmácsként szolgált a nép, a rendőrség és a polgármester között. Küttlernek kétségkívül nagy szerepe volt abban, hogy a tüntetés viszonylag békés maradt, s a tömeg indulata nem szabadult el (mint például Drezdában korábban). A közvetítés eredményeképp a tüntetők végül este 6 óra körül azt kezdték skandálni, hogy: „*Wir kommen zurück!*” (azaz: „Visszajövünk!”), s a tüntetők nagy része feloszlott. A térről azonban mégsem ment mindenki haza: körülbelül 130 ember ott maradt, és tovább tüntetett. Ennek azonban rövid időn belül következménye lett: a katonaság katonai csapatszállítókkal vonult fel a téren, melynek hatására a tüntetők szétszéledtek. A katonai csapatszállítók eltűnésével azonban éjjel 11 órakor újfent összegyűltek a tüntetők, mintegy 70-en. Többségüket az időközben újfent felvonuló biztonsági erők letartóztatták, és brutálisan kihallgatták. Az este folyamán 61 embert tartóztattak le a tüntetők közül. Ezek után azonban minden egyes szombaton, az első szabad választások időpontjáig (1990. március 18.) tüntetések voltak Plauenben. Az október 7-ei plaueni tüntetés érdekes pont az NDK történelmében: ez volt ugyanis az első olyan tüntetés, melyet a kelet-német biztonsági erők képtelenek voltak feloszlítani. Ez a tény azonban nem csak a plauenieknek jelentett biztatást és adott erőt a további ellenálláshoz, hanem a kelet-német tüntetők egészének.^{227 228}

Mindössze egy nappal később, 1989. október 8-án Drezdában újabb tüntetés alakult ki, bár az, hogy miként szerveződött, máig titok. Minden bizonnyal spontán módon alakult ki, ezt támaszthatja alá a résztvevők száma is: mindössze 1 000 fő alkotta a tüntetőket, ami a korábbi tüntetésekhez képest jelentéktelen számnak mondható. A megmozdulást az eddigiekhez hasonlóan a Néprendőrség feloszlatta, s a tüntetők közül több száz főt vett őrizetbe. A letartóztatott ellenállókat a bautzeni Stasi börtönbe vitték, és egy éjszakán át fogva tartották, illetve kihallgatták őket. Még ugyanezen a napon, estefelé újabb tüntetés alakult ki a Prager Straßén. S bár a korábbiakhoz képest ez a tüntetés is kicsinek számított, tagjai közül egy a Néprendőrség által bekerített csoportnak nagy

²²⁷ Ehrhart Neubert: *Unsere Revolution. Die Geschichte der Jahre 1989/90*. Piper, München 2009

²²⁸ Thomas Küttler, Jean Curt Röder (Hrsg.): *Die Wende in Plauen*. Vogtländischer Heimatverlag Neupert, Plauen 1991,

dolgot sikerült véghezvinnie: sikerült kikényszeríteniük egy találkozót a drezdai főpolgármesterrel, s ezzel egyben sikerült elkerülni a további, súlyos konfrontációt. A tárgyalás sikere abban állt, hogy ez volt az első olyan megbeszélés, mely a reformokért tüntetők és a hatalom között zajlott (a plaueni megbeszélésen gyakorlatilag csak a tüntetés feloszlataása került szóba). Az október 8-át követő napokban Drezdában több tüntetés is zajlott, az igazán fontos és érdekes események azonban Lipcsében történtek.

229

1989. október 9-én ugyanis Lipcsében addig soha nem látott számú ember gyűlt össze tüntetni az „*Auf die Straße!*” („Utcára!”), valamint a „*Wir sind das Volk!*” („Mi vagyunk a nép!”) jelszavak nyomán. Ez a tüntetés azonban nem csak a résztvevők száma miatt volt más, mint a többi eddigi demonstráció: a korábbiakból okulva, a tüntetők vezetői egy kis nyomdában mintegy 25 000 szórólapot nyomtattak, mellyel azonban nem a tüntetőkhez, hanem sokkal inkább a rendfenntartókhoz kívántak szólni. A szórólapon az alábbi sorok álltak: „*Wir sind ein Volk! Gewalt unter uns hinterläßt ewig blutende Wunden! Für die entstandene ernste Situation müssen vor allem Partei und Regierung verantwortlich gemacht werden.*” Azaz: „Mi egy nép vagyunk! A köztünk történő erőszak örökké vérző sebeket hagy hátra! A jelenlegi súlyos helyzetért mindenekelőtt a pártot és a vezetést kell felelőssé tenni!” A tüntetés központi személyiségei között ezúttal is ott volt a két, már korábban is említett lipcsei pap: Christian Führer és Christoph Wonneberger, de újabb fontos személyek is feltűntek, akik az ellenállókkal szembeni erőszakmentességet tüzték zászlajukra. Ilyen volt Kurt Masur karmester, Dr. Peter Zimmermann teológus, Bernd Lutz-Lange humorista, valamint három titkár az SED lipcsei körzetvezetésétől, Dr. Kurt Meyer, Jochen Pommert és Dr. Roland Wötzel. Utóbbi 6 személy felhívást állított össze, melyet többek között a lipcsei templomokban is felolvastak. A szervezetség nagy eredményt hozott: már délután kezdtek gyülekezni a tüntetők, s a templomból távozók közül szinte mindenki csatlakozott a demonstrációhoz. Az istentiszteletekről távozók kezükben égő gyertyákat tartottak, ezzel jelezve békés szándékukat. A tüntetésre való felhíváson kívül azonban a rendfenntartóknak szánt üzenet is hatott: a Néprendőrség tagjai nem csaptak le a tüntetőkre, s egyenesen megparancsolták nekik, hogy erőszakot kizárólag önvédelemből alkalmazhatnak. A tüntetés így végig békés maradt, s talán ennek is köszönhető a megjelentek magas száma: addig még soha nem látott tömegek, több mint

²²⁹ Wolfgang Schuller: Die deutsche Revolution 1989. Rowohlt, Berlin 2009

70 000 ember vett részt a demonstráción! Az, hogy a rendfenntartó erők miért nem támadtak, máig megmagyarázatlan. A legvalószínűbb azonban, hogy a következő sorokban leírtak nyomán történt minden úgy, ahogyan történt. Maga a döntés talán meglepő módon nem országos, hanem lipcsei szinten született. A Kerületi Műveletek Irányításának (Bezirkseinsatzleitung) elnöke, Helmut Hackenberg az ügy kapcsán (Kelet-) Berlinhez fordult, ám Egon Krenz SED-főtitkártól csupán tartózkodó, visszahúzódnó választ kapott. Mivel Hackenberg egyedül nem akarta vállalni a felelősséget egy esetleges vérfürdőért, így időközben találkozott a lipcsei rendőrfőkapitánnyal, Gerhard Straßenburggal, s közös megegyezés és megbeszélés alapján úgy döntöttek, hogy nem vetnek be rendfenntartó erőket a tüntetők ellen. A tüntetés tehát e döntés miatt is, békében zajlott le.²³⁰

A tüntetés békés volta azonban nem csak az aktuális tüntetést befolyásolta, hanem már egy héttel később, 1989. október 15-én is éreztette hatását. Az október 15-ei tüntetésen ugyanis már mintegy 120 000! ember jelent meg.²³¹ A rendfenntartó erők ezúttal is csak készenlétben álltak a tüntetés alatt, bevetésükre nem került sor. Ez a tény ismét buzdító hatással volt a tüntetőkre: újabb egy héttel később, október 22-én a tüntetők száma elérte a 320 000 főt!²³² Ez pedig a tüntetések során addig soha nem tapasztalt arányt mutatott: Lipcse lakossága ugyanis ekkoriban 550 000 körül mozgott. Rövid számolással rájöhetünk, hogy végső soron tehát az október 22-ei tüntetésen a lakosság több mint 58%-a jelen volt! A számadat drámaiságát illusztrálандó, hívjuk segítségül a demográfia tudományát. A társadalmat, s ezzel egyben Lipcse társadalmát is, bontsuk 3, számunkra fontos szempontok alapján különálló csoportra: a gyermekekre (15 év alatt), a munkaképesekre (férfiaknál 15 és 65 év között, míg nőknél 15 és 60 év között kerül valaki ebbe a csoportba), valamint a nyugdíjasokra (férfiaknál 65 év, míg nőknél 60 év felett kerül valaki ebbe a csoportba). A tüntetésekre a népesség 15 év alatti része nem valószínű, hogy elment, hiszen egyrészt valószínűleg nem voltak tisztában az okokkal, illetve ezen felül súlyos veszélynek tették volna ki magukat a részvétellel. A nyugdíjasok csoportjáról ezt szintén elmondhatjuk, hiszen idős koruk és egészségi

²³⁰ Uwe Schwabe: „Für ein offenes Land mit freien Menschen.“ Geschichte einer Losung. In: Lindner, Bernd (Hg.): Zum Herbst '89. Demokratische Bewegung in der DDR. Forum Verlag, Leipzig 1994. Seite 9-10.

²³¹ Hannes Bahrmann, Christoph Links: Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989. Ch. Links Verlag, Berlin 1994, Seiten 32 und 47

²³² Hannes Bahrmann, Christoph Links: Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989. Ch. Links Verlag, Berlin 1994, Seiten 32 und 47

állapotuk valamint mozgási korlátozottságuk miatt ők is veszélyben lettek volna egy tüntetésen, elegendő csupán arra gondolnunk, hogy mennyire védtelen lehet egy idős ember a felfegyverzett, kiválóan képzett Néprendőrség tagjaival szemben (ugyanez a gyermekekről is elmondható). Ezen tények természetesen nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy az említett két csoport képviseltette volna magát a demonstrációkon. A realitás azonban az, hogy a tüntetésen résztvevők csaknem egésze minden bizonnyal a munkaképesek csoportjából került ki. 1989-ben a Német Demokratikus Köztársaság népességének 64,4%-a volt munkaképes állapotban.²³³ Természetesen Lipcsére nem valószínű, hogy pontosan ugyanez az adat volt igaz, de az országos számadat mindenképpen jó kiindulási alap, mivel nem torzíthat nagymértékben (az eltérés mindössze pár százalék lehet), így az országos adatot vonatkoztassuk most Lipcsére. Lipcse lakossága 1989-ben körülbelül 550 000 fő volt. Az 550 000 fő közül tehát 354 200 volt a munkaképesek száma (a 354 200 az 550 000-nek a 64,4%-a). Amennyiben az 1989. október 22-ei tüntetés résztvevőinek számát e adatot is figyelembe véve vizsgáljuk, könnyen rájöhethünk arra, hogy valójában milyen hatalmas megmozdulás volt ez: a 354 200 munkaképes polgár közül 320 000 volt jelen a tüntetésen, ami a munkaképesek több mint 90%-a (egészen pontosan 90,34%)! Tíz munkaképesből tehát 9 tüntetett. Ez mindenképpen elképesztő adat.

Az egyre inkább terjedő, egyre gyakoribb, s egyre nagyobbá váló tüntetések abszolút indikátorai voltak az NDK hanyatlásának. Mi sem bizonyíthatja ezt jobban egy történelmi ténynél. A lipcsei 120 000 fős, október 15-ei tüntetést követően, rövid időn belül, 1989. október 18-án Erich Honecker, a Német Demokratikus Köztársaság Államtanácsának 3. elnöke (azaz Kelet-Németország legfőbb politikai-és állami vezetője) minden tisztségéről lemondott, s visszavonult a politikától. Honecker lemondását azonban egyértelműen nem írhatjuk kizárólag az NDK-szerte tömegessé váló tüntetések számlájára (melyek egyik legfőbb célja már a kezdetektől fogva az utazási szabadság kivívása volt). Erich Honecker elődje, Walter Ulbricht hivatali ideje alatt (1950. július 24. - 1971. május 3.) a gazdaságpolitikára helyezte a hangsúlyt, míg Erich Honecker a gazdaság-és a társadalompolitika egységét hirdette, s Brezsnyev támogatását (is) élvezve, a Walter Ulbricht által javasolt gazdasági liberalizációt elítélők élére állt. Mindezzel sikeresen meggyengítette Ulbricht párton belüli helyzetét, s ez

²³³ André Steiner (unter Mitarbeit von Matthias Judt und Thomas Reichel): Statistische Übersichten zur Sozialpolitik in Deutschland seit 1945 – Band SBZ/DDR – , Seite 13, Tabelle

végül odáig vezetett, hogy 1971-ben a SED első titkárává választották, s így ő került az NDK élére. Korábbi tevékenysége nyomán magától értetődött, hogy az Ulbricht által korábban javasolt liberalizációs lépéseket lesöpörte az asztalról, s a szintén Ulbricht által meglazított központi irányítást újból megerősítette (ennek egyik központi, s egyben legnagyobb közfelháborodást kiváltó eleme volt az 1975-ben a Szovjetunióval megkötött barátsági szerződés, mely ismét megerősítette az NDK szovjetektől való függését). Talán ezek hatására is, a kelet-német gazdaság hamar lelassult, sőt, recesszió kezdődött, mely egyre csak súlyosbodott. A Német Demokratikus Köztársaság már az 1970-es években hatalmas hitelek felvételére kényszerült, annak érdekében, hogy az egyre forrongó kelet-német polgárok életszínvonalát az állam tartani tudja (a felvett kölcsönből az NDK nehezen előállítható fogyasztási cikkeket vásárolt állampolgárai számára). Ezzel azonban kezdetét vette az NDK pénzügyi készleteinek teljes kiürülése, s felörlődése. Ezt csak igazolta az a tény is, hogy az NDK 1981-ben már azért vett fel hiteleket nyugati kereskedelmi bankoktól, hogy a többi hitel kamatait fedezni tudja. Az NDK tehát mindössze 10 év alatt hatalmas adósságspirálba került, ennek eredménye pedig többek között az lett, hogy a korabeli nagyberuházások sorra áldozatul estek. A kialakult pénzügyi helyzet hamar elharapódzott, s egyre inkább tarthatatlanná vált: 1984-ben például több mint 40 000 kelet-német polgár településére adta áldását az NDK vezetése; az érintettek többsége nyugdíjas volt. Ennek oka egyszerű: az NDK vezetése a nyugdíjasokra ugyanis mindig is hasztalanként tekintett (ezért volt például az utazás a nyugdíjasok számára sokkal egyszerűbb, mint a munkaképes polgárok számára), ugyanis ők már nem tudtak hozzájárulni a gazdaság növekedéséhez, sőt, nyugdíjuk folyósítása egyre súlyosabb gondot, s egyre növekvő kiadást jelentett az államnak. A nyugdíjasok tehát ezért mehettek, helyesebben ezért kellett menniük. Rövid időn belül, 1985-től kezdődően a tarthatatlan gazdasági helyzet mellett az NDK-nak politikai válsággal is szembe kellett néznie: a Szovjetunió vezetője Mihail Gorbacsov lett, aki a Szovjetunióban reformok sorát vezette be (pl.: peresztrojka). Gorbacsov reformlépéseit az NDK konzervatív kommunista vezetése elfogadhatatlannak tartotta, sőt, egyértelműen elutasította, így viszont a keleti, szocialista blokkon belül is egyre inkább elszigetelődött politikailag. E súlyos gondok közepette az NDK válsága egyre több területre terjedt át; a kelet-német társadalom és a kelet-német kormányzat viszonya ugyanis mindinkább kiéleződött: ez a feszültség többek között 1988. január 17-én a Rosa Luxemburg és a Karl Liebknecht emlékére rendezett gyűlésen eszkalálódott. A tüntetők ugyanis egy transzparenst emeltek a levegőbe, melyen ez állt: „A szabadság

mindig a másként gondolkodók szabadsága”. Ezek után a rendfenntartó erők több nyugati tévécsatorna kamerái előtt tüntetők sokaságát verték össze brutálisan, mely világszerte nagy felháborodást váltott ki. Az esemény üzenete egyértelmű volt: az állampolgárok nem bírták a törvények által biztosított súlyos szorítást, és jogkorlátozást, s ennek hangot is adtak, a kelet-német kormány pedig az erőszakban, illetve az erődemonstrációban látta a megoldást, mint később kiderül, súlyos hibát ejtve ezzel. Az egyre súlyosbodó gazdasági problémák miatt az NDK 1989-re a teljes pénzügyi összeomlás szélére sodródott, s egyre inkább a levegőben volt a politika, s a társadalom válsága is. Mindezek ellenére azonban a helyhatósági választásokon a SED egységes listája 98,85%-os, abszolút győzelmet aratott, mely tovább hergelte az amúgy is forrongó kelet-német társadalmat, a világ közvéleményével egyetemben. A szinte végletekig kiélezett társadalmi feszültség odáig vezetett, hogy a kelet-német polgárok az NSZK prágai, a varsói és a budapesti nagykövetségeire bemásztak, s menekültstátuszért folyamodtak. A választási eredmények kihirdetése a még az NDK-ban maradt polgárokat is felzaklatta, akik tömegével tüntettek a kelet-német városokban. Mondanunk sem kell, hogy a Néprendőrség a korábbi gyakorlattal megegyezően, sorra, brutális erőszakkal oszlatta fel ezeket a tüntetéseket. A következő jelentős eseményre 1989. augusztus 19-én került sor. Ekkor ugyanis a magyar-osztrák határon megrendezték a páneurópai pikniket. A helyzetet kihasználva sok NDK polgár utazott ki Ausztriába, valamint a budapesti NSZK nagykövetségre bemászott kelet-németek augusztus 23-án szabadon elutazhattak a Német Szövetségi Köztársaságba. Mindezek hatására 1989. szeptember 4-étől kezdődően NDK-szerte tömeges tüntetések kezdődtek (a Montagsdemonstrationen, melynek főbb eseményeiről és állomásairól korábban beszámoltam). Az események innentől kezdve erőteljesen felgyorsultak: 1989. szeptember 30-án a varsói nagykövetségre bemászott kelet-németek is elutazhattak az NSZK-ba. Ezután, október 1-jén mintegy 7 600 kelet-német gyűlt össze az NSZK prágai nagykövetsége előtt, annak ellenére, hogy a csehszlovák rendőrség mindezt meg akarta akadályozni. Azért tüntettek, hogy ők is elhagyhassák az NDK-t. A kelet-német vezetés 1989. október 3-án jóvá is hagyta kérésüket.²³⁴ Ezt követően, október 10-én Horn Gyula, a Magyar Népköztársaság külügyminisztere, az NDK-val való előzetes egyeztetés nélkül, a televízióban jelentette be, hogy a Magyarországon tartózkodó

²³⁴ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 18., 2-30

NDK-polgárok úti okmányaikkal szabadon távozhatnak a Magyar Népköztársaságból, abba az országba, mely befogadja őket. Még aznap éjjel több ezer NDK-polgár hagyta el az országot a hegyeshalmi határátkelőnél.²³⁵ A kelet-német vezetés mértéktelen dühvel reagált a lépésre, s nem Magyarországot nem egyébbel vádolta, mint a szocializmus elárulásával. Az NDK szempontjából tehát a helyzet egyre csak fokozódott, s a vezetés semmilyen érdemi lépést nem volt képes tenni annak érdekében, hogy az egész ne válhasson visszafordíthatatlanná. A folyamatot azonban, talán a kelet-német vezetés reményeivel ellentétben a Gorbacsov által a Német Demokratikus Köztársaság fennállása negyvenedik esztendejének apropója miatt 1989. október 7-én tett látogatása sem állította meg, sőt, nem is fékezte. Gorbacsov ugyanis beszédében a reformok szükségességéről beszélt, melyet egy idézettel is alátámasztott: „*Aki túl későn jön, azt megbünteti az élet.*”²³⁶ A politikai vezetés számítása tehát nem jött be, ugyanis ez a kijelentés aligha utalhatott másra, mint a reformok feltétel nélküli szükségességére. A kijelentésnek alapvetően két hatása volt: a hatalomban lévőket gyengítette, mind a bel, mind pedig a külpolitika terén, illetve reményt, és bátorságot adott a reformokért síkra szálló tüntetők tömegének, akik már a beszéddel egyidőben is ezrével tüntettek a reformokért, a szólásszabadságért és az utazási szabadságért, országszerte. A tüntetéseket ezúttal is brutális kegyetlenséggel verte szét a Néprendőrség és a Stasi; ezernél is több demonstrálót állítottak elő, s még többet vertek össze.²³⁷ A kormányzat könyörtelen fellépése, s a tomboló karhatalmi erőszak nyomán azonban a tüntetések nem szorultak vissza, sőt, egyre inkább duzzadtak (talán Gorbacsov nyilatkozatának hatására is). Mindezen események nyomán Erich Honecker 1989. október 18-án „szabad akaratából” lemondott minden tisztségéről, s visszavonult a politikától.²³⁸ Utódja, az új pártfőtitkár, Egon Krenz lett, aki mint már a lipcsei Néprendőrség-bevetési

²³⁵ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 18., 2-30

²³⁶ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 18., 2-30

²³⁷ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 18., 2-30

²³⁸ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 18., 2-30

kérdésnél is láthattuk, nem volt túl határozott és erélyes politikus. A Volkskammer²³⁹ ezt követően, rövid időn belül, 1989. október 24-én ugyancsak Egon Krenzét választotta államelnökké, s a honvédelmi tanács elnökévé is. A reakció a nép részéről nem váratott sokáig magára: már aznap este mintegy 300 000 ember tüntetett az újfent fellángoló „hatalomkoncentráció” ellen.²⁴⁰ Talán már az egész NDK sorsára nézve volt előrejelzés az, hogy a tüntetők ellen nem léptek fel a karhatalmi erők, sőt, október 27-én a Német Demokratikus Köztársaság államtanácsa átfogó amnesztiát hirdetett a „szökevények” és a tüntetések résztvevőivel szemben.²⁴¹ Ekkor kezdhette érezni a politikai elit, hogy a nép ellen alkalmazott erőszak valójában a párt és a vezetés ellen fordította a kelet-német nép egészét, ám ez a felismerés már későn jött. Minden bizonnyal az amnesztián felbátorodva, november 4-én Berlinben 500 000 és 1 000 000 közötti polgár tüntetett a demokratikus reformokért, és a hatalom monopóliuma ellen. Ezzel azonban egy gyakorlatilag visszafordíthatatlan folyamat vette kezdetét az NDK-ban: mindössze 2 nappal a tüntetéseket követően, november 6-án Erich Mielke állambiztonsági miniszter azt az utasítást adta ki a Stasi ügynökeinek, hogy a MfS szolgálati helyein található robbanóanyagokat semmisítsék meg vagy szállítsák el. Ez már önmagában is erőteljes visszavonulást jelzett az NDK-vezetés részéről, ám ezzel még korántsem ért véget a folyamat: Mielke utasítását követően az NDK sajtójában ugyanis megjelent egy kérelem, az utazási szabadság biztosításáért, mely széleskörű felháborodást, s kritikát váltott ki a Volkskammerben, s a felelős személyek mindezek hatására természetesen, már a következő napon teljes mértékben elutasították a kérést. Még ugyanezen a napon, 1989. október 7-én Willi Stoph miniszterelnök és a teljes NDK-vezetés lemondott, s őket másnap a Politbüro is követte: ez a szervezet is lemondott, s helyette egy sokkal kisebb bizottság állt fel, melynek főtitkárává szintén Egon Krenzét választották. Ezzel egyidejűleg Erich Honecker ellen hivatalos eljárás indult, hivatali visszaélés, és

²³⁹ A Volkskammer (magyarul Népgyűlés) a Német Demokratikus Köztársaság parlamentje, mely az NDK alkotmánya szerint az állam legfőbb hatalmi szerve volt. Tagjait (500 fő) négyévente választották, az úgynevezett „Nemzeti Front Egységlistájáról”, melyre az egyesített pártok és tömegszervezetek javaslata alapján lehetett felkerülni. A jelöltek abszolút többsége a SED tagja volt, de a listán szereplő nem SED-tagoknak is a párt politikáját kellett képviselnie. E körülmények alapján kijelenthető, hogy a választások központilag erőteljesen manipuláltak, s ezáltal egyértelműen antidemokratikusak voltak.

²⁴⁰ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 24., 23-45

²⁴¹ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 24., 23-45

korruptió vádjával. A teljes összeomlás mindezen eseményekkel és intézkedésekkel gyakorlatilag már a küszöbön állt, s másnap, 1989. november 9-én meg is történt, amikor az új Politbüro tagjaként Günther Schwaboski, az erős társadalmi, s diplomáciai nyomás hatására, 18 óra 57 perckor a következő bejelentést tette egy sajtótájékoztatón: *„A külföldi magánutazások ezentúl feltétel nélkül igényelhetők. Az intézkedések azonnali hatállyal érvénybe lépnek.”* A bejelentés hatására a határátkelőknél a helyzet rövid időn belül a végletekig fokozódott: a bejelentést követően, mindössze egy órán belül hatalmasra nőtt a tömeg a határátkelőknél. A határőrök ellenálltak a feldühödött tömegnek, s több esetben szét is kergették őket. A határokat végül, a határőrparancsnokok heves ellenállásának ellenére, 22 óra 30 perckor hivatalosan is megnyitották, s csak ezen az éjszakán mintegy 10 000 kelet-berlini jutott át Nyugat-Berlinbe. 1989. november 10-én Willy Brandt, a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja a történetek hatására megszakította látogatását Lengyelországban, s Nyugat-Berlinbe visszatérve a következőképp nyilatkozott: *„Most végre egybeforr az, ami összetartozik.”* Az ezt követő hétvégén mintegy 3 millió kelet-német látogatott el Nyugat-Berlinbe vagy Nyugat-Németországba. A Német Demokratikus Köztársaság összeomlási folyamata ebben az időben napról napra, egyre erőteljesebben haladt előre, s ezt látva, Horst Sindermann, a Népgyűlés elnöke is lemondott. Azt ezt követő esemény már maga is jelezte a folyamat visszafordíthatatlanságát: utódja Günther Maleuda lett, akit először választottak titkos szavazással az NDK történelmében. Külön érdekesség emelett az is, hogy Maleuda nem a SED tagja, hanem a Német Demokratikus Parasztpárt elnöke volt. Ezzel párhuzamosan az új miniszterelnök Hans Modrow lett, aki egyértelműen a reformok mellett kötelezte el magát, s ennek nyomán Gorbacsov, a Szovjetunió vezetője kijelentette, hogy a *„az egységes Németország megteremtése német belügy.”* A kijelentés a már gyakorlatilag amúgy is visszafordíthatatlan összeomlási folyamatot immáron nemzetközivé tette, s a helyzet nemzetköziségét erősítette, s az NDK összeomlását nagyban befolyásolta Helmut Kohl nyugat-német kancellár azon javaslata is, melyben kifejtette egy NSZK-NDK konföderáció létrejöttének lehetőségét. Az NDK válsága tehát immár nem csak súlyos bel-, hanem legalább ugyanolyan súlyos külpolitikai válsággá nőtte ki magát. A belpolitikai színtéren a válság hatalmas méreteket öltött: a nemrég még vezető állami tisztségeket betöltő Erich Honeckert, Willi Stophot és Erich Mielkét 1989. december 3-án kizárták a SED-ből. Ez a lépés kétségtelenül hatalmas belpolitikai és pártbéli zűrzavarról tanúskodott: ezek nyomán december 6-án Egon Krenz szintén lemondott

minden tisztségéről, s visszavonult a politikától; az NDK új államelnöke a Liberal-Demokratische Partei Deutschlands (Németország Liberális-Demokrata Pártja, német rövidítése LDPD) elnöke, Manfred Gerlach lett. Ezt követően nem csak az NDK egésze, hanem a SED is jelezte, hogy már nem képes kezelni a helyzetet: 1989. december 16-án a tagok többségének döntése alapján a pártot Partei des Demokratischen Sozialismus-ra nevezték át (rövidítve PDS, neve magyarra fordítva: A Demokratikus Szocializmus Pártja). A legeggyértelműbb jelzésre az NDK összeomlásra vonatkozóan e események sorozatát követve nem kellett sokat várni: december 20-án Helmut Kohl, nyugat-német kancellár, és Hans Modrow kelet-német miniszterelnök drezdai találkozásán megállapodás született a német-német egyeztetési tárgyalásokról, s rövid időn belül, december 22-én, 38 év után újra megnyílt a brandenburgi kapu. Az NDK bukási folyamatát az sem befolyásolta, hogy közben már 1990-et írtunk. Elsősorban a belpolitikai színtéren zajlottak le komoly átalakulási folyamatok: január 20-án a PDS tagjai felét kizárta soraiból, míg február 7-én a már korábban is létező ellenzéki csoportosulások közül 4 szervezet, a Neues Forum (Új Fórum), a Demokratie Jetzt (Demokráciát Most), az Initiative für Frieden und Menschenrechte (Kezdeményezés a Békéért és az Emberi Jogokért), valamint az Unabhängiger Frauenverband (Független Nők Egyesülete) megalapította a Bündnis 90-et (90-es Szövetség), mely a későbbi választások során, sőt, még napjainkban is jelentős belpolitikai tényező lett. A belpolitikával kapcsolatos fejlemények között szintén jelentős szerepe volt annak is, hogy a Népgyűlés február 20-án elfogadta az új választási törvényt.²⁴² Ez a választási törvény immáron hivatalosan is jelezte, hogy merre tart a rohamtempóban lejátszódott folyamat: megmutatta az NDK lakosságának, hogy országuk a demokratikus Európa felé halad. S hogy miből lehet ezt a tanulságot levonni? Elegendő csupán elolvasni az új választási törvényt, mely 4 évente megrendezett, több párt részvételével zajló, demokratikus választásokat irányzott elő, s minden 18. életévét betöltött polgárt választójoggal ruházott fel.²⁴³ A politikai rendszer változásával párhuzamosan zajlott az egykori állam által vezérelt erőszakgépezet, a Stasi felszámolása is: 1990. március 8-án a Minisztertanács 109 000 nem hivatalos Stasi-munkatárs kötelességének megszüntetéséről döntött, bár kétségtelen tény, hogy az Állambiztonsági Minisztérium

²⁴² <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 30., 14-14

²⁴³ Gesetz über die Wahlen zur Volkskammer der Deutschen Demokratischen Republik am 18. März 1990, vom 20. Februar. 1990

végző halálos ítéletét a január 15-ei, 2000 fős Stasi-székházostrom jelentette, mely során a nép a székház nagy részét rommá zúzta. Az új választási törvény szentesítése után hamar eljött annak tényleges próbája is: 1990. március 18-án az NDK területén lezajlottak az első, demokratikus választások, melyet az Allianz für Deutschland (Szövetség Németországért) nyert, míg mögötte az SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) végzett, de az új Népgyűlés tagja lett többek között a PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus, melyet még mindig a választópolgárok mintegy 16.4 %-a támogatott), a Bund Freier Demokraten (Szabad Demokraták Szövetsége), a Demokratische Bauernpartei Deutschlands (Német Demokrata Parasztpárt), valamint a Bündnis 90 is.²⁴⁴ A választásokat követően a nép haragja bár csitult, de ezrek tüntettek a választásokat követően azért, hogy vizsgálják felül az új képviselők esetleges, korábbi Stasi tagságát: nem akarták megkockáztatni, hogy az egész folyamat csak látszat legyen, s ugyanazok a SED-vel vagy annak terrorgépezetével, a Stasival kollaboráló emberek kerüljenek a hatalomba. Ezt rövid időn belül követte az összes Stasi-ügynök elbocsátása is, március 30-án: az Állambiztonsági Minisztérium néhány száz dolgozóját kivéve, minden ügynökétől megvált, s a pár száz, még fennmaradó embernek sem az állampolgárok terrorizálása maradt a feladata: mindössze arra voltak hivatottak, hogy a Stasi teljes megszüntetésében és felszámolásában segédkezzenek.²⁴⁵ A szabad választások után széles körű kormánykoalíció alakult ki, az Allianz für Deutschland, a Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) és a Bund Freie Demokraten (BFD) részvételével; ez a koalíció a 400 népgyűlési helyből 303 helyet birtokolt (192 AfD, 88 SPD, 23 BFD; ez a 303 mandátum az összes mandátum mintegy 75,75 %-a,²⁴⁶ azaz kétharmados többséggel bíró kormány alakult). A kormánynak, lévén, hogy megvált kétharmados többsége, immáron senki és semmi nem szabhatott határt arra vonatkozóan, hogy a két német állam tovább haladhasson az egyesülés felé. Ennek gyümölcse volt például az 1990. április 27-ei német-német tanácskozás, melyen a gazdasági, valuta-és szociális unió került napirendre. Június 13-a újabb jeles nap a németek számára: Berlinben ugyanis megkezdődik a 47 kilométeres berlini fal hivatalos bontása; mindössze négy helyen hagyták meg a fal egy-egy kicsiny darabját, azért, hogy

²⁴⁴ <http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/volkskammerwahl-1990.htm>, az 1990-es népgyűlési választások eredményei digitalizált formában, hozzáférés dátuma 2012. október 29., 14-10

²⁴⁵ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 30., 14-27

²⁴⁶ <http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/volkskammerwahl-1990.htm>, az 1990-es népgyűlési választások eredményei digitalizált formában, hozzáférés dátuma 2012. október 29., 14-39

az utókor is emlékezzen rá, s az általa okozott, német társadalmat ért katasztrófára. A már korábban említett, április 27-ei tanácskozás első komoly eredményét július 1-jén hozta meg: a két államban egységesen bevezették a német márkát (Deutsche Mark), mint hivatalos fizetőeszközt. Mindezeket követően, mondhatnánk, „elkezdődött a végjáték” az NDK számára: 1990. szeptember 20-án a Bundestag²⁴⁷ és a Volkskammer karöltve, a Zöldek (Grünen) és a PDS ellenszavazatai ellenére megszavazza a két német állam egymással való egyesülését. Rövid időn belül, október 2-án feloszlatták az utolsó Volkskammert, és 1990. október 3-án a két német állam egyesül egymással.²⁴⁸ 1990. október 3-a, a német egység napja, hivatalos nemzeti ünnep a Német Szövetségi Köztársaságban, mind a mai napig.

VII. fejezet

„Einigkeit und Recht und Freiheit, für das deutsche Vaterland...”²⁴⁹, Zárszó

1990. október 3-a. Ez a dátum minden német elméjébe mélyen belevésődött. Kinek miért: valami véget ért; az NDK megszűnt létezni mint állam, de valami új is elkezdődött: az NDK polgárai, 16 675 000 ember (1988-as adat) 41 évnyi szocializmus, 41 évnyi jogtiprás, 41 évnyi elnyomás és 41 évnyi állami terror után lehetőséget kapott a szabad, emberhez méltó életre: méghozzá egy egységes Németországban. Tanulmányunk első része részletesen feltárta, hogy mi is vezetett a németiség egyik legsúlyosabb társadalmi katasztrófájához: Németország kettészakadásához. E történelmi korszak elemzése azonban csak úgy lehet teljes, ha azt is összefoglaljuk, hogy mi vezetett az újraegyesüléshez, a „Wiedervereinigung Deutschlands”-hoz.

Elsőként úgy gondolom, hogy talán a legfontosabb tényezőt kell kiemelnünk: mégpedig a német társadalom megalkuvást nem tűrő, abszolút igazságérzetét, feltétel nélküli, erős összetartását, s végtelen kitartását, melyek kétségtől fontos elemei voltak az NDK bukásának. Mi bizonyítja mindezeket? Gondoljunk csak a tüntetésekre, lázadásokra, szökési kísérletekre. Nyilvánvalóan mindenki (vagy legalábbis a legtöbb ember)

²⁴⁷ A Bundestag a Német Szövetségi Köztársaság parlamentje, azaz a nyugat-német törvényhozás.

²⁴⁸ <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>, internetes adatbázis a német egység előzményeiről, hozzáférés dátuma 2012. október 31., 15-12

²⁴⁹ „Egység, jog és szabadság, a német hazának.”, idézet a „Das Lied der Deutschen”-ből („A németek éneke.”), mely az egységes Németország hivatalos himnusza. (3. versszak, első és második sor)

sejthette, hogy bármi ilyen megmozdulásnak a karhatalmi erőszak tombolása lesz a vége. Ennek ellenére sem adták azonban fel, mert legalább ott volt a remény arra, hogy hátha ezzel képesek lesznek meggyengíteni az államot. S végső soron, gondoljunk csak bele: ez is történt. Ha „mindössze” csak egy alkotóeleme is volt a folyamatnak a nép állam elleni haragja, s ennek egyre gyakoribb kinyilvánítása, akkor is jelentősen közrejátszott az újraegyesülés folyamatában. Az összetartás nemcsak a kelet-németek között volt erős, hanem a két német állam polgárai között is, hosszú idő nem szükséges ahhoz, hogy példát találjunk mindennek a megnyilvánulására: elég csak például a marienfeldei menekülttáborra, a szöktetések tömkelegére vagy a fogolymegváltásra gondolnunk. Ezek mind olyan események, s folyamatok voltak, melyek célzottan a német társadalom egészét kívánták átfogni, mégpedig minden bizonnyal azzal a céllal, hogy fenntartsák, sőt, erősítsék a másokkal való együttérzést, s az együvé tartozás érzését a német nép körében. Ugyanis nyilvánvaló, hogy kevésbé lett volna sikeres vagy eredményes az újraegyesülés, ha a két állam társadalmi erőteljesen széthúzott volna. Természetesen, az NDK vezetése több intézkedésével is a két állam német polgárai között kívánta szítani a tüzet (pl.: politikai intézkedések vagy történések hamis beállítása a propaganda segítségével stb.), de az esetek nagy többségében csak kicsi, jelentéktelennek nevezhető sikereket ért el. A legfontosabb azonban az, hogy a politika, a gazdaság, s a mindennapi élet, valamint a provokátorok is kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy szétverjenek egy azelőtt egészséges, erős, egységes társadalmat. Ez a tény kétségtelenül az egyik záloga volt az NDK bukásának, s ezzel együtt Németország újraegyesülésének.

A társadalmon kívül mely tényezők játszottak még fontos szerepet a folyamat egészére nézve? Az egyik ilyen kétségtelenül az volt, kapcsolódva az előző gondolathoz, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nem hagyta magára a Német Demokratikus Köztársaságban rekedt németeket, sőt, szinte minden eszközzel arra törekedett, hogy ne csak Európában, hanem világszerte is a köztudatban tudja tartani a németiség e súlyos problémáját, s alkalomadtán megfelelő érdekérvényesítéssel nyomást gyakoroljon az NDK-ra.

Mindezek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gazdasági szempontokat sem. Alapvető különbség volt a két állam között, hogy míg az NSZK egy kapitalista berendezkedésű, szabad piacra építő, haladó (s nem utolsósorban eredményes) gazdaságpolitikát folytató állam volt, addig az NDK-ban, szovjet mintára kialakított,

szigorú tervgazdálkodás működött, mely nemcsak hogy eredménytelen volt, de épp a legfőbb kiváltó oka lett az idővel kialakuló, s egyre súlyosabb méreteket öltő hiánygazdaságnak. A tervgazdálkodás magával hozta a sokszor erőszakkal is párosuló kollektivizációt is, mely ugyancsak széles körű társadalmi ellenállást gerjesztett. Az idővel kialakuló hiánygazdaság csak még tovább feszítette azt a szinte már így is pattanásig feszült bizonyos húrt, s ha mindez még nem lett volna elegendő, a legtöbb csatornán, az NDK óvása ellenére, szinte minden NDK polgárhoz eljutott az a hír, hogy hogyan élnek a németek nyugaton. Modern gépkocsik, nagy választék, minőségi termékek, magas fizetések, s nagyfokú társadalmi megbecsülés. A lelke mélyén a kelet-németek többsége márpedig erre vágyott, nem pedig a rossz minőségű, sokszor hiányzó alapvető árucikkekre, a szűkös választékra, a sztahanovista, alulfizetett munkára, s a párhúségtől függő mértékű megbecsülésre.

A társadalmi, s a gazdasági problémákhoz természetesen az NDK sajátos „jogfelfogása” is jócskán hozzáért. Az NDK polgárai már alapvető jogaikban is súlyosan korlátozva voltak (pl.: szabad mozgás-és helyváltoztatás joga, mely egyetemes emberi jog vagy a szólás-, illetve a sajtószabadság korlátozása stb.). E korlátozást kevesen voltak képesek eltűrni, legfőképp úgy, hogy tudták: alig pár száz kilométerrel nyugatabbra semmiféle korlátozás nincs, csak végtelen szabadság, az, ami tulajdonképpen mindenkit megillet(ne). Ezt a széleskörű társadalmi ellenállást vagy nemtetszést természetesen a nyugat is érezte, s több ízben is megpróbálkozott a vezetés ellen hangolni az NDK polgárait, több alkalommal sikeresen.

Mindezen gondok komplexségük miatt is már alapvetően súlyos problémákat okoztak, s még súlyosabbakat vetítettek előre, de az elhatalmasodó társadalmi, s gazdasági válság rövid időn belül a politikába is beszivárgott. A forrongó társadalom immáron megzabolázhatatlanná vált, erre ékes példa többek között az is, hogy a Néprendőrség több tüntetést is képtelen volt feloszlatni. Az egyre dagadó, sokrétű gondok mellett nem tudni, miért, de a kelet-német vezetésből hiányzott a józan döntés képessége: a terror egyre széleskörűbb alkalmazása végül nem a nép ellen fordult; hanem éppen a nép volt az, aki ezt az erőszakot tulajdonképpen a vezetés ellen fordította. Egy idő után ugyanis a kegyetlen állami erőszak hatására a társadalom pszichológiája megfordult: normál esetben az erőszaknak a tüntetések visszaszorulását kellene eredményeznie, ám az NDK esetében megfigyelhetjük, hogy az állami erőszak fokozásával éppen hogy nőtt az ellenállás, ahelyett, hogy csökkent volna. Ezt azonban a kelet-német vezetés képtelen

volt (vagy nem akarta) észlelni, s így képtelen volt ennek figyelembe vételével józan döntéseket hozni, melyekkel talán még hatalomban tarthatta volna magát. Ez a tény minden bizonnyal az utolsó szöveget jelentette az NDK koporsójában. A józan döntés képességének hiánya miatt aztán természetesen fellángolt a társadalmi ellenállás: olyannyira, hogy a népet immáron a karhatalom egésze sem tudta, tudta volna kézben tartani vagy esetleg visszaszorítani. Ennek nyomán aztán ismét helytelen döntések sora született: sorra mondtak le a magas rangú tisztviselők, hogy egyrészt kivonják magukat a felelősség alól, másrészt pedig hogy mentsék saját magukat, például a későbbi, súlyos felelősségre vonástól. Azzal azonban talán egyikőjük sem számolt, hogy mindezzel egyben azt is kinyilatkoztatják a népnek, hogy a kelet-német politikai vezetés egésze visszavonulót fúj. Ez sorsdöntő bátorítást adott a reformokért forrongó népnek, s egyben az NDK történelmének végére is pontot tett.

Das Leben in der DDR

In der DDR hatte man kaum Möglichkeiten in andere Länder zu reisen. Ohne Visum konnte man in folgende Länder reisen:

- CSSR
- Polen

Mit Visum:

- UDSSR
- Ungarn
- Bulgarien
- Rumänien

Andere Länder wurden nicht genehmigt und konnten deshalb nicht besucht werden. Ich selbst war zu DDR-Zeiten in der CSSR, Polen und Ungarn. Die Polizei in der DDR war totalitär, allmächtig und beherrschend. Das Leben war von Überwachung, Bespitzelung und Unterdrückung geprägt.

Den 2. Weltkrieg haben meine Eltern als Kinder miterlebt. Meine Mutter musste vor amerikanischen Bomben fliehen. Die russische Besatzung war sehr schlimm. Es gab viele Vergewaltigungen und nach Kriegsende wurden 14-Jährige als Kriegsverbrecher eingesperrt. Dies sind nur einzelne Beispiele. Ob das die Regel war, weiß ich nicht.

In Westdeutschland war das damalige Leben gut. Die Menschen waren frei und wenn man einen guten Job hatte, hatte man auch ein gutes Leben. Aber dort gab es natürlich auch Armut und Arbeitslosigkeit.

In der DDR waren wir nur aus der Not heraus zufrieden. Die Freiheit hat gefehlt. Man war nur im Kreise der eigenen Familie frei. Aber in anderen Familien gab es auch durch eigene Familienmitglieder Bespitzelung. Deswegen hat man sich sehr nach der Freiheit in Westdeutschland gesehnt. Wie das Leben dort war konnte man nur erahnen, obwohl wir Verwandtschaft in der Bundesrepublik hatten. Der Kontakt mit der Verwandtschaft im Westen war durch Briefe zwar möglich, diese wurden aber kontrolliert. Als 18-Jähriger habe ich mich dann mit meinem Vetter aus München in Budapest getroffen. Es war eine super Erfahrung. Meine eigenen Gefühle zu beschreiben geht hier nicht.

Die DDR hat ihre Menschen mit Grenze und Gewalt im Staat gehalten. Die Grenzen waren zu und für die DDR war die Mauer lebensnotwendig, da sonst keine Menschen mehr im Staat geblieben wären. Vor dem Bau der Mauer haben täglich bis zu 10.000 Menschen die DDR verlassen.

Als die Mauer dann fiel, hatte ich viele Gefühle. Diese waren Glück, Befreiung, Zufriedenheit und noch viele mehr. Eigentlich unbeschreiblich.

Hiermit erkläre ich mich einverstanden, dass mein Name Olaf Wazlawik veröffentlicht werden kann.

Olaf Wazlawik

Irodalomjegyzék

Könyvek, törvénszövegek, újságcikkek, nyilatkozatok

- Hermann Weber: Das politische System der SBZ/DDR zwischen Zwangsvereinigung und Nationaler Front
- Olaf Opitz: Halb faule Lösung, újságcikk a Focus című német folyóirat 24. számából, 2004.
- Hermann Weber: Die DDR 1945-1990, Oldenbourg Kiadó, München, 2006, 180. oldal
- Dr. Martin Vogt: A XX. század krónikája, Officina Nova Kiadó, Budapest, 1995
- Sebastian Merla - Frederic Trigault: Die Berliner Blockade: Das Ende der Luftbrücke, Salvator Katolische Schule, 1999
- Hyde Filippo: The Berlin Blockade and Airlift, internetes cikk a www.german-way.com internetes honlapról
- D. M. Giangreco – Robert E. Griffin: Airbridge to Berlin – The Berlin Crisis of 1948, its Origins and Aftermath, Harry S. Truman könyvtár, 1988
- Olaf Wazlawik, NDK-ban élt és ott felnőtt német személyes emlékezései
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Artikel 116
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Präambel
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland
- Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik
- Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Artikel 1
- Hermann Graml: Die Legende von der verpassten Gelegenheit, zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952, in Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in Jahrgang 1981, Heft 3.
- Erste öffentliche Stellungnahme Adenauers zur Stalin-Note vor dem Evangelischen Arbeitskreis der CDU in Siegen am 16. März 1952. Zusammenfassende Darstellung der Rede, zit. nach A. Hillgruber, Adenauer und die Stalin-Note vom 10. März 1952, in: D. Blumenwitz u. a. (Hg.), Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers, Bd. 2, Stuttgart 1976
- Wilfried Loth: Stalins ungeliebtes Kind. Warum Moskau die DDR nicht wollte. Deutscher Taschenbuch-Verlag, München, 1996

- Gottfried Niedhart: Schweigen als Pflicht. Warum Konrad Adenauer die Stalin-Note vom 10. März nicht ausloten ließ. In: Die Zeit. 13. März 1992.
- Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik, ["Grundlagenvertrag"], vom 21. Dezember 1972
- Werner Weidenfeld, Karl-Rudolf Korte (Hrsg.): Handbuch zur deutschen Einheit. 1949–1989–1999., Aktualisierte Neuausgabe. Campus Verlag, Frankfurt am Main 1999
- Richard Pipes: Russia under the Bolshevik Regime, Vintage Books, Random House Inc., New York, 1995
- Lambelet, Doriane. "The Contradiction Between Soviet and American Human Rights Doctrine: Reconciliation Through Perestroika and Pragmatism." 7 Boston University International Law Journal. 1989
- Olaf Wazlawik, Német Demokratikus Köztársaságban élt polgár szülei elbeszélésein alapuló emlékezéseiből
- Conrad Franchot Latour und Thilo Vogelsang: Okkupation und Wiederaufbau. Die Tätigkeit der Militärregierung in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands 1944-1947, DVA, Stuttgart 1973
- Der totgeschwiegene Terror, Zwangsaussiedlung in der DDR, herausgegeben von Thüringer Ministerium für Soziales, Familie und Gesundheit, 2003, Erfurt
- Wolfgang Mayer: „Flucht und Ausreise“, Anita-Tykve-Verlag 2002,
- Jens Gieseke: De Mielke-Konzern, Die Geschichte der Stasi 1945-1990, Deutsche Verlags-Anstalt, 2001, Stuttgart
- Katrin Schoelkopf: Erinnerung an den Terror der Stasi, újságcikk, megjelent 2005. december 5-én a Die Welt című újságban
- Jens Gieseke: Staatssicherheit und Gesellschaft, Verlag Vandenhoeck und Ruprecht, 2007, Göttingen
- Gesetz über die Bildung eines Ministeriums für Staatssicherheit, vom 8. Februar 1950.
- Helmut Müller-Engbers: Anatomie der Staatssicherheit, 2008, Berlin
- Roger Engelmann, Bernd Florath, Walter Süß: Das MfS-Lexikon, Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR, Links Verlag, Berlin 2011
- Verordnung über Maßnahmen an der Demarkationslinie zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und den westlichen Besatzungszonen Deutschlands, vom 26. Mai 1952.

- Polizeiverordnung über die Einführung einer besonderen Ordnung an der Demarkationslinie
- Emde Heiner: „Aktion Ungeziefer“: Vergessene Opfer an der Grenze, Artikel im Focus Magazin, erschienen 22. Februar 1993
- Jürgen Ritter und Joachim Rapp: Die Grenze. Ein deutsches Bauwerk, zweite korrigierte Auflage, Berlin, Links Verlag, 1988
- Roman Grafe: Die Grenze durch Deutschland, eine Chronik von 1945 bis 1990, Berlin, Sieder Verlag, 2002
- Gesetz zur Ergänzung des Strafgesetzbuches
- Wolfgang Mayer „Flucht und Ausreise“, Anita-Tykve-Verlag 2002, Seite 113
- Verordnung zur Erleichterung und Regelung der Maßnahmen an der Grenze zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Deutschen Bundesrepublik, vom 3. Mai 1956.
- Helga Stephan und Ebrehard Wiedemann: Lohnstruktur und Lohndifferenzierung in der DDR
- Hartmut Wendt: Die Deutsche Wanderungen-Bilanz einer 40 jährigen Geschichte von Flucht und Ausreise, in: Deutschland Archiv 4, April 1991, Heft 24
- Nachweisliche Todesfälle an der SBZ/DDR-Grenze - einschließlich Berlin - infolge Gewaltakts Staatsanwaltschaft Berlin, 2000
- Vier Tage im November, Fotoreportage, 1989, Gruner und Jahr Verlag, 1990
Presse- und Informationsamt des Landes Berlin, Die Mauer und ihr Fall
7. Auflage 1996
- Beschluß des Ministerrates der Deutschen Demokratischen Republik (über Maßnahmen zur Sicherung des Friedens, zum Schutze der Deutschen Demokratischen Republik, insbesondere ihrer Hauptstadt Berlin, und zur Gewährleistung der Sicherheit anderer sozialistischer Staaten), vom 12. August 1961
- Rolf Steininger: Berlinkrise und Mauerbau, 2009, München
- Matthias Uhl: Krieg um Berlin? Die sowjetische Militärpolitik in der zweiten Berliner Krise 1958-1962, München, 2008
- Deutschlandradio, 13. August. 2011, Interview des Deutschlandfunks zum 50. Jahrestag des Mauerbaus mit Egon Bahr
- W. Filmer-H.Schwan: Opfer der Mauer, Die geheimen Protokolle des Todes, 1991, München

- Berliner Morgenpost napilap, Sven Felix Kellerhoff „Wer die Grenze nicht respektiert, bekommt die Kugel” című cikke, megjelent 2011. október 8-án
- Marion Detjen: Ein Loch in der Mauer. Die Geschichte der Fluchthilfe im geteilten Deutschland 1961–1989. Siedler Verlag, München 2005
- Karl Wilhelm Fricke, Peter Steinbach, Johannes Tuchel: Opposition und Widerstand in der DDR. C.H. Beck
- Enquete-Kommission, Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland, 1992: Macht Entscheidung Verantwortung II,1, suhrkamp
- Karl Wilhelm Fricke, Ilko-Sascha Kowalczyk: Der Wahrheit verpflichtet: Texte aus fünf Jahrzehnten zur Geschichte der DDR, Ch. Links Verlag, 2000
- Klaus Marxen, Annette Weinke: Inszenierungen des Rechts: Schauprozesse, Medienprozesse und Prozessfilme in der DDR. BWV Verlag, 2006
- Gerbhard Mauz: Sensibler Bereich, újságcikk a Spiegel Special 1990. februári számában, a 71. oldalon
- Verordnung über die Sicherung und den Schutz des Küstengebietes der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Juni. 1962
- Klaus Schröder: Der SED-Staat, München/Wien, 1998
- Falco Werkentin: Recht und Justiz in der SED-Staat, Bonn, 2000
- Günter Kusch: Schlußbilanz-DDR. Fazit einer verfehlten Wirtschafts- und Sozialpolitik, Berlin 1991
- André Steiner: Zwischen Konsumversprechen und Innovationszwang, Zum wirtschaftlichen Niedergang der DDR, in: Jarausach, K.H./Sabrow, M. (Hrsg.), Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR, Göttingen 1999
- Ian Wallace: The GDR in the 1980s, GDR Monitor Special Series No 4, Dundee, 1984
- Karl Wilhelm Fricke: Politik und Justiz in der DDR, Wissenschaft und Politik Verlag, 2. Auflage, 1979
- Rundverfügung Nr. 125/51 des Ministers des MdJ vom 5. September 1951: „Gebrauchs der Bezeichnung „Politische Häftlinge“, Bundesarchive, SAPMO, DP1-VA-7311.
- Robert Maxwell interjúja Erich Honeckerrel 1981-ben
- Klaus Schroeder: Der SED-Staat – Geschichte und Strukturen der DDR, Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, München 1998.
- Falco Werkentin: Das Ausmaß politischer Strafjustiz in der DDR. In: Baumann/Kury: Politisch motivierte Verfolgung: Opfer von SED-Unrecht

- Jens Gieseke: Deutsche Demokratische Republik. In Lukasz Kaminski/Krzysztof Persak/Jens Gieseke (Hrsg.): Handbuch der kommunistischen Geheimdienste in Osteuropa 1944–1991 – Analysen und Dokumente, Wissenschaftliche Reihe der BStU Bd. 33, Göttingen 2009
- Anja Mihr: Amnesty International in der DDR, sowie Ludwig A. Rehlinger: Freikauf – Die Geschäfte der DDR mit politisch Verfolgten. Frankfurt/M. 1991.
- Jens Niederhut: Die Reisekader: Auswahl und Disziplinierung einer privilegierten Minderheit in der DDR. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2005
- Ulrich Mähler; Gerd-Rüdiger Stephan: Blaue Hemden Rote Fahnen. Die Geschichte der Freien Deutschen Jugend. Opladen 1996
- Újságírók a Der Spiegel-ben, Der Mann von der Stasi ist immer dabei, 15/1984
- Falk Blask - Belinda Bindig - Franck Gelhausen (Hrsg.): Ich packe meinen Koffer. Eine ethnologische Spurensuche rund um OstWest-Ausreisende und Spätaussiedelnde. Berlin, Ringbuch Verlag, 2009
- Ehrhart Neubert: Unsere Revolution. Die Geschichte der Jahre 1989/90. Piper, München 2009
- Ilko-Sascha Kowalczyk: Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR. C.H. Beck, München 2009
- Martin Jankowski: Der Tag, der Deutschland veränderte – 9. Oktober 1989. Essay. Schriftenreihe des Sächsischen Landesbeauftragten für die Stasiunterlagen Nr. 7, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2007
- Ehrhart Neubert: Unsere Revolution. Die Geschichte der Jahre 1989/90. Piper, München 2009
- Thomas Küttler, Jean Curt Röder (Hrsg.): Die Wende in Plauen. Vogtländischer Heimatverlag Neupert, Plauen 1991,
- Wolfgang Schuller: Die deutsche Revolution 1989. Rowohlt, Berlin 2009
- Uwe Schwabe: „Für ein offenes Land mit freien Menschen.“ Geschichte einer Lösung. In: Lindner, Bernd (Hg.): Zum Herbst '89. Demokratische Bewegung in der DDR. Forum Verlag, Leipzig 1994
- Hannes Bahrmann, Christoph Links: Chronik der Wende. Die DDR zwischen 7. Oktober und 18. Dezember 1989. Ch. Links Verlag, Berlin 1994
- André Steiner (unter Mitarbeit von Matthias Judt und Thomas Reichel): Statistische Übersichten zur Sozialpolitik in Deutschland seit 1945 – Band SBZ/DDR –

Internetes oldalak

<http://www.politische-bildung-brandenburg.de/ausstellungen/zwischen-ende-und-anfang/chronik-der-deutsch-deutschen-ereignisse>

<http://www.wahlrecht.de/ergebnisse/volkskammerwahl-1990.htm>

<http://helsinki.hu/>

Korabeli hang-és videofelvételek melyek a

<http://www.jugendopposition.de/index.php?id=214> internetes oldalon találhatóak

<http://www.ddr-wissen.de/wiki/ddr.pl?Reisekader>

http://www.superillu.de/aktuell/Freikauf_434840.html

http://einestages.spiegel.de/static/topicalbumbackground-xxl/23686/menschen_gegen_maisladungen.html?o=position-ASCENDING&s=0&r=48&a=23686&c=1

<http://www.ostseefluchten.de/html/set/set.htm>,

<http://www.klaushh.de/Geschichte/geschichte.html>,

http://www.klaushh.de/wieder_Frei/wieder_frei.html

<http://www.notaufnahmelager-berlin.de/de/wege-in-den-westen-detailseite-581.html>

<http://www.fluchthilfe.de/begriffe.html> -Auto umbauen

<http://www.goethe-rutheneum.de/schueler/semifach/flucht/situation/fluchtarten.html>

<http://www.dafkurse.de/lernwelt/ereignisse/mauer/mauer.htm>

<http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/chronologie-berlinermauer.htm>

<http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>

<http://www.berliner-mauer.de/drei-generationen-der-berliner-mauer/berliner-mauerbau-in-der-ausbauphase-der-ersten-generation.html>

<http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftswissen/wirtschaftsgeschichte-der-weg-der-ddr-in-den-untergang-11043750.html>

<http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauer.htm>

<http://www.notaufnahmelager-berlin.de/de/der-historische-ort-3.html>

<http://www.documentarchiv.de/ddr/1954/ddr-passgesetz.html>

<http://www.nachkriegsmuseen.de/west.html>

<http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/berliner-mauerbau-gruende.htm>

<http://www.berlinermaueronline.de/geschichte/flucht.htm>

<http://www.valtozovilag.hu/t365/tux0711.htm>

<http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>

<http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Stalin-Note.html>

http://www.bundesbank.de/Navigation/DE/Bundesbank/Aufgaben_und_Organisation/60_Jahre_Waehrungsreform/60_jahre_waehrungsreform.html

<http://www.chronik-berlin.de/blockade.htm>

<http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k50508.html>

<http://www.documentarchiv.de/in/1945/potsdamer-abkommen.html>

A képek forrása:

www.bundesarchiv.de

www.grenzerinnerungen.de

www.hdg.de